

המפלגה החוסיינית והלא-ציונים*

הידברות לסיכול תכנית המדינה היהודית ב־1937

מבוא

במשך כל ימי הציונות המדינית, מאז כינונה של התנועה ועד ייסוד המדינה היהודית, לא פסקה ההידברות בין יהודים וערבים, ברמה של מעצבי מדיניות, על עיצובם ועתידם של היחסים בין העמים בארץ ובאזור. ההזדקקות לאלימות כלפי הצד השני (או השלישי, הבריטים) היתה פן אחד במערכת מורכבת של התמודדות מדינית. באף אחד מהמחנות היריבים לא סייעה הקריאה לנשק להחלקת הניגודים הפנימיים. להיפך, בשלב החמור ביותר של פרץ האלימות נגד הישוב היהודי, בשנים 1936 – 1939, הגיע לשיא גם הטרור הפנימי בין פלגי הישוב הערבי. אלימות מכוונת פנימה מלמדת על מחלוקת והעדר דפוסים ליישובה בדרכי שלום. אולם על מה היתה המחלוקת, אם לא על המדיניות שיש לנקוט כלפי היהודים והבריטים? ודאי שבעיות מלחמה או מרד, או בימי המתיחות שקדמו להם, מגעים עם הלאום היריב נעשו בצנעה, מאימת הטרור הפנימי. (בישוב היהודי דפוסי ההתנהגות הפוליטית מנעו בדרך כלל טרור פנימי, אולם מלחמת־אחים היתה לעיתים קרובות על הסף.)

עניינו של המחקר, שמאמר זה מבוסס עליו, הוא חשיפת תוכנם של המגעים בין יהודים וערבים לגיבוש אסטרטגיות מדיניות גדולות ליישוב הסכסוך – ככל שמעורבים במגעים אלה אישים בעל־משקל במדיניות הלאומית והבין־לאומית. במאמר ייעשה נסיון לשחזר בעיקר את מהלכיה של סיעת הלא־ציונים בסוכנות היהודית המורחבת, בחודשים הראשונים שלאחר אישור המלצות ועדת פיל בקבינט הבריטי (יולי – דצמבר 1937).

* מאמר זה מבוסס על המחקר – "חלקו של מאגנס בסיכול תכנית פיל", שהוגש לאוניברסיטת תל־אביב ב־1977 והנמצא באוסף עבודות ה־M.A. בבית-הספר להיסטוריה. פרק נוסף במחקר זה פורסם ב"קתדרה" מס' 14 (ירושלים תש"ם), בשם "מעורבותו של נורי א־סעיד בארץ־ישראל – לקורותיה של שותפות יהודית־ערבית. הפרק האחרון – יתפרסם בקרוב.

א. שתי קואליציות של יהודים, אנגלים וערבים

המסגרת

בין אישור הקאבינט להקמת שתי מדינות בארץ-ישראל על-פי המלצות ועדת פיל (ופירסומו ב־8 ביולי 1937) לבין סתימת הגולל על תכנית זו עם פרסום הספר הלבן של מאי 1939 – קיימו יהודים וערבים מגעים מדיניים באינטנסיביות שלא נודעה כמותה. מאז דעכה ההידברות בין וייצמן לפייצל ועד המלצות פיל, לא נתקיימו שיחות אופרטיביות על הסדר כולל ופרטיו. היו שיחות שבהם הציג כל צד, או אחד מהם, את עמדת המקסימום שלו, וכתוצאה מכך הועמק הקרע. טיפוסית מבחינה זו, שיחת בן-גוריון ומאגנס עם ג'ורג' אנטוניוס.¹ בדרך כלל, מצטיירות השיחות הללו כסידרה מונוטונית של גילויי רצון טוב מהצד היהודי וסרבנות מהצד הערבי. ייתכן שכך היו פני הדברים במישור האידיאולוגי, ועל-כן הצטיירו כך גם מצד הופעתם, אולם לא כך במישור הפראקטי.

האקטיביזציה של המעמדות המדוכאים בחברה הערבית, כתוצאה מהמרד, היוותה איום על האליטה המסורתית. הדאגה מפני נחשולי האלימות הבלתי-מבוקרת והמופנית פנימה נגעה גם לנושאי המודרניזציה בחברה זו.² החלטת החלוקה שיכנעה רבים מערביי ארץ-ישראל, שהברית בין הציונות לבריטניה זכתה לנצחון. אחדים נטו לפשרה על יסוד חלוקה או פדרציה ואחדים למלחמת חורמה בבריטניה בתקוה לקבל סיוע מיריבותיה האירופיות. אולם הרוב הגדול בקרב האליטה הערבית, ובראשו מפלגת החוסיינים, סבר שאפשר להגיע להסכם עם היהודים – לא דווקא הציונים – על-יסוד ביטול החלוקה וגיבוש רוב ערבי בארץ-ישראל לצמיתות, או לפחות לתקופה בלתי-מוגבלת. על יסוד קונצפציות אלו נוצרו מגעים יזומים על-ידי ערבים – פלשתינים ואחרים, עם יהודים – ארץ-ישראליים ואחרים.

מאז אישור המלצות פיל התחמקה הסוכנות היהודית ונמנעה מקשר עם ערבים מתנגדי החלוקה. ראשי הסוכנות ונציגיהם נפגשו לשיחות מעשיות עם כל ראשי המדינות הגובלות בארץ-ישראל. חיים וייצמן עם אמיל אדה, נשיא לבנון, ונחאס, ראש ממשלת מצרים. משה שרתוק עם ראשי ממשלות סוריה

1. ד. בן-גוריון, פגישות עם מנהיגים ערבים, תל-אביב 1967, עמ' 37–39.

2. G. Antonius, *The Arab Awakening*, London 1961, pp. 406–407. הערכתו של אנטוניוס נתמכת בדרך כלל על-ידי מקורות מודיעיניים יהודיים ובריטיים. ראה למשל "ידיעות הלשכה הערבית" (להלן: יל"ע) בחודשים מאי ויוני 1937. ארכיון ההגנה (ללא מספור).

ולבנון, ג'מיל מרדס וחיר אל דין אל אחדב. עם האמיר עבדאללה היה קשר קבוע באמצעות שר-החצר מוחמד אל אונסי.³ שרתוק ואחרים עמדו בקשר עם פלשתינים תומכי החלוקה ממשפחות נשאשיבי, טוקאן ואחרים.

החוסיינים יצרו מגע עם היהודים, מתנגדי החלוקה, בארץ ובחוץ-לארץ על-ידי התקשרות עם ח. קלוורסקי, עם ד"ר מאגנס ואחרים, ככוונה להשפיע על עמדת הסוכנות, או לפחות לפלגה. מגעים אלה טופחו על-ידי אישים מחוץ לארץ-ישראל וביניהם המנהיג הסורי הגולה ד"ר שהבנדאר, ובעיקר המדינאי העיראקי נורי סעיד, שאף נפגש עם מאגנס בבירות לשם תיאום עמדות. מבחינת דרג הפגישות ורמתן האופרטיבית אפשר להבחין בתקופה זו כמה שלבים:

א. יולי - ספטמבר 1937 — גישושים ונסיונות להידברות על יסוד שלילת החלוקה, כתנאי מוקדם, מצד סיעת המופתי ובעידודו (אמין אל חוסייני קבע כלל שהוא עצמו אינו נפגש עם יהודים).⁴

ב. אוקטובר 1937 - ינואר 1938 — התקשרות פעילה של הלא-ציונים (לרבות נציגיהם בסוכנות בארץ ובחוץ-לארץ) עם סיעת המופתי, ונסיון לכפות קשר זה על הציונים. באותו זמן - הידוק הקשרים של הסוכנות עם הגוש הלאומי הסורי נגד סיעת המופתי, ועם עבר-הירדן ולבנון לגיבוש גבולות החלוקה. ג. פברואר - מארס 1938 — התערבות נורי סעיד להצלת ההסדר בין הלא-ציונים והמופתי, וכשלונה הסופי של התוכנית. באותו זמן - הסכם שרתוק עם ראש ממשלת לבנון, וראשית פעולה משותפת בעד חלוקה עם האופוזיציה הפלשתינית למופתי.

ד. אפריל 1938 - אפריל 1939 — התמוססות התמיכה הבריטית במדינה היהודית. התפוררות שתי הקואליציות היריבות של יהודים וערבים. הסכימה המוצעת כאן היא, כמובן, שטוחה וחסרים בה מימד האינטנסיביות של השיחות ומימד העומק (כלומר, עיון בגוני המוטיבציות של הצדדים). בכל זאת, יש בה שני מניעים חשובים לפתיחת הדיון:

א. דחף שהיה בפוליטיקה הערבית, גם בדרג של ראשי מדינות, לדיון חיובי עם ההנהגה הציונית - מתוך התחרות פנימית של אידיאולוגיות, דינסטיות, והתגודדיות אחרות.

ב. בהתמרב ההכרעה על עתידה של ארץ-ישראל, נפתחו לפני הפוליטיקה

3. תיעוד מגעים עם ערבים בתקופה הנדונה מצוי בארכיון הציוני המרכזי (להלן: אצ"מ), חטיבה S/25, בעיקר בתיקים 3052; 3051; 2690 B; 2690 A.

4. מאגנס, יומן קלנדר, רישום דברי מוסא עלמי, ביירות, 6.2.1938, הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי (להלן: אמתע"י) P3/971 (דף בודד).

הישוּבית, הציונית והיהודית אפיקים חדשים להידברות עם ערבים, ושלל אפשרויות אלטרנטיביות. קווים סותרים הועדפו, להלכה ולמעשה, על-ידי סיעות יריבות.

בחקירה המובאת כאן נעשה נסיון לשחזר את רצף האירועים, במגמה ללמוד על המוטיבציה של הצדדים ועל הדינמיקה הפנימית של השיחות.

הצעת פדרציה כאלטרנטיבה לחלוקה

בחודשים אפריל-מאי 1937 כבר נודע בסודיות למנהיגות היהודית והערבית, שחלוקה היא תמצית המלצות ועדת פיל, שיפורסמו ביולי. במתיחות של ערב ההכרעה רבתה הפעילות המדינית. העמדה הרשמית שגובשה על-ידי וייצמן, בן-גוריון ושרתוק היתה: עדיף המשך המנדט, אם יניח לישוב להתפתח ללא הפרעה. אם הדבר אינו ניתן – חלוקה עדיפה על-פני הגבלות כל שהן. לעמדה זאת ניתן ביטוי בצורות שונות עוד לפני פרסום ההמלצות, משום שלא היה ברור על אילו מאזורי ארץ-ישראל צריך לוותר. על כן, בשלב מוקדם זה, עדיין היה למחלקה המדינית ענין להיפגש עם מנהיגים ערבים שוללי החלוקה, כדי לבחון את האלטרנטיבה. בהקשר זה התקיימה שיחה בין משה שרתוק ועוני עבד אל האדי, חבר הוועד הערבי העליון וממנהיגי האיסתקלאל. השיחה התקיימה ביוזמת שרתוק שאמר: "הצעת חלוקת-הארץ היא ענין רציני. היהודים מתנגדים [...] החלוקה רעה גם בשביל הערבים, והדרך היחידה למניעתה היא הסכם בין היהודים והערבים: אולם לדעת עוני עבד אל האדי הסכם – פירושו המשך העלייה, ואילו הערבים לא יסכימו לריבוי היהודים מעבר לפרופורציה הנוכחית, כלומר שלישי. לפיכך אין מנוס ממלחמה."⁵

שרתוק העלה אפשרות לפתרון שאלת הרוב והמיעוט בארץ-ישראל על-ידי צירופה לפדרציה ערבית שתקום כארץ שמתקיים בה פאריטי באוכלוסיה ובשלטון. אולם עוני עבד אל האדי שלל זאת: "לא בידך לתת לי פדרציה ערבית: גם אין זה בידי – להגשים עכשיו פדרציה כזאת [...] גם אם תקום איפעם פדרציה ערבית, אזי לנו יש ענין בצירוף ארץ-ישראל לפדרציה זו בתור ארץ ערבית: איזה ענין יש לנו בארץ-ישראל יהודית, מצורפת לפדרציה ערבית?"⁶

5. השיחה התקיימה בסוף אפריל 1937. פרוטוקולים של הנהלת הסוכנות, 2.5.1937, אצ"מ. עבד אל האדי לא החזיק בעמדתו באותו תוקף בחודשים הבאים.

6. חלק זה של השיחה אינו מופיע בפרוטוקול ההנהלה, אלא בדיווח למרכז מפא"י, ב-27.4.1937. הצוטוט הוא מן היומן: משה שרת, יומן מדיני, ב, [תל-אביב] תשל"ד, עמ'

בחירתו של שרתוק כאיש שיחתו את עבד אל האדי, האסתקלאלי והפאן-ערבי, לא היתה סתמית. במשך כל ימי המאנדט עוברת במחנה הציוני, כחוט השני המחשבה, שרק במסגרת פאן-ערבית ניתן לבקש מוצא של שלום. אמנם, בנסיבות שונות החזיקו פלגים יריבים בחוט זה, בד בבד עם תפיסות סותרות על מהות הפדרציה, ודומה ששיחה זו היתה האחרונה בנושא מצד הקהילה הציונית, למשך תקופה ארוכה.⁷

המלצות ועדת פיל פורסמו ב-8 ביולי 1937. נותר מירווח זמן עד אימוצן באופן מחייב על-ידי חבר הלאומים, והשוללים פתחו במתקפה נגדית, בכמה ראשים.

סמואל נגד תכנית החלוקה

שני מדינאים בדרג בכיר בבריטניה – הרברט סמואל ולורד לויז – היו מעורבים בנסיון לגבש אלטרנטיבה. תחילה מאחורי הקלעים, ולבסוף תוך ביקור בארצות המזרח ומגעים ישירים. סמואל השתתף בדיון על המלצות הוועדה בבית הלורדים, ב-20 ביולי 1937.⁸ הוא חלק על דעת קודמיו בדיון, הלורד פיל והלורד סגל, כאילו החלוקה היא פתרון יחיד בדרכי שלום. לדבריו, לא היה זה פתרון, בוודאי לא יחיד ובשום פנים לא בדרכי שלום. לאחר ניתוח מדוקדק של ההמלצות – שאותן כינה במכתב לבנו טפשיות,⁹ הציע סמואל תכנית בת תשעה סעיפים. לוז התכנית היתה הצעה להסכם זמני בין יהודים לערבים בארץ-ישראל, מעין שביתת-נשק להרגעת הרוחות, והגבלת העלייה היהודית לרמה שלא תעלה את חלקם של היהודים באוכלוסיה מעל ל-40% בסוף תקופת ההסכם. הוא קרא לבריטניה, "בהסכמת צרפת ובשיתוף פעולה מלא עם ההסתדרות הציונית", לפעול להקמת קונפדרציה ערבית גדולה שתכלול את ערב הסעודית, עיראק, עבר-הירדן, סוריה, לבנון וארץ-ישראל.

עד כמה התכוון סמואל ל"שיתוף פעולה מלא", שאלה זו עדיין צריכה בירור. מכל מקום, היסודות האחרים של תכניתו – הסכם זמני על הגבלת העלייה ושילוב ארץ-ישראל, בתמיכה יהודית, בתוך מסגרת של פדרציה

7. רעיון הפתרון במסגרת פאן-ערבית הועלה פעמים רבות על-ידי ערבים, שלא החזיקו בדעתו של עוני עבד אל האדי. ראה למשל שיחה בין מוסא עלמי לד. בן-גוריון, 27.8.1934, פגישות, עמ' 36, ובמקומות אחרים להלן.

8. *Parliamentary Debates, House of Lords, Official Report (unrevised), Vol. 106, No. 94, pp. 626-43*

9. ה. סמואל אל א. סמואל, 11.11.1938, גנוך המדינה (להלן: גהמ"ד) 100/63.

מזרח-תיכונית – חוזרים בגלגולים שונים של הצעות אלטרנטיביות, שהוצעו ונדונו על-ידי ערבים, יהודים ובריטים. ברוח זו העיד, כנראה, גם לפני הוועדה המלכותית.¹⁰ כבר באוגוסט-ספטמבר 1936 יזם סמואל תכנית, שתעשה כל הצעת חלוקה למיותרת, בהיותה מבוססת על הנוסחה של הגבלת האוכלוסיה היהודית ל-40% במשך עשר שנים (נוסחה זו כונתה אחר כך בפי תומכיו "הפורמולה", או "נוסחת 40%/10"; וייצמן כינה אותה "סמואליזם"). סעיף מרכזי בתכנית היתה הצעה לכינון ברית מכס בין ארצות האזור כבסיס לפדרציה. סמואל וידידו הלורד וינטרטון (יושבי-ראש "הוועדה להגנת הערבים" בפרלמנט), הזמינו לשיחה את שר-החוץ של עיראק, נורי סעיד.¹¹ במשרד המושבות עיינו פקידים בכירים בכובד-ראש בטיטת הצעתו של סמואל, ובעיקר ברעיון ברית המכס והפדרציה (סעיף 8 בתכנית). השאלה נדונה בהרחבה מצדדים שונים, וכשאחד הפקידים טען שכל הענין הוא "מבולבל" הגיב על כך מרטין, מזכיר ועדת פיל, בנויפה: "הצעה מפי הרברט סמואל אינה יכולה להיות מבולבלת". בגלל מעמדם הפוליטי של היוזמים הגיעה ההצעה לדיון בקאבינט, אך נדחתה. שר-המושבות אורמסביי-גור הסביר לווינטרטון את סיבת הדחייה בהתנגדותו למעורבות נורי סעיד, ונימוק זה העלה גם וייצמן במכתב לסמואל.¹² ההסתייגות לא הרתיעה את סמואל, שסבר כי יהודים רבים יתמכו בהצעותיו.¹³ סמוך למועד פרסומן של המלצות הוועדה חזר סמואל ושלח תזכיר לשר-המושבות ובו נימק באריכות את התנגדותו לרעיון החלוקה.¹⁴ בדבריו לבית-הלורדים ב-20 ביולי אמר על הצעותיו האלטרנטיביות: "ההצעות שאגיש כאן אינן אימפרוביזציה. שקלתי אותן באריכות ולעומק, ונועצתי באישים המייצגים את שתי נקודות המבט, והן נמצאו ראויות, אם כי איני מוסמך לצטט הסכמה או תמיכה של שום איש". הרעיונות שהעלה סמואל בנאומו כבר קיבלו ביטוי שנה קודם לכן בהצעות

10. גהמ"ד 100/18. מתיק זה וכן מתיקי משרד המושבות ברור שהרברט סמואל הזומן להעיד בין השאר על נסיבות מינויו של חאג' אמין כנשיא המועצה המוסלמית, אולם חומר העדות אינו מצוי. בשיחה שקיימתי עם בנו, אדווין, סירב לדון בנושא זה.
11. עוד לפני הפגישה עם נורי סעיד הוגשה התכנית לעיון משרד-המושבות, הנציב העליון וההנהלה הציונית. P.R.O., C.O. 733/315/75528/58; חליפת מכתבים עם וינטרטון וההנהלה הציונית, גהמ"ד 100/17.
12. אורמסביי-גור אל וינטרטון, 11.9.1936, תיק משרד-המושבות, גהמ"ד 100/17; וייצמן אל סמואל, 4.9.1936, גהמ"ד 100/17.
13. על פגישת נורי סעיד – סמואל ראה י. נמרוד, "חלקו של יהודה ל. מאגנס בסיכול תכנית פיל", אוניברסיטת תל-אביב 1977 (להלן: נמרוד, סיכול), פרק ה.
14. סמואל אל אורמסביי-גור, 15.6.1937, גהמ"ד 100/18.

שנדונו עם ערבים על-ידי קבוצת החמישה (י.ל. מאגנס, פ. רוטנברג, מ. סמילנסקי, מ. נובומייסקי וגד פרומקין).¹⁵ בהכינו את נאומו, כך סיפר כעבור זמן, עמדה לפניו תכנית ההסכם מיוני 1936, וכשדיבר על הסכם לתקופת זמן, ומבלי לפרט, הסביר – "התכוונתי לעשר שנים", כפי שמנוסח שם.¹⁶ ב-5 באפריל 1938 אמר סמואל לשר-המושבות, אורמסבייגור, כי במסעו במזרח, שממנו שב ימים ספורים קודם לכן, דן עם אישים יהודים וערבים על הצעת אלטרנטיבה לחלוקה. "ההצעות היחידות שנדונו – הוסיף סמואל – היו אלה שהציעה קבוצת מאגנס. הן מקבילות בעיקרן לתכנית חיימסון-ניוקומב [ראה, להלן] ולהצעות שהגשתי במהלך הוויכוח בבית-הלורדים, בקיץ שעבר."¹⁷

נאום סמואל בבית-הלורדים נתקבל בהסתייגות ואיבה מצד ההנהגה הציונית¹⁸ ובאדהה גלויה מצד המופתי הירושלמי, יושב-ראש הוועד הערבי העליון. ימים ספורים לאחר הנאום אמר המופתי: "הלורד סמואל מוכר לנו מזמן. לא קראנו את הטקסט המלא של דבריו בדיון הנוכחי בפרלמנט הבריטי; ובעוד אנו שומרים את הערותינו על נקודות אחדות שהוזכרו בהצעותיו, לא הופתענו מגילוי חופש המחשבה מרחיקת-הראות שבהצהרותיו. אילו השקיפו מנהיגים יהודים אחרים על האינטרסים, השלום והבטחון של הדורות היהודים הבאים בתפיסה מרחיקת-ראות כזו, ולא היו מגבילים עצמם להגשמת השאיפות היהודיות הנוכחיות, הם היו חושבים באותה דרך כמו כבוד הלורד,

15. יש שתי סקירות רחבות על יוזמת "החמישה": (1) עדות מאגנס לפני "הוועדה לבירור היחסים בין יהודים וערבים" בראשות ש. קפלנסקי ביום 11.4.1940, אצ"מ S/25/3112 (להלן: הוועדה לבירור). (2) בן-גוריון, פגישות, עמ' 106–113 (פרק שבעה-עשר).
16. Note on conference with Lord Herbert Samuel on Monday March 14th (להלן: מיזכר סימון), אמתע"י P3/1097. בפגישה השתתפו מאכס שלזינגר, מוריס הקסטר, ו. סנטור, מאגנס ויוליוס סימון. חמישה אלה היוו את גרעין "קבוצת מאגנס" בירושלים. יומן קלנדר 14.3.1938.
17. מיזכר ה. סמואל אל אורמסבייגור, 7.4.1938, גהמ"ד 100/19 (להלן, מיזכר סמואל). בדברי סמואל על "קבוצת מאגנס" יש כפל משמעות, לא בהכרח מכוון. כמעט ברור שהוא מדבר על הצעות "החמישה", שלא התקיימו עוד כקבוצה (סמילנסקי ורוטנברג צידדו, כמעט בקנאות, בחלוקה) אולם במשמעות עמוקה יותר גם הצעות "החמישה" היו פרי רוחה של "קבוצת מאגנס", שנפגשה עם סמואל שבועות אחדים קודם לשיחתו עם שר-המושבות. ראה מיזכר סימון, הערה 16. על תכנית חיימסון-ניוקומב ראה להלן.
18. שרתוק במרכז מפא"י: "ידוע שאחרי הוויכוח בפארלמנט חלו כמה נסיגות מצד הממשלה. האחת, בענין החלוקה, עקב השפעת הרברט סמואל. חברי הממשלה חושבים כי אם איש כסמואל מקבל משטר של מיעוט יהודי בארץ-ישראל – למה הם צריכים לשאת בקושי של הקמת מדינה?" שרת, יומן מדיני ב', עמ' 205.

ותפיסה כזו מן הצד היהודי היתה נחשבת כגישה המסייעת לפתרון בעיית פלשתיין.¹⁹ אם כי בתשובה לשאלות נוספות של נציג העיתון חזר המופתי על דרישותיו בפני ועדת פיל: מדינה ערבית קשורה בחוזה – נוסח עיראק – עם בריטניה, שבו ערובות לבטחוננו של מיעוט יהודי, התפרשו נאומו והתבטאותו האוהדת כלפי סמואל כנכונות להידברות. פירוש זה, שמאגנס היה שותף לו,²⁰ לא היה מקובל על הכל, אך אין לומר שהיה משולל יסוד.

המופתי לא היה יחיד באהדתו לסמואל. עוני עבד אל האדי היה מוכן "לקבל את הפדרציה" מידיו של סמואל, ולהסכים לעיקרי תכניתו, לרבות עלייה מוגבלת, אם ההסכם יהיה קבוע ולא זמני.²¹ ריכוך זה בעמדתו שחל במרוצת שנה מיום שיחתו עם שרתוק, מלמד שחרד מפני האפשרות שהממשלה תכפה את החלוקה. יתכן גם הסבר אחר: מה שעוני עבד אל האדי לא היה מוכן לתת, או לקבל, משרתוק ומן המערך הפוליטי שתמך במדיניות וייצמן בבריטניה – התרצה לו כשהיה מדובר בסמואל וידידיו הפוליטיים, מתנגדי החלוקה. אולי הבחין עבד אל האדי, כאחרים, שיש מכנה משותף לרבים ממתנגדי החלוקה בשני בתי הפרלמנט, מצ'רצ'יל ה"פרו ציוני" עד לורד לוי שנחשב כידיד הערבים. ענייננו הוא לבחון האם יש קורלציה בין מכנה משותף זה לבין האוריינטציה על דינסטיות יריבות במזרח התיכון.

ראשית מעורבותו של לורד בארץ-ישראל

אחד האישים שהשתתפו בעיצוב המדיניות הבריטית במזרח התיכון בימי "הלשכה הקאהירית" היה הלורד ג'ורג' אמברוו לוי – המדינאי הבכיר השני שהיה מעורב בנסיון להפגיש מתנגדי חלוקה יהודים וערבים. בתקופת האירועים הנדונים כאן כבר השתייך לבית-הלורדים וכיהן כיושב-ראש "המועצה הבריטית" (British Council) ונשיא החברה המלכותית למרכז אסיה (R.C.A.S.). לוי נמנה עם ידידיו של צ'רצ'יל והיה שותף לו בתפיסה האימפריאלית; למרות זאת חשבוהו רבים מן המנהיגים הערבים, לרבות נורי סעיד, כבעל-בריתם. וייצמן ראה בו אויב מושבע של הציונות.²² בן-גוריון סבר שיש בכך משום הפרזה. השניים נפגשו לראשונה באביב 1937 ובן-גוריון

19. הדברים נאמרו בראיון לנציג "דיילי טלגרף" הלונדוני בירושלים. הנוסח שכאן מתורגם מהעתק הראיון במכונת כתיבה, בתיק אמתעי" P3/821. דיילי טלגרף, 29.7.1937. למחרת, תרגום מלא ב"דבר".

20. יומן מדיני של מאגנס, אמתעי" P3/970, עמ' 61.

21. מיזכר סמואל. ראה הערה 17 לעיל.

22. וייצמן בישיבת האקסקוטיבה בלונדון, 25.6.1936, אצ"מ.

התרשם כי דמותו של לוי־איינה כפי שתיאר וייצמן. הוא רשם ביומנו את דברי לוי־איינה: "משום מה אומרים עלי שאני פרו־ערבי; איני פרו־ערבי, כשם שאיני פרו־יהודי. אני פרו־בריטי. אני אימפריאליסט בריטי".²³ בהזדמנויות שונות הזכיר בן־גוריון נוסחה זו כעדות לכך שאפשר להידבר ולהשפיע על מדינאים בריטיים הנחשבים כפרו־ערבים. בפגישותיהם הבאות אף חיזק לוי־איינה הרושם שהושפע על־ידי בן־גוריון והפך להיות ידידו.

לוי־איינה התנגד לתכנית החלוקה. לדעתו, אילו ניתן לדבר בפארלמנט ובממשלה על התנגדותם של אישים יהודים בעלי משקל ציבורי לחלוקה, היה בכך סיוע נכבד להכשלתה. הוא הציע לכנס קבוצה של יהודים מן המתנגדים, שתיפגש עימו ותתבע ממנו לפעול, עוד בטרם תתכנס ועדת המאנדטים של חבר־הלאומים לאישור החלוקה. ציונים שהתנגדו לחלוקה, אנשי אגודת ישראל ורבי־ציוניסטים נענו ליוזמה, בתמיכתם של אבא הלל סילבר ומנחם אוסישקין. הקבוצה התארגנה בראשותו של איבן מ. גרינברג, מראשי הרביזיוניסטים באנגליה ועורך הג'ואיש כרוניקל, ומאחורי הקלעים פעל העסקן וההיסטוריון אלברט חיימסון. באמצעותו פנה לוי־איינה למאגנס, ששהה בלונדון, וביקשו לקרב לרעיון את חברי הנהלת הסוכנות הלא־ציונים, ובעיקר האמריקנים.²⁴

במארס 1938 ביקר לוי־איינה בירושלים ובבירות מזרח־תיכוניות אחרות. רשמית, בא כראש "המועצה הבריטית" להפצת הלשון והתרבות האנגלית. למעשה, ניהל שיחות אינטנסיביות על פתרון הסכסוך בארץ־ישראל. שלא כמו בסיורו הקודם, במארס 1937, אין למצוא בביקור זה עקבות לפגישות עם מנהיגים יהודים. הוא נפגש עם אישים בכירים בממשל הבריטי, עם נורי סעיד, ואחרים,²⁵ והתארח בבית הנציב העליון, שהיה ידידו מכבר. למחרת הביקור סיכם את שיחותיהם בכתב: כדי להצליח במשימה על הנציב להשליט חוק וסדר. אם יצליח לחסום את הגבול לחדירת הכנופיות – יזכה בחצי־הקרב.²⁶ והנה, חסיד זה של יד חזקה לטיפול במחוללי המהומות נחשב בעיני אנגלי אחר, הקולונל סטיוארט פ. ניוקומב (S.F. Newcombe), כאיש

23. ד. בן־גוריון, זכרונות, ד, [תל־אביב] תשל"ד, עמ' 111–112. השיחה התקיימה בארץ במארס 1937.

24. חיימסון אל מאגנס, 19.8.1937, אמתע"י P3/535. התיק הוא מקור מרכזי למחקר זה. וייקרא להלן בקיצור תיק חיימסון.

25. ראה דיווחים על עבדאללה (ללא תאריך) ועל דרווה (3.10.1938), אצ"מ S25/2960 b וגם: *Palestine Post*, 31.3.1938; ומאגנס, יומן קלנדר, 22.3.1938.

26. לוי־איינה אל מקמיקל, 18.3.1938, St. Antony's College, Middle East, Centre's Archives. Private Papers of H. MacMichael.

המתאים להשפיע על המופתי הירושלמי הגולה שיוותר על דרישתו מן היהודים להסכים מראש למעמד של מיעוט פרמננטי.²⁷ בנובמבר 1938 חזר לויד על הנסיון להפגיש קבוצת אישים יהודים בעל-השפעה עם שניים מהמנהיגים הערבים שציודו בהסכם יהודי-ערבי, נורי סעיד וג'מאל חוסייני.²⁸

די בנאמר עד כה להמחיש, כי לאישים רמי-דרג במדיניות הבריטית היה אינטרס במיפגש יהודי-ערבי, שעצם קיומו יפריך את מסקנות הוועדה המלכותית אשר קבעה: "אין אנו מאמינים כי יימצא עתה אחד אשר יעז להניח, כי במשטר הקיים יש סיכוי לפיוס בין הערבים והיהודים."²⁹ אנשי משרד-החוץ, בעיקר השר אידן וראש מתלקת המזרת, היו סבורים שיש לשנות את החלטת הממשלה. בזירות רבה עודדו את הפעילות של סמואל ולויד, מבלי שתשמע מזה חתירה תחת החלטות הממשלה באמצעות גורמים מבחוץ. אחד הפקידים, למשל, רשם בשולי תזכיר על נסיון תיווך בארץ-ישראל, בניגוד למדיניות משרד המושבות: "אין לנו סיבה לעכב משהו המנסה להביא לידי הבנה בין יהודים וערבים"; ואחרים אישרו הסכמתם.³⁰ מערכת יחסים סבוכה זו במימשל ובמימסד הבריטי, היא המקנה משמעות ומשקל למאמצים להביא לידי מיפגש יהודי-ערבי.

נכונות למשא-ומתן ותנאי מוקדם בצידה

האות הראשון לרצונה של סיעת החוסיינים בפשרה מדינית על יסוד שלילת החלוקה ניתן בשיחות בין פרופסור נורמן בנטוויץ וג'מאל אל חוסייני. בנטוויץ, מי שכיהן כיועץ משפטי ואחר-כך תובע כללי בממשלת ארץ-ישראל מאז כינונה ועד 1931, היה מעורה בענייני הארץ. הוא שימש כמרצה באוניברסיטה העברית, היה פעיל בארגונים יהודיים וחיבר מחקרים על

27. חיימסון אל מאגנס, 3.3.1938, תיק חיימסון.

28. חיימסון אל לאסקי, 10.11.1938. העתק למאגנס, אמתעי' P3/1115.

29. הרצאת הוועדה המלכותית לפלשתינה-ארץ-ישראל, ירושלים 1937 (תרגום רשמי), פרק כ/14, עמ' 272.

30. הערות פקידי משרד-החוץ בתיק P.R.O., F.O., E 3765/38/31, וראה גם הערות רנדל לתזכיר אורמסבי-גור לראש הממשלה מיום 31.1.1938. ההערות נוגעות לאוריינטציות סותרות המומלצות על-ידי המשרדים כלפי הדינסטיות הערביות היריבות, P.R.O., F.O.E559/10/31. וייצמן הבחין במגמת החתירה והועיק את משרד-המושבות. ג'ון שקבורו, שהיה סגן המנהל הכללי ומקורב לווייצמן, העיר שחשד זה הוא "יהודי טיפוסים", אולם הוסיף, שגם בהעדר אפשרות להוכיחו, הוא כנראה נכון. שקבורו אל פארקינסון, 1.4.1938, P.R.O., C.O. 733/368/7516/23/1.

ארץ-ישראל. באותם ימי קיץ התקין עצמו לקראת השתתפות במועצת הסוכנות היהודית המורחבת בציריך, בתום הקונגרס הציוני העשרים. השתתפותו במועצה כחבר בנציגות הלא-ציונים האמריקנים היתה פרי יוזמתו של פליכס וארבורג. וארבורג ביקש את השתתפותו של הרברט סמואל, ומשסירב, ראה חשיבות לשתף אחד מנאמניו.

ג'מאל חוסייני, דודנו של המופתי, היה איש יחסי-החוץ של הוועד הערבי העליון, ושימש לו מעין שגריר נודד. בלונדון שהה בראש משלחת ערבית, ובסוף יולי יצא לפאריס, בדרכו לישיבת ועדת המנדטים של חבר הלאומים בז'נבה. בימי שהותו בלונדון קיים שיחות עם מתנגדי תכנית החלוקה בפרלמנט, עם פקידים בכירים בממשלה ועם אישים מן הקהילה היהודית.³¹ כמהלך שיחותיהם על אפשרות אלטרנטיבית לחלוקה גיבשו בנטוויץ וג'מאל את הצעותיהם במשותף. השיחה האחרונה, פנים אל פנים, לפני צאתו של ג'מאל מלונדון, התקיימה ב-14 ביולי 1937, בעקבותיה (אך לא במהלכה!) נרשם נוסח של "הצעת בסיס למשא-ומתן בין נציגים יהודים וערבים במגמה למצוא הסדר אלטרנטיבי לחלוקה בארץ-ישראל".³² המיסמך הוא בן שישה סעיפים ואיננו חתום.

בסעיף 1 נקבע שהקהילות - היהודית והערבית - נמצאות בארץ בזכות, והאימפליקציה היא - בזכות שווה.

בסעיף 2 קובעים המחברים ששתי הקהילות מתנגדות לחלוקת "ביתן המשותף".

בסעיף 3 נקבעים סדרי המעבר מחסות לעצמאות על בסיס חוזה בין בריטניה מצד אחד לבין The United People of Palestine מן הצד השני. המדינה החדשה תהיה מושתתת על חלוקה שווה של השלטון בין היהודים והערבים, על בסיס קנטונלי.

בסעיף 4 נאמר: "הערבים מכירים בזכות ההיסטורית והמוסרית של היהודים לבית בארץ-ישראל, וכתוצאה מכך בזכויות היהודים מארצות אחרות להגר לארץ-ישראל." סעיף זה סוויג ב"הבנה" שהעלייה היהודית, בפרק זמן שייקבע מראש, לא תעבור גבול מסוים ביחס לשיעור הריבוי הטבעי של

31. המנהיגות הציונית עקבה אחר פעילותו של ג'מאל. ראה מברק משרתוק אל בן-גוריון, 29.6.1937. שרת, יומן מדיני, ב, עמ' 227; בן-גוריון, מכתב אל קפלן, 24.5.1937, זכרונות, ד, עמ' 188.

32. המסמך מצוי בארכיון מאגנס, אמתע"י P3/1096, ואף מועתק ביומנו המדיני, (ראה להלן נספח א). המסמך הגיע לידי מאגנס באמצעות חיימסון, שכתב לו: Given to me in great confidence. It was drafted by Norman [Bentwich] and Jamal jointly חיימסון אל מאגנס, 25.11.1937, תיק חיימסון.

האוכלוסיה הערבית, ושליהודים לא יהיו זכויות פוליטיות מיוחדות, אלא הזכויות של כלל האזרחים.

סעיף 5 מחיל את ההסכם גם על עבר־הירדן.

סעיף 6 מפרט את דרכי ההגנה על האינטרסים האימפריאליים של בריטניה. זהו מיסמך יוצא דופן. עצם ניסוחו היה צעד, שלא היה כמותו מן הצד הערבי בתולדות היחסים בין יהודים לערבים בעת החדשה. שבוע לאחר ניסוח ההצעה כתב בנטוויץ לארתור לוריא, מזכיר נציגות הסוכנות בלונדון: ³³ "לוריא יקירי, הריני מעלה על הכתב תרשומת זו, ויהא ערכה אשר יהיה, על השיחות אשר ניהלתי עם ערבים בדבר בסיס אפשרי של דיון איתם." ברור, כי מסיבה כל שהיא השתדל בנטוויץ למעט בחשיבות המיסמך, שאת תוכנו מסר בקיצור. מדוע נהג כך? יש סימוכין להשערה כי הנוסח שהתקבל על דעת ג'מאל חוסייני לא נראה קביל לחבריו במשלחת – ד"ר עזת טנוס ועאדל ארסלאן. כנראה, שלפי דרישתם הושמטו סעיפים 3 ו-5, אך לא נשתנו הסעיפים המכירים בזכות היהודית בארץ־ישראל ובבית הלאומי. ³⁴ אם כן, הרי שהמיסמך המקוצר, או המתוקן, שהוגש ללוריא, כנציג ההנהלה הציונית והסוכנות, היה אמנם רפה יותר בניסוחו, אך עדיף על קודמו מבחינת מעמדו ומשקלו. נקודות התורפה שלו – רמז למגמה לגבש מיעוט פרמננטי של היהודים והימנעות מלהגדיר אופיה הלאומי של המדינה הפלשתינית שתקום, היו עמדות פתיחה סבירות למשא־ומתן.

בשלב מאוחר יותר אמר בן־גוריון על הצעה פחותה בערכה, שאם עומדים מאחוריה ערבים בעלי־מעמד, אין להתיחס אליה בשלילה מראש, "כי מבחינה ערבית – יש בה התקדמות רבה בחיפוש פשרה עם יהודים." ³⁵ אולם באשר למיסמך ג'מאל־בנטוויץ, אין כל רמז במקורות על הטיפול בו, ואף לא תשובה למכתבו של בנטוויץ עצמו. יחס זה מובן לנוכח הנימה האולטימטיבית שבהצעה הערבית, שפי שנמסרה ללוריא: הם יסכימו לדיון על בסיס הנוסח הזה, רק אם תוצאות הקונגרס הציוני יספקו אותם, כלומר, אם יוחלט בו נגד חלוקה. התניה זו עשתה את המיסמך לחסר־ערך מבחינה מדינית, ללא קשר בתוכנו, שכן לא היה אפשר להעלות על הדעת שינוי הקו של ההנהלה הציונית בקונגרס על סמך הצעה מעין זו, המגיעה בעקיפין ובדרך לא הולמת.

33. בנטוויץ אל לוריא, 22.7.1937. אצ"מ S25/2960a. ראה ניתוח משווה של המיסמך המקוצר והמלא. נמרוד, סיכול, עמ' 10–12.

34. שיקול־דעת מפורט ומתועד, ראה נמרוד, סיכול, עמ' 10–12.

35. דברי בן־גוריון בהנהלת הסוכנות. 21.11.1937, אצ"מ, פרוטוקולים. הדיון בהנהלה התייחס להצעת חיימסון־ניוקומב.

אך דווקא ההתניה, היא שהעניקה למיסמך משמעות בעיני מתנגדי החלוקה מקרב היהודים, והשפיעה על מהלכיהם בעתיד.³⁶ הפקת תועלת הדדית בלבד, יש בה להקנות אמינות ויציבות למשאומתן ולמסמכיו.

משלחת המופתי אל יהודי ארצות-הברית

בעיצומן של השיחות עם בנטוויץ יצא ד"ר טנוס מלונדון לביקור קצר בארצות-הברית ושב משם לפני סיומן.³⁷ מארחו היה גוף של מהגרים ערבים, שנקרא "הליגה הערבית הלאומית" (Arab National League). נשיאה היה הרופא ד"ר שטארה (I.F. Shatara). טנוס נשא עימו כתב-סמכות מטעם הוועד הערבי העליון, שייפה את כוחו לייצג את הוועד, לאסוף כספים בשבילו, אך לא הסמיכו לסכם משאומתן מדיני.³⁸

אנשי הארגון הערבי יזמו שיחות בין השליח הפלשתיני לבין הוועד היהודי האמריקני (American Jewish Committee) רב-ההשפעה. מאז ייסודו של הוועד על-ידי הבנקאי פליכס וארבורג והרבנים ד"ר סירוס אדלר וד"ר י.ל. מאגנס בראשית המאה, הונהג על-ידי צירוף מכון של אנשי כספים, עורכי-דין והוגי דעות. מקרב ארגון זה והפריפריה שלו נשלחו רוב הנציגים הלא-ציונים להנהלת הסוכנות היהודית המורחבת. אנשי הוועד היהודי התנגדו לרעיון המדינה היהודית. כחלק מפעולתם הפילאנתרופית הם סייעו למפעל ההתישבות, וכוחם הפוליטי היה רב. המנהיגות הערבית בארץ-ישראל עמדה בקשר עם נציגי הוועד ועם שלוחת ה"ג'וינט" הפילאנתרופי בירושלים, ד"ר מאגנס ואחרים, וזה הרקע לפגישה בארצות-הברית. "יש כאן שלושה ערבים שיצרנו קשר עימם" – כתב וארבורג למאגנס – "והם אינם נראים כלל וכלל כבעלי הלך-מחשבה בלתי-נסבל. היה טוב אילו אפשר היה לדעת באיזו מידה ניתן לבטוח בהם, ועד כמה השפעתם מגעת. לא פגשתם אישית, כיון שאיני רוצה שיאשימוני שאני מתערב במאמצי המוסדות המוסמכים, אבל אין מתעלמים מהם כלל." השלושה היו ד"ר טנוס, ד"ר שטארה והסופר

36. שרתוק במכתב לברודצקי, מיום 25.11.1937, מנה את שיחות בנטוויץ-ג'מאל בסידרת הנסיונות המשותפים של אנגלים, יהודים וערבים שכוונתם להכשיל את החלוקה על בסיס שאינו מפורש בהצעותיהם: מיעוט יהודי במדינה ערבית. אצ"מ S25/2960a.

37. חיימסון אל פארקינסון, 10.11.1937, בתיק ניוקומב, P.R.O., C.O. 733/333/75256/33 (להלן: תיק ניוקומב 1). טנוס חזר ללונדון בתחילת המחצית השניה של יולי 1937.

חיימסון מציין במכתבו שנועד יחד עם ג'מאל וטנוס ביולי.

38. מאגנס, יומן מדיני, עמ' 62. כך תיאר טנוס את מעמדו למאגנס.

ההיסטוריון אמין אל-ריחאני.³⁹ הקשר עם השלושה נוצר באמצעותו של הד"ר מוריס קרף, מפעילי הוועד היהודי האמריקני וחבר הנהלת הסוכנות בניו-יורק. וארבורג וקרף ידעו על מה מבקשים שלושת הערבים לשוחח עם מנהיגים יהודים אמריקנים: "הם מעוניינים לבסס את שיחותיהם על הסכם שהערבים יהוו תמיד רוב בארץ-ישראל", כתב קרף לווארבורג כשנמסר לו, על-ידי מתווך,⁴⁰ על בקשתם של הערבים. "פירוש הדבר שהם יסכימו לגידול ניכר של האוכלוסיה היהודית בארץ-ישראל, בתנאי שלעולם לא תהיה שווה בגודלה לאוכלוסיה הערבית או תעלה עליה. אינני יודע – ממשיך קרף – אם אין זה מאוחר להיכנס למשאומתן עימם. הם שלושה אישים חשובים מאוד [...] היש לך עצה כלשהי בענין זה? מי צריכים להיות האנשים שינהלו את המשאומתן אם ניענה להם?"

הנציגות היהודית לשיחות הורכבה משלושה אישים, כנגד שלושת הערבים: וולדמן, מזכיר הוועד; ג'ורג' בקר, נציגו באירופה, ול. ל. שטראוס, שותף בכיר של וארבורג בפירמה הבנקאית קון, לב ושות'.⁴¹ שטראוס היה אישיות רבת עוצמה ומעוררת מחלוקת. במשך יובל שנים היה מעורב בפוליטיקה האמריקנית ומילא תפקידים קאבינטיים ואחרים בממשל האמריקני.⁴² מינוי רם-דרג מעין זה לניהול שיחות עם אישים ערבים, שמעמדם וחשיבותם היו מוטלים בספק עד שלא נבדקו, היתה לו עילה מוצנעת היטב. בבדיקה הוברר שלוש הנכבדים מבקשי השלום, לא היו כה תמימים, כפי שניתן לדמות לפי מראית-עין, וייתכן שזה הדבר שהעלה את מעמדם כבני-שיח רצויים על ההסכם.

פרשת הבדיקה נרמזת בזהירות רבה בכתב, ושליח מיוחד הביאה אל הקסטר ומאגנס ששהו באירופה. ההתיעצות עם שניהם היתה חיונית מבחינתו של וארבורג. בצד ההודעה על השליח כתב וארבורג למאגנס: "ייתכן מאוד כי לפני שתקבל זאת [החומר שבידי השליח] תהיינה כאן התפתחויות נוספות ושיחות עם אנשים אלה, אשר לעת עתה מעוניינים בחוזים שברצונם להציע, והם מקווים להרוויח כסף באמצעותם. העובדה שהם מבקשים לקנות נשק בצורה ישירה או עקיפה אינה חדשה, וידוע לי שגם האנשים שלנו לא היו

39. וארבורג אל מאגנס, 30.6.1937, אמתע"י P3/1098. על אמין אל ריחאני, תמיכתו במופתי והתנגדותו לציונות, ראה א. אילת, שיבת-ציון וערב, תל-אביב 1974, עמ' 363.

40. קרף אל וארבורג, מכתב מיוני (תאריך לא צויין) המועתק במכתב וארבורג למאגנס, ראה הערה 39. המתווך היה פלוני בשם Dr. Amateau. הוא היה מוכר כנראה היטב לכל המתכתבים הנ"ל, אך לא גיליתי כל פרטים נוספים על האיש.

41. וארבורג, מברק אל וייצמן, 17.7.1937, אצ"מ S25/2960a.

42. סקירה תמציתית, ד"ר זאב כץ, "אדמירל לואיס שטראוס", הארץ, 12.3.1964.

נקיים מפעולה באותו כיוון לפני שנים אחדות. כוננות אומללה זו תביא רק לצלקות נוספות.⁴³ פירוש הדבר הוא שהדיונים נסבו לא רק על הסכם פוליטי, אלא גם על המבנה הכלכלי והסדרים בתחום זה – בעוד האלטרנטיבה להסכם מתבארת מרכישת כלי המלחמה. משולש זה של פוליטיקה, כלכלה ומלחמה, יוצר את המודל הטיפוסי למשאומתן בעל-משמעות בין יריבים. השיחות עם הערבים הסתיימו במחצית יולי, וכתוצאה מהן גיבשה קבוצת הלא-ציונים האמ"קנים בסוכנות עמדה החלטית, מנוסחת כתביעה לח. וייצמן: פנייה יהודית-ערבית משותפת לוועדת המאנדטים בבקשה לדחות את הדיון על חלוקת ארץ-ישראל לשתי מדינות – כדי לאפשר הידברות בין שני הצדדים. על מברק התביעה לוויצמן חתמו ראשי הלא-ציונים וציונים בני גוונים שונים: סטיפן ויז, רוברט להמן, רוברט סולד, סירוס אדלר, ס. לוונשטיין וג. מק. בגוף המברק מתומצתות השיחות שהתקיימו, ומצויינים שמות משתתפיהן. וייצמן התבקש להיכנס למשאומתן עם מנהיגי הערבים השוהים בלונדון (לפי המשך המברק ברור שהכוונה לג'מאל חוסייני, המזוהה בטעות כ"אחיו" של המופתי) על התנאים לפנייה משותפת לוועדת המאנדטים. תנאים אלה יהיו – כפי שהוסכם בדיון בניו-יורק – הסכמה לפורמולה של 10/40% שנים. לשדר נלווה כספח מברק מווארבורג ובו מרומזת אזהרה: "אל תהיה אחראי לכשלון." כן יש בו דרישה לשתף בהתיעצויות את שותפי הקבוצה האמריקנית בלונדון (סיר אוסמונד ד'אביגדור-גולדסמיד או לינל כהן) ובירושלים (מאגנס ונובומיסקי).⁴⁴

תשובתו של וייצמן היתה מהירה ומסויגת. בו ביום⁴⁵ הכחיש רמז שהיה כלול במברק מאמריקה, כאילו הוא עצמו נפגש עם מישהו מראשי החוסיינים בלונדון; כן הטיל ספק אם מן התבונה להתערב לשינוי לוח-הזמנים של ועדת המאנדטים והתנגד לעצם ההסכמה למשאומתן שיקבע מעמד של מיעוט לישוב היהודי. וייצמן אף הטיל ספק בשיעור הסמכות שיש לד"ר טנוס לדבר בשם הוועד הערבי העליון, ומיחה על "הקביעה של אחריות מצידו לכשלון ענין בעל חשיבות כה רבה, שהושלך אל חיקי ברגע האחרון." הוא הבטיח להתיעץ, לשקול ולהיענות לכל הזמנה של נציגים ערבים לשיחות, אולם

43. וארבורג אל מאגנס, 17.6.1937, אמתע" P3/1098. צד זה של הפרשה מעורפל במכוון, ואין עוד מקור על מכתבי וארבורג מן ה-17 וה-30 ביוני. הקסטר הוא אחרון המעורבים החי עימנו, אך בתשובה למכתבי כתב שאינו זוכר דבר.

44. אוסמונד ד'אביגדור-גולדסמיד – שותף בכיר של משפחת רוטשילד כסחר הזהב; לינל ל. כהן, עורך-דיון, שופט, ולימים לורד. שניהם עסקנים מרכזיים של הלא-ציונים

בבריטניה. המברק והספח, 17.7.1937, אצ"מ S25/2960a.

45. מברק וייצמן אל וארבורג, 17.7.1937, אצ"מ S25/2960a.

הוסיף כי לדעתו התאריך הקובע אינו מועד כינוסה של ועדת המאנדטים אלא כינוס מועצת חבר הלאומים בספטמבר. על כן טען כי "יש עדיין זמן רב לתמרון [...]". ככל שהערבים ישתכנעו כי הממשלה מתכוונת באמת לבצע את [המלצות] הדין-וחשבון, סביר יותר שנגיע להסכם משביע-רצון עד ספט-מבר". חמתו של וייצמן על תרגיל העקיפה של וארבורג משתמעת מדבריו שאמר לבן-גוריון: "ההסתדרות הציונית כולה תדחה כל הצעה המכוונת לדון את היהודים להישאר מיעוט. אם באי-כוח הוועד הערבי העליון יפנו אלינו – נשב איתם ונדון על הסכם, אבל לא לפני הקונגרס."⁴⁶ כלומר, וייצמן היה נכון להיכנס למשא-ומתן שביקשו מתנגדי החלוקה הערביים, רק על בסיס החלטת הקונגרס הציוני, שעמד להתכנס בתוך ימים אחדים. וייצמן היה בטוח שהקונגרס יאשר את עקרון החלוקה. בן-גוריון רשם ביומנו, בעקבות המידע שקיבל מווייצמן: "הפחד ממדינת היהודים אינו נותן לווארבורג לישון – והריהו מגייס כל מי שאפשר כדי להיפטר מפורענות זו." המטאפורה של בן-גוריון הפכה לממשות: כעבור שבועיים כתב הקסטר, ששהה בציריך, למאגנס בפאריס – "אתמול בשעה שלוש לפנות-בוקר, לפי שעון ניו-יורק התקשר עמי פליכס [וארבורג] ואמר שאינו יכול לישון ומבקש לדעת מה מתרחש". הקסטר אמר לו שהבהיר לווייצמן, כי שום החלטה של הקונגרס בענין החלוקה לא תחייב את הסוכנות.⁴⁷

שני מייסדיה של הסוכנות היהודית המורחבת חששו זה מפני תמרוניו של זה. וייצמן מסר לידידו הלורד לוגארד, מי שהיה נציג בריטניה בוועדת המאנדטים, על יוזמת טנוס-וארבורג לדחיית הדיון על החלוקה במוסדות חבר הלאומים, ושאל בעצתו. הלורד, שהיה שותף לדעותיו של פרופסור קופלנד, דגל בהגשמה קיצונית של החלוקה, לרבות טראנספר ערבי. הוא הבטיח להביע התנגדותו ליוזמה החדשה במכתב פרטי ללורד היילי, יורשו בוועדת המאנדטים.⁴⁸

משהיתה בידי הלא-ציונים ומתנגדי החלוקה יותר מאסמכתא אחת לנכונות מצד ההנהגה הפלשתינית להידברות, מיקדו את מאבקם נגד הנהגתו של וייצמן בשתי תביעות: דרישה למשא-ומתן עם הערבים, והחזרת "הפאריטי" בין הציונים ללא-ציונים בהנהלת הסוכנות. אלה ואלה הסכימו שנכונותם הפתאומית של הערבים להידברות מקורה בפחדם מפני החלוקה הכפויה. אולם מסקנותיהם המעשיות לא היו זהות; הראשונים פירשו את הנכונות כמלכודת

46. בן-גוריון, זכרונות, ד, עמ' 302.

47. הקסטר אל מאגנס, 5.8.1937, אמתע"י P3/551.

48. בן-גוריון, זכרונות, ד, עמ' 302.

פתאים והונאה. האחרים – כשעת־כושר לקשור את הערבים בהסכמים מחייבים תמורת ויתור על החלוקה.⁴⁹

כל אחת מהעמדות הללו התבססה על מידע מן המתרחש במנהיגות הפלשתינית, שהיתה רחוקה מלהיות מונוליטית. על המוטיבציה החוסיינית לשיחות עם היהודים יש עדויות בעיתונות הערבית בת־התקופה, ובדיווחי מודיעים ערביים של המחלקה המדינית.⁵⁰ לפי אחד מהדיווחים הללו מסר ד"ר עזת טנוס על שליחותו באמריקה לראשי החוסיינים שנותרו בארץ, במסיבה שנערכה בביתו של השיח חסן אבן סועוד.⁵¹ הוא אמר שיש יהודים המוכנים לקבל את הצעות ה. סמואל "בדבר הגבלה לצמיתות של אחוז האוכלוסין היהודים בארץ־ישראל דו־לאומית". ומאידך גיסא, יש עסקנים ערבים "המוכנים לשאת־ולתת על הסכם זה ובלבד להציל את הארץ מסכנת החלוקה." לדברי טנוס עמדה זו מקובלת דווקא בין מנהיגים "מן האגף הקיצוני של התנועה." טנוס הבהיר עוד שהשיחות בין יהודים לערבים בעת הדיווח (דצמבר 1937) הן המשך ישיר לשיחות בארצות־הברית בחודש יולי. הוא נשאל: "מה ראו היהודים האמריקנים לטרוח בענין זה?" תשובתו היתה: "אמריקאים אלה הם בעלי־הון גדולים, והרבה מהונם מושקע בארץ. הם חוששים כי אם תקום המדינה היהודית יפול השלטון בידי הפועלים, וכל הונם יופקר." יש לזכור תשובה זו בהמשך הדיון, לא דווקא כהברקה מוצלחת בתחום הסוציולוגיה היהודית, אלא כדי להבין איך השתקף הפירוד בעם היהודי במוחה של המנהיגות הערבית, וכיצד נוצל בפרקטיקה הפוליטית שלה.⁵² כעבור שנה הזכיר דר־נוה, כמסופר במיסמך דר־נוה, את מסעו של טנוס לארצות־הברית כאחד המהלכים באסטרטגיה להכשלת החלוקה, שעוצבה על־ידי המופתי. אסטרטגיה זו הוצגה לפני הצירים הסורים לוועידה הערבית הבין־פרלמנטרית, שעמדה להתכנס בקאזויר, בזו הלשון: "ההכרזה על ייסוד מדינה יהודית גרמה דאגה רבה לאלה שהיו מעוניינים בגורל

49. הערכות בענין זה פוזרות לרוב בימניהם של שרתוק ובן־גוריון. דיון כולל בשאלה זו, ובו עמדות שני הצדדים, ראה בפרוטוקולים של האקסקוטיבה בירושלים, מיום 25.10.1937, אצ"מ (בייחוד דברי ד"ר סנטור).

50. ניתוח עמדות העתונות הפלשתינית בשאלת המשא ומתן ראה נמרוד, סיכול, פרק ה. מסמכים ערביים בקשר לפגישות בארצות־הברית נזכרים בדו"ח של דרוזה, שנרשם על־ידי אלמוני ב־3.10.1938 (מיסמך דרוזה) ונמצא באצ"מ S25/9900.

51. דו"ח "עובד" מיום 8.12.1937, אצ"מ S/25/10097, וגם מאגנס, יומן מדיני, עמ' 36.

52. גיימס רוטשילד ("ג'ימי") אמר לפ. רוטנברג, שעם ייסוד המדינה יחרם רכוש פיק"א. וייצמן מחה על ה"רכילות". וייצמן אל ג'. רוטשילד, 25.7.1938, אצ"מ Z4/17094. המכתב מבטא קרע עמוק בין השניים. כלומר, השערתו של טנוס לא היתה ללא אחיזה.

פלשתינ. רבים מהם עמלו קשה כדי להוכיח שאפשר לפתור את הבעיה על-ידי הבנה יהודית-ערבית, וכך לחתור תחת ההנחה הבסיסית של ועדת פיל, שאין אפשרות להסדר פוליטי בין יהודים וערבים בפלשתינ – ומשום כך נחוצה החלוקה. יש יסוד להשערה, שבדיונים הפנימיים בוועד הערבי העליון הסתייג דרנזה עצמו מאסטרטגיה זו, ומכל מקום הסתייג מן ההסדר הפוליטי שהתבקש ממימושה.⁵³ אם אמנם היתה מחלוקת, סבירה עוד פחות ההנחה שכוונת האסטרטגיה היתה מלכודת פתאים בלבד. לא היו אלה פתאים שנטלו חלק בשיחות ניו-יורק, והתמידו בהן במשך שנת 1938.⁵⁴ המגעים בניו-יורק ולונדון הניחו, אפוא, יסוד לתכנית משותפת, שסדר מהלכיה היה: תיאום יהודי-ערבי, הבסת תומכי החלוקה בהנהגה הציונית, הסדר פוליטי בארץ על יסוד רעיון הבית הלאומי ועל יסוד העלייה, גיבוש רוב ערבי לתקופה בלתי-מוגבלת וערובה לצדדים באמצעות חבר הלאומים. בשלהי 1937 היתה התכנית בשלב היולי, וללא דפוסים.

תגובת ההנהגה הציונית

האקסקוטיבה הציונית והסוכנות היהודית היו עמוסות עבודה. כדי להוציא את רעיון המדינה מן הכוח אל הפועל נדרשה פעילות מדינית ענפה, הכנות מינהליות, פעילות התישבותית, וכל זאת בתנאי בטחון קשים ומצוקה גוברת באירופה. נוסף על כך ויכוח פנימי נוקב על חלוקה ומדינה, שאיים לפורר את התנועה הציונית למרכיביה.

מקום מרכזי בהכנות תפסה שאלת עיצוב היחסים עם הערבים בארץ ומחוצה לה. לרשותם של וייצמן ושרתוק לא עמדו לא הזמן ולא היכולת לעסוק בפתרונות עיוניים. למדינה העתידה הוקצו גבולות עם שלוש מהמדינות שגבלו עם ארץ-ישראל, ונקבע שתהיה קשורה קשר פדרטיבי עם המדינה הערבית הפלשתינית. צריך היה לקשור קשר עם כל גורם אפקטיבי בארצות אלו ועם ערביי הארץ, שיהיה מונחה על-ידי השיקול הפרקטי של הקמת המדינה בלבד. סימפוזיונים עם ערבים על פתרונות אלטרנטיביים, לאחר ההכרעה, היו אסורים – הן מחמת הוודאות שהדבר יערער את התמיכה הבריטית במדינה יהודית, והן מחמת הסכנה ליציבות הקשרים עם מחייבי החלוקה הערבים. נימוק זה הושמע במפורש על-ידי שרתוק, כאשר הזהיר

53. סימוכין להשערה זו הם רבים: למשל, כאשר ג'מאל ועאדל ארסלאן ביקשו למתן את המרד המזוין ולהשקיט את הארץ, כדי לאפשר טיפוח האלטרנטיבה לחלוקה, התנגדו המנהיגים האיסתיקאלאים, ותומכיהם אף שלחו מכתבי-איום למופתי. יל"ע, יולי 1937.

54. H.I.Hatiba, "Arabs here Offer a Palestine Plan", *New York Times*, 6.8.1938.

מפני חבלה בקשרים עם ממשלת סוריה כתוצאה מהיענות ליוזמת הידברות של שהבנדאר.⁵⁵ בוועדה המדינית של הקונגרס הציוני הכ"ב (1946) אמר בן־גוריון שבשנת 1937 יזמו רוב המדינות הגובלות בארץ־ישראל מגעים עם הסוכנות לקביעת מערכת היחסים עם המדינה שתקום.⁵⁶ החומר המובא או נרמז כאן (ומצוי בארכיון הציוני, וספרי העדות של אלה שעסקו במלאכה; משה שרתוק, אליהו אילת ואליהו ששון) מעיד, שמגמה כזו היתה בכל המדינות הגובלות, ובקרב ערביי הארץ. על כן, יוזמה של סיעת החוסיינים להידברות עם יהודים, ולמראית־עין גם עם הסוכנות, היתה חייבת להידחות. לפני 1938 היתה להנהגה הציונית רק תחושה אינטואיטיבית שמדובר בהתקשרות מוקדמת בין שוללי חלוקה יהודים וערבים. הפעילות החוסיינית נעשתה בראשים רבים, ותמיד באמצעות מתווכים מתנגדי החלוקה. בין אלה היה נסיון התקשרות של רשיד אל חאג' אברהים, ראש החוסיינים בחיפה, וד"ר יוסף חאלדי, באמצעות קלוורסקי, אשר נדחה בגסות על־ידי ד"ר דב יוסף. ד. יוסף ביקש להרתיע את קלוורסקי מכל מגע נוסף, אך היה מנוע מלגלות את אזנו שיש מגעים ושהוא עצמו ממונה על הקשר עם עבדאללה.⁵⁷ המחלקה המדינית תימרנה בזהירות רבה בין הפניות להידברות, והמוקשים היו רבים. אסור היה להניח ללא־ציונים להציג אי־נכונות להידבר עם הערבים המקובלים עליהם כאי־נכונות עקרונית למשא־ומתן, מפני הסכנה של טיפוח אגדת "החמצה" חדשה. אך אסור היה גם להכניסם בסוד העניינים, מפני סכנת הכשלה. מבחינה זו, אפילו הפורום של הנהלת הסוכנות לא היה בטוח. ההנהגה הציונית לא הטילה ספק באותנטיות של נסיונות ההתקשרות מצד הוועד הערבי העליון. במברק מיום 23.12.1937 ללוריא, בלונדון, הודיע שרתוק:⁵⁸

פניות מצד הערבים מתרבות מדי יום. הקו שלנו הוא להתיחס לכל פנייה, ללא התחייבות. בעוד שהסכם ממשי עדיין אינו נראה, אנו מייחסים להמשך הלך־רוח זה של הערבים – שהוא תוצאה של האיום

55. פרוטוקול ישיבת ההנהלה של הסוכנות, 6.2.1938, אצ"מ.

56. פרוטוקול הוועדה המדינית, שארתור לוריא ערך אותו, אבד או הושמד, והוא לא זכר את תוכנו. הידיעה הודלפה וגרמה לפולמוס. משמר, 22.12.1946.

57. גירסת קלוורסקי, ראה מאנגס, 'ימן מדיני', עמ' 6. ניתוח הגירסות השונות וכן פרשיות נוספות ממין זה, ראה נמרוד, סיכול, פרק ב. מגעי דב יוסף עם שר־החצר מוחמד אל אונסי, בתיקי אצ"מ S25/2960a,b ואחרים. מכתב עבדאללה לאהרון חיים כהן מיום 25.12.1936 הסמיך את אל אונסי כמקשר קבוע. העתק, ארכיון ההגנה, חטיבת בן־צבי, תיק 9/10. ראה שם גם שיחות עם ראשי הגוש הלאומי הסורי.

58. אצ"מ S/25/2960a.

בחלוקה – חשיבות רבה. הוא ייעלם מיד, אם תבוא הכרזה שתעשה איום זה פחות אמין. מציע שתעביר זאת למשרד המושבות. כאשר נתרבו הידיעות שהמופתי נמצא ברקע נסיונות ההידברות, העיר על כך בן-גוריון ביומנו: "אין זה נמנע שהמופתי יתן ידו – בסתר, בשום תנאי לא יעז לעשות זאת בגלוי – למשאומתן עם היהודים. היש סיכוי למשאומתן כזה?" בן-גוריון העלה את השאלה בעקבות חידוש האלימות הערבית אחרי פרסום דו"ח פיל. לפי הערכתו, לא המופתי היה אחראי לכך, אולם יש לשאול "אם הקונטרול נמצאת בידי המופתי."⁵⁹ בסיטואציה זו הוא לא סבר שיש אפשרות למשאומתן: "מאגנס, סמילנסקי, וארבורג, יסכימו בלי ספק לעלייה מקוצצת – אם הערבים יתנו ידם לכך, ובלבד שהחלוקה – כלומר הקמת מדינה יהודית – לא תצא לפועל. התנועה הציונית כמובן לא תתמוך באיבוד עצמנו לדעת." מצד שני, "הערבים לא יסכימו להצרת באלפור והמשכת המאנדט. אין הם יכולים להסתלק מהתביעה של ממשלה לאומית – כלומר ערבית – ומהכרזה שארץ-ישראל היא ארץ ערבית." הוא מנה חמישה תנאים לויתור יהודי על תכנית החלוקה וציין: "איני רואה אפשרות שבאי-כוח הערבים יסכימו לכך, ודבר ההסכם עם הערבים בתקופה זו עלול ליהפך להתנגדות של אנטי-ציונים, אשר תכביד את הוצאת המתוק מהעז של הוועדה המלכותית."

דברים אלה נכתבו כאשר מתיחות לאטנטית בין בן-גוריון לווייצמן ושרתוק הלכה וגברה. ביטוי מובהק לה ניתן במכתבו של שרתוק לבן-גוריון ערב פרסום דו"ח פיל.⁶⁰ הסיבה לרוגזו של שרתוק באותו מכתב היה מהלך של בן-גוריון שעשוי היה לדחוק במתנגדי החלוקה, יהודים, ערבים ובריטים, לנקוט עמדה משותפת ולוחמת. (בן-גוריון הדליף את תוכן הדו"ח לפני פרסומו הרשמי. שרתוק, שסבור היה כי ההדלפה עשויה לגרום אסון, מנע אותה, ובמאמץ רב). עמדתו של בן-גוריון היתה – בכל מישורי ההתמודדות על החלוקה – לחתור להכרעה תוך כדי קרע וניתוק מגע, וללא בקשת פשרות וריכוך מתחים. מתוך הסיכום שרשם לעצמו מובן, שלא ציפה להשלמה

59. ד. בן-גוריון, זכרונות, ד, עמ' 306-307. ההערכה בסוכנות על התרופפות שליטת המופתי כבר נדונה למעלה (הערכה זו התחזקה בחודשים הבאים, וראה ששון אל שרתוק, 11.4.1939, אצ"מ S25/10095). בן-גוריון, בהערותיו שביומו, מסתמך על המודיעין של המחלקה הערבית. על התגבשות הנכונות להסכם, או הסכם לכאורה, בדיוני הוועד הערבי העליון, ראה יל"ע, אצ"מ S25/10097, דיווחי מ. ממני, בעיקר מיום 12.8.1937.

60. שרתוק אל בן-גוריון, 4.7.1937, אצ"מ S25/191/4. המכתב ניתן בקיצורים ביומן מדיני של שרתוק, כרך ב', עמ' 231-238.

ממישהו מן הצד הערבי עם דרישות הציונות, וממילא לא ראה מנוס, בטווח הארוך, מהתמודדות צבאית בדרך להגשמת תכנית המדינה. (עמדתו זו באה לביטוי מפורש רק מקץ שנה, ערב פרסום דו"ח וודהד). הדלפת דו"ח פיל היתה עשויה לשבש באופן חמור את מערכת יחסיו של וייצמן עם מדינאים בריטיים – מערכת שלבן-גוריון לא היה בה חלק; ואת היחסים עם ערבים מחייבי החלוקה שלא נתן בהם אמון. ולבסוף, בניגוד לרצונו של וייצמן ומתוך הפגנת מסירות והערצה לו ("אתה מלך ישראל")⁶¹ דחק בן-גוריון לקרע עם הלא-ציונים בהנהלת הסוכנות.

בענין האחרון פעלו מאגנס ובן-גוריון משני עברי המיתרס, באותו כיוון, וזה ההסבר ליחסים האמביוולנטיים שביניהם. פעמים רבות בעבר כבר קרה שדרכי שני האישים השתלבו במה שנוגע למדיניות כלפי הערבים, אף שלמראית-עין היו מנוגדות זו לזו.

ב. ידו של מאגנס בעיצוב המדיניות של סיעת הלא-ציונים

הפרוגרמה

כאשר כתב בן-גוריון ביומנו, ב-18 ביולי, "דבר ההסכם עם הערבים עלול ליהפך להתנגדות של אנטי-ציונים", ניבא, ובוודאי ידע מה ניבא. באותו יום התפרסם ב'ניו-יורק טיימס' מאמר פרוגרמטי של מאגנס נגד החלוקה. המאמר לא נזכר אמנם ביומנו של בן-גוריון, וספק אם ידע עליו בעת הרישום – אך דבריו כווננו נגד מגמתו.

במלים בוטות סיכם מאגנס את המשתמע, לדעתו, ממסקנות ועדת פיל: כשלון חרוץ של היהודים והאנגלים. בהזדמנויות אחרות לא חסך שבטו גם מן הערבים, על מדיניותם הכושלת והעקרה, אולם לא כך טען במאמר זה. היהודים – לדבריו – עשו גדולות בבנין הארץ, אולם שיבת המוני היהודים למזרח חייבת להיעשות ברוח צווי המוסר היהודי, מתוך הסכם שלום עם יושבי הארץ. לא רק השיקול האתי מחייב זאת – לטענתו – אלא גם השיקול הפרקטי. ועדת פיל הציעה אלטרנטיבה למאנדט. מאגנס הסכים בכל לב לביטולו, אך לא לאלטרנטיבה, שגובשה על סמך דיון במצב במושגים מוחלטים ואבסטרקטיים. במקום לחפש פתרון סופי ומוחלט, לכל הזמנים, הוא הציע פתרון המבוסס על זמן מוגבל, ויתגשם "צעד אחר צעד". על ההסכמים להיעשות במסגרת מאנדט מחודש, שיקבע במפורש את חובת הטיפול של

61. בן-גוריון אל וייצמן, 22.8.1937, ד. בן-גוריון, זכרונות, ד, עמ' 422-424.

היחסים בין שני העמים לקראת השלמה החדית, תוך עצמאות מדינית והשתלבות ארץ-ישראל בפדרציה ערבית.

מאמרו של מאגנס שימש פתח ליוזמות חדשות והיה לדגלם של יהודים, ערבים ואנגלים שביקשו לסַכֵּל את החלוקה. בסיוע מאמרו ליכד מאגנס מחנה מפוזר למדי, הן מבחינת המוטיבציות והן מהבחינה הגיאוגרפית. הצעותיו נתכוונו להציג אלטרנטיבה כוללת לחלוקה, על יסוד מאנדט חדש של חבר הלאומים ושיתוף ארצות-הברית בהכרעות. יסודות ההסכם הזמני שהציע נועדו ללכד קשת רחבה של בלתי-מרוצים, בשלושת המחנות המעורבים ישירות בסכסוך הארצישראלי: יהודים, ערבים ואנגלים. דבריו לא נשארו נעזרי הד. תגובות החלו להגיע וכיניהן גם של הנציב העליון, ששיבח אותו על אומץ-ליבו.⁶² זו עובדה הראויה בהחלט לציון, כיון שבמאמר היתה התרסה לא רק נגד הנציב עצמו, אלא כנגד מדיניותה של ממשלתו. גם פקידי משרד-החוץ בלונדון דנו בו, והדבר מלמד על החשיבות שייחסו למאגנס. רנדל, ראש מחלקת המזרח התיכון, אחד המתנגדים העקביים והתקיפים לתכנית החלוקה, רשם בהערת-שוליים שהרעיון בדבר הסכם לזמן מוגבל הוא מעניין, אך ספק אם הוא בר-ביצוע.⁶³

מאגנס היה ציוני מסור על-פי דרכו. דרך זו עשתה אותו לדוברם המובהק והתקיף של הלא-ציונים. כבא-כוחם של הלא-ציונים האמריקנים הגיע מאגנס למועצת הסוכנות בציריך⁶⁴ בראשית אוגוסט 1937. כדוברם המרכזי בענין הפוליטיקה הערבית נבחר למוסדות הסוכנות וקיבל, לראשונה, מעמד רשמי בפוליטיקה הישובית. היתה זו פריצה מאוחרת אל הזירה. שמונה שנים קודם לכן רצה וארכורג שמאגנס, ולא הוא עצמו, יכהן כיושב-ראש מקביל לווייצמן בסוכנות המורחבת. הדבר לא נסתייע מחמת פלוגתא קשה בין וייצמן למאגנס בשאלה הערבית. במכתב פרוגרמטי קבע מאגנס שהציונות המליטריסטית, אשר רק היא בלבד צריכה לעלייה המונית כדי ליצור רוב, תגרום בהכרח לדיכוי הערבים. הדרך האלטרנטיבית – יצירת מרכז רוחני – אין לה ולא כלום עם עלייה המונית, ולפיכך ממילא יימנעו זרעי הקונפליקט ושלוש ישראל בין שני הלאומים ושלוש הדתות. הפוליטיקה המשותפת, שניהלו וייצמן וז'בוטינסקי, אפשר לכנותה ציונות אימפריאליסטית, ציונות מיליטריסטית,

62. א. וקופ אל מאגנס, 22.7.1937, אמתע"י P3/1098. בתיק זה וכן בתיק P3/1097 תגובות על המאמר מצד אישים שונים.

63. תיק על השקפות מאגנס, במשרד-החוץ, E4312/22/31 (20.7.1937).

64. דין-וחשבון סטנוגרפי, הקונגרס הציוני ה-20 והמושב החמישי של מועצת הסוכנות היהודית, ציריך, 21.8.1937-3 (ירושלים).

ציונות מדינית. את האחרת, לפי דרכו שלו, הוא מכנה ציונות פציפיסטית, אינטרנציונליסטית, רוחנית. מאגנס ציין במכתבו, שהשקפותיו אלה אינן חדשות, והוא התמיד להחזיק בהן עד יום מותו.⁶⁵ תפיסת ארץ-ישראל כמרכז רוחני, לא מדיני (וראייתה כחלק מהוויית הגלות ולא כשלייתה), היתה התפתחות של רעיון אשר קדם בהרבה לציונות עצמה. הגוון המיוחד שנתן מאגנס לרעיון זה, בהגדירו את היחסים עם הערבים, לא טישטש את המקור האחד-העמי של תפיסתו. באופן תמציתי ביטא את תפיסתו זו בהזדהות עם מימרה של צ'רצ'יל שהיתה כלולה במכתב לרוזבלט. מאגנס שמע על המכתב משליחו של רוזבלט למזרח התיכון, הגנרל הורלי, אשר בא אליו לפי המלצתו של ברנרד ברוך, מיועציו הבכירים של הנשיא. לדברי הורלי כתב צ'רצ'יל שאינו מצדד בעשיית פלשתינה לארץ יהודית, אך הוא מצדד בהקמת בית יהודי לאומי בפלשתינה. על כך הגיב מאגנס: "גנרל! אף אני הנני ציוני מסוג כזה."⁶⁶

לא בדרך-אגב הוזכר כאן ברנרד ברוך, שהיה מן החוג של וארבורג ול. שטראוס. אצולת הממון היהודית בניו-יורק, לא פחות מזו האנגלית והצרפתית שקדמה לה בכך, חששה מפני הקשיים הצפויים לה מן הציונות המדינית. לאחר שהחליט מאגנס לעלות לארץ, למרות הפצרותיהם של בני קהילתו, כתב לו פול וארבורג, אחיו של פליכס, על התנגדותו לרעיון הלאומי בכלל, ולעלייתו של מאגנס ארצה בפרט. פול וארבורג הכיר בחשיבותה הגיאוגרפית של ארץ-ישראל מבחינת קידום האחדות העולמית, כגשר בין מזרח ומערב. הוא הסכים עם מאגנס, שהאוניברסיטה עשויה לתרום לכך. אך הוא חשש, שהרעיון היפה של מאגנס יתגלגל בהכרח לידי אפיגונים, שישחיתוהו. "זהו גורלן של תנועות לאומיות, המביאות לידי גאווה." לדעתו, רגש הנחיתות היהודי מסוכן פחות מרגש העליונות. סבלו של עם ישראל גרם למיצוי מיטב יכולתו של הגזע, "והגן עליו מן המלכודות של עודף חירות ועושר." הוא נתן דעתו, כנראה בתגובה לטענות שהושמעו, על כך שמצוקת היהודים בארצות רבות מחייבת למצוא להם מקלט. אך זו תפיסתם של 'קצרי הראות'; כנגד זאת איני יכול להימנע מלחשוב, שעל-מנת לסייע למאות אלפי האומללים היום,

65. מאגנס אל וייצמן, 7.9.1929, אמתע"י P3/1103. בישיבת הוועדה לבירור היחסים עם הערבים התפתח ויכוח בין שרתוק למאגנס, והאחרון חזר על עיקרי תפיסתו הציונית, ברוח המכתב לווייצמן. פרוטוקול הישיבה מיום 14.5.1942 בתיק אצ"מ S25/8987. ב-1946 התפרסם בעיתונות מכתב פרטי, שבו כינה מאגנס את התנועה הלאומית היהודית "שובניסטית וטרוריסטית" (ארכיון בנטוויץ, אצ"מ A255/190). וראה גם מכתבו האחרון לבנטוויץ, 24.10.1948, שם A255/8.

66. "Note on conversation with General Hurley", 26.1.1944, אמתע"י P3/582.

אנו עלולים להקריב את גורל המיליונים מחר.⁶⁷ אולם פול וארבורג, שאירגן מחדש את ה־Federal Reserve Bank וכיהן כנגידו, ועמד בהקשר זה במוקדן של סערות פוליטיות אשר זיעזעו את המימסד הווינגטוני, היה ריאליסט דיו כדי להכיר שההתחלות בארץ־ישראל כבר נעשו. הוא החליט להשתתף במפעל, כדי למנוע התפתחותו בכיוון שאינו רצוי לו. על כן העמיד את הקרן לקידום הישוב בארץ־ישראל, שאותה ייסד, לניהול בלעדי וסודי של מאגנס. למאגנס היה, אם כן, גיבוי חזק למאבקיו הפוליטיים. קירבת ההשקפות בין פול וארבורג לאחיו פליכס היתה רבה מאוד, ופול נחשב להוגה־הדעות במשפחה. נקל להבחין בהלך־מחשבה זהה במכתבים של פול למאגנס ושל מאגנס לווייצמן, אשר הובאו כאן בתמצית. פליכס, שקיבל העתק מן המכתב לווייצמן, הבריק למאגנס מייד: "התרגשתי למקרא מכתבך. השקפותי היו תמיד, ובאופן מוחלט, כשלך, ומשום כך רציתי בך כיושב־ראש מקביל [לווייצמן, בסוכנות]. עלינו להיאבק למען רעיונות שלום אלו."⁶⁸ וארבורג תירגם את הדיבורים על מאבק לשפת המעשה. כאשר ביקר רמזי מקדונאלד, ראש־ממשלת בריטניה, בארצות־הברית באוקטובר 1929, נפגש גם עם הקהילה הבנקאית של ניו־יורק, במאמץ להקל על הסדרי התשלומים של בריטניה. הוא התראה גם עם וארבורג, וזה העלה במהלך השיחה את שאלת ארץ־ישראל, והמליץ על מאגנס כאדם שיוכל להביא להבנה יהודית־ערבית.⁶⁹ מותר להניח, אם כי לא נמצאה לכך עדיין אסמכתא בתעודות, שהיה קשר בין שיחה זו לבין האור הירוק שקיבל המזרחן סנט־ג'ון פילבי משר־המושבות בממשלת מקדונאלד, הלורד פספילד, לנסות כוחו בתיווך פרטי בין היהודים לערבים, באמצעות מאגנס.⁷⁰ לדעת וייצמן סיכן מאגנס את עצם המפעל הציוני, ואילו וארבורג תמך בו. מבחינת הרצאת הדברים כאן

67. פול מוריץ וארבורג אל מאגנס, 3.6.1925, באוסף כתיב־היד בבית־הספרים הלאומי, ירושלים. על קרבת ההשקפות בין האחים, ראה פליכס וארבורג אל מאגנס, 15.1.1932, אמתע"י P3/455.

68. פליכס וארבורג אל מאגנס, 24.9.1929, שם P3/1103. פליכס התייחס גם למכתב הלוואי ששלח אליו מאגנס עם העתק מכתבו שלו לווייצמן. במכתב זה, מ־13.9.1929, הביע מאגנס אי־אמון בפוליטיקה הערבית של וייצמן, וטען שדרוש שינוי במטרות הציונות ולא בפוליטיקה בלבד. העתק בגנוך וייצמן, רחובות (להלן: ג'ו).

69. וארבורג אל מאגנס, 13.10.1929, אמתע"י P3/1103. הקשר בין חובות בריטניה לשאלת ארץ־ישראל עוד יעלה בהמשך ההרצאה.

70. פרשת מאגנס־פילבי מוארת ומתועדת במחקרו של שלמה יוטבת, "וייצמן מול הבעיה הערבית 1929-31", עבודת גמר באוניברסיטה העברית, ירושלים 1973, אוסף עבודות־הגמר של האוניברסיטה העברית.

חשובות לא ההצעות עצמן אלא מערך היחסים בין שני יושבי־הראש של הנהלת הסוכנות מצד אחד, ובין כל אחד מהם לבין מאגנס מצד אחר. אף כי וארבורג נענה במידת־מה לדרישת וייצמן לרסן את מאגנס, הוא הבהיר באמצעות שליחו בהנהלת הסוכנות, מוריס הקסטר, שיש לשתף את מאגנס בכל משא־ומתן שיתנהל עם הערבים בעתיד.⁷¹

בין מייסדי הסוכנות הלא־ציונים היה וארבורג "ראשון בין שווים", בייחוד לאחר מות מארשאל. אולם לא כולם החזיקו בדעה שיש להתפשר עם וייצמן על שדחה על הסף את הצעות מאגנס להסדר עם הערבים. ג'ימס מארשאל, בנו של לואי מארשאל (שהיה גיסו של מאגנס), מחה לפני וייצמן על הדרך שנהג בדודו: לא ייתכן שהבית הלאומי ייבנה על זכויות־יתר ושלטון על הרוב הערבי, ולא לשם כך הוקמה הסוכנות המורחבת.⁷² בכך נתן יתר־תוקף לרמז מעודן של וארבורג, שאם מאגנס לא ישותף בעיצוב הפוליטיקה הערבית – תיפסק התמיכה הפינאנסית.⁷³ זרעי הפילוג בין מקימי הסוכנות המורחבת נזרעו כבר עם הקמתה, והשוט – כבראשית ההתישבות – היה שימוש פוליטי בכספי הפילאנתרופיה היהודית.

המתח בפרשת המגעים של מאגנס – פילבי עם המופתי גבר ועלה, משום שווייצמן סבר כי אין אלה הערבים הנכונים, וכי מאגנס אחראי לקשייו עם הבריטים.⁷⁴ אלא שווארבורג לא חתר לקרע אלא לאילופם וריסונם של הציונים. "כפי שאתה בוודאי יודע" – כתב למאגנס באפריל 1930 – "בידי וייצמן ובידי יש זכות וְטו, שאני מקווה לא להשתמש בה לעיתים תקופות, *"but which ought to be good for their frame of mind"*⁷⁵ את המכתב שלח מלונדון, שם נפגש שנית עם ראש הממשלה במעונו, ועם אנשי משרד המושבות, והשתתף בארגון־מחדש של הנהלת הסוכנות והסדר ענייניה הכספיים. המשבר הפינאנסי העולמי סייע לו לכפות את רצונו, משום שהלורד מלצ'ט, תומכו החשוב ביותר של וייצמן, נפגע קשות: "למרבה המזל – כתב וארבורג – הוא אולף כהלכה על־ידי צרותיו במשך המשבר הפינאנסי." וארבורג הביע סיפוק מוחלט מתוצאות הביקור, אם כי הודיע למאגנס, שהדיונים בפוליטיקה הערבית לפי הצעותיו הושהו, והוא יקבל דיווח מלא

71. העתק לווייצמן, 26.12.1929, ג"ו.

72. ג'ימס מארשאל אל וייצמן, 4.12.1929 (על־פי יוטבת).

73. וארבורג אל וייצמן, 8.11.1929, (על־פי יוטבת).

74. בן־גוריון, זכרונות, א, עמ' 403, 413. כעבור כשנה תקף בטאון "ברית שלום" את וייצמן על נסיגות הידברות עם ערבים אחרים, והאשימו בהחמצת הזדמנות שיצר

מאגנס. שאיפותינו, חוברת 19 (תרצ"א).

75. וארבורג אל מאגנס, 9.4.1930, אמתע"י P3/455.

מהקסטר, שיצא לירושלים. הוא עצמו נסע לפאריס, לדווח על שיחותיו לברון אדמונד דה רוטשילד. יתכן שלהתייעצות בפאריס היתה השפעה על החלטתו של "הנדיב" לעמוד בראש הפעולה להדחת וייצמן מהמנהיגות ולהכתרת סוקולוב במקומו.⁷⁶

מאגנס התגלה בפרשה זו כמדינאי לוחם, שהתכסיס שלו במשחק הנוקשה היא הופעה של הוגה-דעות ואיש-רוח, העומד מעל לקנוניות של המדינאים. לא פחות משהיה זה מאבק למען פשרה עם הערבים היה זה מאבק נגד הציונות המדינית – ברוחה של אצולת הממון היהודית. ברוחה – אך לא לפי פקודתה. מאגנס היה עצמאי ביוזמותיו ולא היה אפשר לשים עליו רסן, כעל פקיד או שליח. הוא היה שותף לעיצוב המדיניות אך לא פונקציונר, דבר שחייב גם את שותפיו להסתייג ממנו לעיתים. מעמדו וכוחו היו איתנים. הוא היה בן-בית בארמון הנציב בימי צ'נסלור, וקופ, ובשנים מאוחרות יותר גם אצל מקמייקל. קציני צבא ומודיעין בריטים היו מבאי-ביתו, וכן נכבדי כל הדתות והעדות. אורחים רמי-מעלה שהגיעו לירושלים עם המלצות מתאימות כללו בסיועם ביקור אצל מאגנס. אלפי בקשות לשתדלנות אצל השלטונות נצטברו בתיקו, והוא פעל הרבה לשחרור עצורים והמתקת דינם. גם הקבוצות הלאומיות הקיצוניות, שמיררו את חייו והוקיעוהו כבוגד, נעזרו בסתר בשירותיו.⁷⁷ מאגנס קבע מושבו, במשך שנים רבות, בשכונת החוסיינים בדרך להר הצופים, במטרה לקיים יחסי שכנות טובה שאכן התקיימו, בעיקר עם משפחות מוסא כאזם אל חוסייני וג'מאל אל חוסייני.

עוצמתו הפוליטית נבעה משליטתו בקרנות שכללו סכומים גדולים במושגי הימים ההם. הוא עמד בראש הג'וינט בארץ והיה לו מעמד בכיר בניהול העניינים הכספיים של הסתדרות "הדסה". חלק מן הכספים לאוניברסיטה ניתן על שמו, ולשיקול דעתו האישי.⁷⁸ בתנאי המצוקה בארץ איפשרה שליטה זו לא רק השפעה (ויצוין שזו מעולם לא נוצלה בדרכים וולגריות), אלא גם חוסן להתייצב בעמדת מיעוט ומאחורי דעות בלתי-פופולריות. מעורבותו של מאגנס בענייני פינאנסים ועסקים לא הוגבלה בהשפעה על ההוצאה, התקצוב והחלוקה. ידו היתה גם בקצה האחר. כיון שלפי השקפתו צריכה היתה להיות

76. וייצמן אל רוטשילד, 23.12.1931, אצ"מ Z4/17026.

77. רוב החומר הקשור בפיסקה זו מצוי בתיקי א"ב בארכיון מאגנס.

78. 16.10.1936, אמתע"י P3/455. בעיצומו של המשבר הפיננסי, לכבוד יום הולדתו ה-65, שם שלח וארבורג למאגנס 6000 דולר כמתנה אישית, וכך גם ביום הולדתו ה-65; שם. וארבורג אל מאגנס, 2.1.1931, 13.1.1936. וראה גם מאגנס אל הנרייטה סולד, 17.3.1937, אמתע"י P3/498, דרישה לדיווח על השימוש בכספי וארבורג.

שותפות יהודית-ערבית בניהול וברווחים של המפעלים הגדולים בארץ, כבסיס לקירוב לבבות, הוא פעל לצירופו של מוסא עלמי להנהלת חברת האשלג. לפי הוראה של פליכס וארבורג הצטרפה הנהלת ה-Palestine Economic Corporation לתביעה זו. מנהל מפעל האשלג, משה נובומייסקי, הודיע למאגנס שהוא נוטה לרעיון ואינו שוכח את חלקו של מאגנס בגיוס הקבוצה האמריקנית לתמיכה במפעל.⁷⁹ היה, אפוא, יסוד של העמדת פנים והטעיה בתדמיתו של מאגנס כאיש-רוח תם וישר, העומד מעל לארצותיה של הפוליטיקה. העמדת פנים זו, הטעתה רבים ממקורביו ויריביו. לא כן וייצמן. הוא היטיב לדעת שמאגנס הוא האלטר-אגו של וארבורג, והשתדל להרחיק את שניהם מן הפוליטיקה הערבית.⁸⁰

בן-גוריון חלק על יחסו של וייצמן למאגנס. לדעתו, הצעות מאגנס להסדר ב-1929-1930 לא היו כה גרועות. הוא כתב לג'ולומב: "לא היה צריך להתנגד למאגנס." הוא שוחח עם מאגנס וביקש מווייצמן לנהוג באיפוק, בעיקר מחמת הסכנה ליחסים עם בעלי-המאה, האמריקנים הלא-ציונים. "אם לא יהיה כסף – אמר בן-גוריון בוועדה המדינית של מפא"י – לא יהיה שום דבר בארץ-ישראל, והחזית העיקרית בענין זה היא באמריקה, ושם המצב איום." ברור שבן-גוריון הכיר בכוחו הפוליטי הממשי של מאגנס, והאיום אשר השמיע זה בשיחתם, כי "עוד יבוא יום שווארבורג יעמוד על שליו" כמאבק עם וייצמן, היה אמין בעיניו. הוא החשיב את ההון הלא-ציוני כגורלי לבנין הארץ, והבחין שהממשלה מנסה לתקוע טריוז בין הציונים ללא-ציונים על-ידי יחס מיוחד לנציגם, ד"ר הקסטר.⁸¹ גם כאשר יחסו עם קבוצת וארבורג נידרדרו, נמשכו יחסי האמון האישיים בינו לבין מאגנס. מחלוקות פוליטיות בשמונה-עשרה השנים הבאות לא גרעו מאיתנותם של יחסים הדדיים אלה. ספק אם ההסבר לכך מצוי בתחום המנטאליות בלבד. מאגנס שימש לבן-גוריון קשר עקיף ושמור לעת צורך בפשרה עם הלא-ציונים, שאת המאבק הישיר עמם החרף, עד שהגיעו לפשרה אחרי הוועידה הציונית במלון בילטמור, ב-1942. הוא עצמו הסביר לשרתוק, שחלק עליו, שמץ ממניעיו:

יחסי למאגנס שונה מיחסך. הוא עלול להיות מועיל – כשהוא מסייע לי,

79. אמתע"י P3/700. ראה שם מיזכר שיחה בין מוסא עלמי ומאגנס על שיתוף בתחום הכלכלי, 15.11.1931, מכתב על דרישת וארבורג, 28.6.1931, ומכתב נובומייסקי, 10.6.1931.

80. וייצמן אל וארבורג, 19.6.1936, בתשובה למכתב מיום 6.5.1936, ג"ו. 81. המקורות לעמדת בן-גוריון, ספריו: אגרות, ג, [תל-אביב] תשל"ה, עמ' 97-98, 113; וכרונות, ג, עמ' 42.

ועלה בידי להביא לידי כך שיסייע לי, אבל לא הייתי משאיר אף פעם משא־ומתן [עם הערבים] לו, כי כשהוא לבדו יזיק, ולא פעם אמרתי לו זאת – בידידות גמורה, ובלי שהוא נתרעם עלי בגלל כך. אני במתכוון קירבתי אותו כל הזמן, למען לא יפעל על דעת עצמו. וכל הזמן שטיפלתי עם הערבים, היה הוא מסייע לי, אם כי בפגישות עם עוני [עבד אל האדי] ועם אנטוניוס הייתי מציין בנוכחותו שאני חולק בהחלט על השקפותיו.⁸²

צא ולמד מכאן, שבן־גוריון ומאגנס ידעו את סוד ההפרדה בין המישור האידיאולוגי (שבו התפלסמו בזעם זה עם זה – כמו במועצת הסוכנות בציריך, 1937) לבין המישור הפוליטי. שם, ללא אורות במה, מקובל לנצל ולהסתייע ביריבים אידיאולוגיים למען מטרות משותפות, גם כאשר המניעים שלהם סותרים זה את זה.

רק מתוך עיון בהשתלשלות יחסים זו אפשר להבין את פשר המתיחות שבאה לידי ביטוי בחליפת המברקים בין וייצמן לווארבורג ביולי 1937, לאחר פרסום הצעת החלוקה. עמדתו התקיפה והמאיימת של וארבורג היתה התגלמות מובהקת של נבואה המגשימה את עצמה. מאגנס שהתנבא ליום זה בשיחה עם בן־גוריון שבע שנים קודם לכן, חתר לכך בשיטתיות והיה שבע־רצון מן התוצאה. אלא שבינתיים נתהפכו היוצרות בין וייצמן לבן־גוריון ביחסם לווארבורג. וייצמן היה זהיר וביקש למנוע קרע, מתוך ידיעה ברורה שפילוג הסוכנות יהיה נצחון לפוליטיקה הערבית ולמתנגדי החלוקה במימסד הבריטי על כל מרכיביו; ואילו בן־גוריון חתר לקרע לאלתר: "כשאמרתי [להקסטר] שבכל שאלת יסוד פוליטית רק הקונגרס הציוני יכול להכריע – ועל הלא־ציונים לקבל ההכרעה הציונית או להסתלק, אמר לי שבתנאי זה אין כל טעם לבואם של וארבורג וחרברו לציריך. [...]"⁸³ חשבתי בליבי כששמעתי את תשובתו: אני מפחד שבכל זאת יבואו לציריך.⁸³ על־פי דרישתו של וארבורג, לאחר המשא־ומתן עם ד"ר טנוס וד"ר שטאה, נפגשו וייצמן ובן־גוריון עם ראשי הלא־ציונים באנגליה ובארץ. בפגישה השתתפו דאביגדור־גולדסמיד, ליונל כהן, וכן פ. רוטנברג ונובו־מיסקי, ששהו בלונדון. השניים הראשונים "הודיעו גלויות שהם מתנגדים למדינה יהודית, והיו בוחרים בעלייה מוגדלת מוסכמת על־ידי

82. בן־גוריון אל שרתוק, 18.6.1936, זכרונות, ג, עמ' 283.

83. בן־גוריון אל שרתוק וקפלן, 22.7.1937, זכרונות, ד, עמ' 311. ראה גם שיחה (ביומן) עם הקסטר, 20.7.1937. שם, עמ' 308–309.

יהודים וערבים ובלבד שיישאר המשטר המאנדטורי. נתנו להם האינפורמציה הנכונה על המשא-ומתן עם הערבים. שניהם הסכימו לתשובתו הטלגרפית של חיים לווארבורג [...] המסיבה בכללה היתה טובה מאוד. יש הבדל גם בין לא-ציונים הגונים ובעלי-תרבות, ובין לא-ציונים אמריקנים.⁸⁴ ברם, היהודים בסיטי של לונדון התנגדו למדינה היהודית וציידו במשא-ומתן נוח לערבים, ממש כבעלי-בריתם בוול-סטרית. היה אף יחס מסוים של תלות עסקית של הראשונים באחרונים. גם איש רב-עוצמה בעולם העסקים הבריטי, הלורד ברסטד (בנו של מרכוס סמואל), שהיה בין הבעלים של חברת הנפט "של" והלודס בנק, פעל בענייני יהודים וארץ-ישראל לפי הקו המוסכם עם וארבורג, וכך גם משפחת רוטשילד באנגליה וצרפת. הערות על כך פוזרות למכביר בכתבי בן-גוריון, וברור שהיה מודע למצב עניינים זה.

לאחר כמה סכסוכים קשים במרוצת שנות ה-30, כולם בשאלת הפוליטיקה הערבית, העדיף בן-גוריון להגיע לידי קרע בעיתוי בלתי-נוח לחלוטין מבחינתו של וייצמן. כוחו של וייצמן נבע מחוסנה של התנועה הציונית באנגליה. תומכיו במנצ'סטר ובבית-הלורדים (כמו לורד מלצ'ט) היו שרויים ביריכות עם קבוצת וארבורג ולא בשותפות עמה, כאנשי לונדון. בן-גוריון לא יכול להישען על כוח דומה בארצות-הברית: "התנועה היא רקובה ומכורה לווארבורג", ובנשימה אחת ציין שבהעדר ציונות אחרת, נשקפת סכנה חמורה של ויתור לערבים בעניינים עקרוניים, כתוצאה מהפוליטיקה הווייצמנית.⁸⁵ כעבור שנה היה בן-גוריון סבור שיצליח לתקוע טריז בין הלא-ציונים שבאנגליה לאלה שבאמריקה, וליצור פוליטיקה משותפת של הראשונים עם הפרו-ציונים, מתנגדי החלוקה, כלויד-ג'ורג' וצ'רצ'יל, ואולי גם עם "פרו-ערבים" כלורד לוי. אם במקביל יצליח לגבש את התנועה הציונית באמריקה על יסוד חדש – יוכל לכפות על הלא-ציונים משני עברי האוקיאנוס מדיניות ציונית הרצויה לו. מסקירת זכרונותיו בשנים 1936 – 1937 אפשר ללמוד עד כמה מאומצת היתה פעולתו להגשמת אסטרטגיה זו. היתה זו סיעת וארבורג שיזמה את השתתפותו של מאגנס במשלחת של הלא-ציונים למועצת הסוכנות בציריך. לא היה לכך שום קשר לחוג מעריציו המצומצם באוניברסיטה העברית ובשכונת רחביה בירושלים. לאלה לא היה כל מעמד מוכר מבחינה פורמלית, ומאגנס לא נועץ בהם בשאלות פרקטיות ושיתפם רק בפעולתו "החינוכית", כלשונו. הסיעה הלא-ציונית ביקשה לצרף

84. שם.

85. שם, עמ' 331.

את מאגנס להנהלה בירושלים;⁸⁶ כוונתם היתה שיימסר לו "תיק" היחסים עם הערבים. כדובר הסיעה בשאלה זו התכוון גם להופיע בציריך. הוא יצא לאירופה באביב 1937 ובז'נבה נועד, לשם תיאום עמדות, עם וארבורג שהיה בדרכו חזרה מלונדון. הם שוחחו על תוצאות הברור שהתקיים עם ההנהלה הציונית בלונדון על עתיד הסוכנות המורחבת, על שאלת הפאריטי בהנהלה והכשלת המשאומתן עם הערבים ב־1936. מאגנס החליט עתה, במפורש, להתמסר לפוליטיקה.⁸⁷ הוא דרש מווארבורג לממש את האיום שהשמיע בלונדון, לפרוש מהסוכנות ולפעול להקמת גוף מאורגן לקידום ההבנה היהודית-ערבית, שיפעל בארץ ובארצות-הברית, ולגייס כספים למטרה זו. הסכום הנדרש, לפי הערכתו, היה קרן של כ־100 אלף דולר, שמפירותיה תמומן הפעולה. וארבורג לא היה נלהב. הוא קיווה להגיע לפשרה בלונדון, אך הבטיח, שאם מאמציו אלו ייכשלו במועצת הסוכנות, יהיה "מוכן לחשוב על מפלגת שלום בארץ-ישראל".

בבואו ללונדון קיים מאגנס פגישות עם אישי פרלמנט וכנסיה והירצה לפני חוגים שונים כדי לגבש דעת-קהל בעד תיקון המאנדט, ונגד ביטולו. מאגנס היה אחד המעטים שפרופסור קופלנד סיפר להם על מסקנות הוועדה לפני פרסומן. באווירה סודית, כפי שמתאר מאגנס, סיפר לו קופלנד שימליצו על חלוקה. "הדבר לא יהיה קל להגשמה, זאת הוא מבין. ריטונים, מריבות, שפיכות-דמים, משאומתן, ולאחר זמן לא מבוטל – שלוש שנים – תבוא ההשלמה." בפאריס נפגש עם אישי מדינה בכירים, וכך בז'נבה – בחוג הדיפלומטים של חבר הלאומים.⁸⁸ בן-גוריון רשם ביומנו: "חיים טילפן מפאריס שמאגנס עומד להיפגש עם משרד החוץ הצרפתי – כמובן נגד החלוקה. יש להניח כי מה שאמר סמואל, לא על דעת עצמו בלבד אמר. האינטרנציונל הלא-ציוני הוא כנראה אקטיבי יותר משידוע לנו, ולא רק בבירה עולמית אחת." נמצאנו למדים שמאגנס נחשב גם בעיני יריביו כדמות מפתח ב"אינטרנציונל הלא-ציוני". שאם לא כן, לא היה קופלנד מכניסו בסוד הדברים במגמה לרכך את התנגדותו, וההנהגה הציונית לא היתה עוקבת ברגישות כזו אחר מגעיו.

86. שם, עמ' 309.

87. מאגנס, יומן מדיני, עמ' 3, ברישום מיום 22.2.1937. שחזור גיבוש מדיניות הסיעה על פי: מאגנס אל גב' גלדיס שטראוס, 14.10.1937, אמתע"י P3/1097; וארבורג אל מאגנס, 17.6.1937, אמתע"י P3/1098; חליפת מכתבים בתיק אמתע"י P3/453, 1.11.1937, 3.2.1937; רישומי היומן של שרתוק ב־18 ו־24 במארס 1937, אצ"מ A245/2 (קטעים ביומן מדיני, כרך ב, עמ' 79 ואילך).

88. רשימות מלונדון, אמתע"י P3/1099. רשימות מפאריס, אמתע"י P3/582.

מאגנס המליץ לפני חבריו במועצת הסוכנות לנקוט קו נוקשה נגד הרוב הציוני. הוא התרשם שווארבורג נוטה לסגת עוד לפני שהגיע לשלב ההתמודדות, והתריע על כך במברק לניו-יורק, שנסתיים באיום בלתי-מוסווה: "הלא-ציונים הארץ-ישראלים לא ישמשו באקסקוטיבה ללא פאריטי. זהו רגע הדורש אומץ-לב רב." המאבק על השוויון בהנהלה היה מעוגן בחוקת-היסוד של הסוכנות ורק עליו, על הפאריטי, יכול להישען מאבקם הפוליטי של הלא-ציונים. וארבורג היה נחוש בהחלטתו לכפות על ההנהלות של הסוכנות וההסתדרות הציונית משא-ומתן עם הערבים לפי המגמה שהחל בה. אולם הוא צפה מאבק קשה. "נראה לי שהקונגרס [הציוני] הבא יתפתח into badly bossed Ben-Gurion battle against non-Zionists (Weizmann included) כלומר, הוא חשש שבן-גוריון יצא גם נגד וייצמן, בגלל נכונותו של זה לפשרה. הוא לא נענה להפצרותיהם של מאגנס והקסטר להימנע מלבוא לציריך, אם לא יושג הסכם מראש בענין המדיניות הערבית והפאריטי, אך הירשה להקסטר לרמוז בשמו לווייצמן כי אם לא תחול התקדמות שתהיה לרצונו - יפרשו הלא-ציונים.⁸⁹

על רקע זה ברור מדוע הגיע וארבורג לציריך, עם פתיחת מועצת הסוכנות, במצב-רוח סוער וקרבי - כנראה מעבר למה שהירשה לו מצב בריאותו הרופף. בנאום הפתיחה, חרף המעמד החגיגי, לא היסס להזכיר שהלא-ציונים הם שתורמים למגבית - אך אם תתקבל הצעת החלוקה ללא נסיון ממשי למצוא פשרה אחרת עם הערבים, "נצטרך להוסיף לתמוך בארץ-ישראל מחוץ למסגרתה של הסוכנות."⁹⁰ האיום הובן כלשונו על-ידי המשתתפים וגרם לתחושת עלבון ורוגז, כפי שתיארה סופרת "דבר" ברכה חבס. אך הזעם שעורר היה כאין וכאפס לעומת התדהמה שגרמה הופעתו של מאגנס. זה היה "המפנה הגדול בוויכוח, נקודת השרפה בו." בשם הלא-ציונים הגיש מאגנס הצעת החלטה הקוראת לסוכנות, כמוסד היהודי היחיד המוסמך לכך, להיכנס למשא-ומתן עם בריטניה, הערבים, חבר הלאומים, וארצות-הברית, "על הדרך הטובה ביותר שתוביל להקמת מדינה דו-לאומית בארץ-ישראל בלתי-מחולקת."

מאגנס רשם לעצמו, בשביעות רצון, שבנאומו הביס את יריביו ולכן יצאו מכליהם. הוא ציפה שעמידתו התקיפה תזכה אותו בתמיכתם הכספית של וארבורג ובני-לווייתו. הוא רשם לעצמו תכנית פעולה להמשך הכינוס, וקיווה

89. מברקי מאגנס אל וארבורג, 23.7.1937. וארבורג אל הקסטר, 24.7.1937, אמתעי" 3/55. מיברק וארבורג אל מאגנס, 17.6.1937, אמתעי" 3/1098.

90. דין-וחשבון סטנוגרפי (1937), עמ' ל"ב.

שתתקבל דרישתו להקמת ועדת אד-הוק למשא-ומתן. כמו כן התכוון לגלול לפני הוועדה המדינית את כשלון מאמצי השלום בשנה הקודמת, כהנמקה לצורך בוועדה מיוחדת במקום ההנהלה המכשילה.⁹¹ בדיוני הוועדה המדינית, שהתקיימו למחרת, הוגשה הצעה לאשר את החלטת הקונגרס הציוני. הצעה זו, המסמיכה את המוסדות לדון על החלוקה, עמדה מול הצעתו של מאגנס. במהלך הדיון אירע משבר שאיים לפוצץ את המועצה. וארבורג הסכים לפשרה, ומאגנס פרש בטריקת דלת ועזב את ציריך.

דרישת הלא-ציונים למשא-ומתן עם הערכים אומצה על-ידי המועצה, בהשמטת התיבה "מדינה דו-לאומית" ולא כאלטרנטיבה להחלטת הקונגרס אלא כתוספת לה. הפשרה לא ערבה לחיכם של הלא-ציונים, אך כוחם לא תש עדיין. מיד לאחר הקונגרס פנה פליכס וארבורג לארגון שורותיו לקראת המהלך הבא: משא-ומתן עם הערכים. הוא כינס בלונדון את ראשי הלא-ציונים האנגלים והאמריקנים, כדי לשכנעם להשתתף בוועדה המדינית שהקימה מועצת הסוכנות. בפגישה השתתפו ליונל כהן, ה. כהן (שופט בפילאדלפיה), מקס וארבורג, אוטו שיף, נוויל לאסקי, אנתוני דה רוטשילד, מונטיפיורי וסר רוברט ואלי כהן. "אישים אלה היססו לאשר השתתפותם בוועדות הסוכנות כיון שסברו כי כוחם הוגבל, והם יועמדו על-ידי וייצמן בפני עובדות מוגמרות." פליכס וארבורג סבור היה כי שיכנעם, שהאפשרויות בתחום הערבי מצדיקות את המאמץ והסבלנות. הוא דיווח על הפגישות עם הנוטאבלים הלא-ציונים, בלשון שונה במקצת, גם לווייצמן, כשהוא מבליע ברמז איום מוסווה: "אני סבור שחברי המועצה הלא-ציונים יעמידו תנאים אם יתבקשו לתפוס מקומותיהם בוועדה המדינית, ואמרתם להם שאם יקדימו לכך מאמצים הוגנים [בתחום הקשר עם הערכים והבאתם לשולחן הדיונים], הם רשאים להעמיד תנאים מסוימים."⁹² וארבורג סיים את הדיווח למאגנס בקריאה פאתטית: "כל מי שיש לו קשרים עם ערכים בעלי-השפעה חייב לבוא עמם במגע ולהסביר את כוונותינו: יש לשכנעם כי אם אלה תעלינה יפה, יהיה הדבר לטובתם. תרומתך להפצת רעיון זה – יהיה בה משום עזר רב". מאגנס היה שותף לפסימיות של החבורה אשר התכנסה בלונדון. הוא ידע כי הסעיף המדבר בנסיון הידברות עם הערכים בטרם חלוקה, שהוכנס בלחץ

91. רישום ביום 19.8.1937, אמתע"י P3/1096. שחזור האירועים במועצה על-פי העיתונות ("דבר", *New York Times*). דברי שרתוק במרכז מפא"י, 29.8.1937, ורישומי מאגנס בתיק הנ"ל.

92. וארבורג אל וייצמן, 28.8.1937, אצ"מ Z4/17026b; וארבורג אל מאגנס, 28.8.1937, אמתע"י P3/1098.

הלא-ציונים לנוסח ההחלטה, היה שווה בעיני וייצמן כקליפת השום: ואכן, האסטרטגיה של וייצמן היתה ברורה: א. קיצור תקופת המעבר. ב. משא-ומתן רק על בסיס החלוקה, עם המנהיגים הערבים המוכנים לכך.

פורמלית, נהג על-פי החלטות המועצה וב-15 באוקטובר (חודשיים לאחר הנעילה!) ביקר במשרד המושבות, הפקיד פנייה בכתב – בהתאם להחלטה – בידי של מנכ"ל המשרד, שקבורו, והוסיף הסבר בעל-פה. הסבר זה נרשם: "הוא [וייצמן] הסביר, כי כשלעצמו אינו רואה כל תקווה לוועידה היהודית-ערבית, ואינו מייחס כל חשיבות לסעיף 3 בהחלטות מועצת הסוכנות. אולם כמה מעמיתיו האמריקנים להוטים אחרי תכנית זו והוא מרגיש חובה, כדי לספקם, להזמין חוות-דעת של ממשלת הוד מלכותו. הוא יודה אם יקבל תשובה בכתב למכתבו ויראה עצמו משוחרר מחובתו ולא יעלה נקודה זו פעם נוספת."⁹³ אנשי הפקידות הבכירה במשרד היו תמימי-דעים שהוועידה המוצעת אינה מתישבת עם ביצוע תקין של מדיניות החלוקה, ופעלו ברוח בקשתו של וייצמן כדי להסיר את הנושא מסדר-היום. אלא שווארבורג ומאגנס לא היו נאיביים עד כדי כך שישאירו את הענין בידי של וייצמן עצמו. הם החזיקו בידיהם קצה-החוט לשיחות אופרטיביות עם סיעת המופתי והעריכו הערכה מפוכחת כיצד ינהג וייצמן בהחלטה שהעבירו: לפיכך החליטו לעשות כל שבאפשרותם כדי לממשה. "הכרחי הוא ביתוד להשתדל להיפגש עם הערבים", – כתב מאגנס – "לאחר שהחלטה בכיוון זה, שהוחלטה באסיפת הסוכנות היהודית בציריך בשנת 1937, באה לקץ מזור, שעליו לא נמסרה, עד כמה שאני יודע, שום הודעה בציבור. אולי אפשר להגיע לידי הסכם עם ערבים מארץ-ישראל מחוץ לערבים שיוצגו בוועד הערבי העליון הקודם. אני כשלעצמי אינני יודע מי הם הערבים האלה. אולם אם אנו עושים שלום – עלינו לעשות זאת עם מתנגדינו בעלי-השפעה והכוח."⁹⁴ הלא-ציונים התיחסו אף הם בזלזול להחלטה "מוסכמת" וסברו שאם יוכלו להביא את הערבים לשולחן הדיונים על איזשהו בסיס, יוכלו למנוע מדיניות שאינה רצויה להם. ברוח זו התנהלו שיחות עם סיעת המופתי ב'זנבה'.⁹⁵

93. רישומים מיום 15.10.1937 בתיק משרד המושבות 733/336/75206 P.R.O., C.O.
 94. ראה תזכיר מאגנס להנהלת הסוכנות מיום 21.2.1938, (להלן: תזכיר להנהלה), סעיף 38. התזכיר נכתב אנגלית. תורגם לעברית ושופל בשתי השפות במשרדו של מאגנס באוניברסיטה. הערת המזכירה: הנוסח המחייב הוא הנוסח האנגלי, בכל מקרה של שוני. אמתע"י P3/522. התזכיר המשופל בשתי השפות מצוי, כמוכן, במקומות רבים אחרים. הוא מועתק עם השמטות ושגיאות בספרו של בן-גוריון, פגישות. המובאה כאן – על-פי התרגום העברי המקורי.
 95. הקסטר אל מאגנס, 11.9.1937, אמתע"י P3/821. ה"מי" ר"מתי" בשיחות ג'נבה מתועדים בפירוט אצל נמרוד, סיכול.

ממקור ערבי נודע לדב יוסף על המגעים האלה בז'נבה. הוא פירש את הנכונות המסתמנת מצד הערבים להיכנס למשא־ומתן תחבולה, שמטרתה להבהיר לממשלה ולחבר הלאומים שהערבים מוכנים למשא־ומתן והיהודים מסרבים, וכך לגרום לפילוג בסוכנות. אם הכוונה בתיבה תחבולה ('טריק') לכך שהערבים נקטו תכסיסים ותמרונים פוליטיים, הרי אין בכך כלום, שהרי אין בפוליטיקה דבר מלבד תכסיסים ותמרונים. אם הכוונה היא שמטרתם היתה לא להגיע למשא־ומתן, הרי זו מסקנה מפוקפקת ולפחות – נמהרת. בראיון לעיתון "פלשתין" אמר ג'מאל חוסייני ב־20 באוגוסט, שתשובת הערבים להצעת "השולחן העגול" עם היהודים היא: שיחות יתקיימו על בסיס הפסקת העלייה, איסור מכירת קרקעות והקמת ממשלה ערבית לאומית. היהודים שישבו למשא־ומתן יהיו נתיני הארץ בלבד. לדבריו, הלא־ציונים בסוכנות הסכימו לתנאים אלה, ואילו הציונים דחום. ג'מאל חוסייני היה מתגלה כאוויל מושלם אילו סבר שישגי בהצהרות מעין אלה את מה שדב יוסף הזהיר מפניו. הסיבה להשמעתן היתה הפוכה: חיפוי על התוכן הממשי של השיחות, שבהן היתה הסיעה החוסיינית מוכנה לתמורה ממשית אם תוסר אימת החלוקה. על עמדה זו הם הותקפו במחנה הערבי במישרין ובעקיפין. בז'נבה אמר עוני עבד אל האדי: "נסיונות וארבורג לא יצליחו, כשם שהכידונים לא הצליחו" להשלים בין יהודים לערבים. יש רק פתרון אחד, לדבריו, והוא מבוסס על השלמת היהודים עם מעמדם כמיעוט.⁹⁶

מתוך השיחות שניהלו חברים מהנהלת הסוכנות עם עבד אל האדי בז'נבה התברר, שהוא אינו מתנגד לעצם הפשרה, וגם לא להסדר בנוסח המוצע על־ידי סמואל־וארבורג או אפילו חלוקה – אלא להנחה (שהיתה משותפת למאגנס ולבן־גוריון), שהמופתי הוא בא־כוחם הממשי של ערביי ארץ־ישראל. באחת השיחות אמר בפירוש, כי מעצרו של המופתי יקל על ההסדר. הסיעה החוסיינית היתה עסוקה איפוא בפילוג הסוכנות היהודית, כאשר החלה החבילה שלה עצמה להתפורר, והסדקים בוועד הערבי העליון נעשו גלויים יותר ויותר. ואם ידה של הסוכנות היתה בכך, כפי שמשתקף ממברק שהוזכר, משרתוק ללוריא, היה זה "טריק" מוצלח, ולגיטימי.

על סיפון האניה, שבה חזר מאגנס ארצה בראשית אוקטובר, נודמנו לו

96. שיחה עם סופר "אל אהראם" בז'נבה, אל אהראם, 23.8.1937. נושא הדגל נגד החוסיינים בשאלת המשא־ומתן היה "אל דפאע". ראה מאמר בולט, בין רבים אחרים, ב־15.12.1937. שיחות מקריות של עסקנים ציוניים עם עוני עבד אל האדי בז'נבה: טהון אל שרתוק, 30.8.1937. אצ"מ S25/3051; אגרונסקי אל וייצמן, 26.8.1937, אצ"מ Z4/17346.

לשיחה חברים מן הוועד הערבי העליון. אחד מהם, עבד אל לטיף צלאח, הביע דעתו, שעתה הזמן להסדר יהודי-ערבי, והוא יפעל לשם כך במצרים, משום שכחבר הוועד הוא חושש לחזור לארץ.⁹⁷ איש אחר מעסקני הוועד, אברהים חוסייני, סיפר למאגנס שהוא עצמו והמופתי תיכננו להיוועד עימו עם שובו לירושלים. מאגנס העיר בצער: "שבועיים מאוחר מדי." (המופתי נמלט מן הארץ בראשית אוקטובר). מקבוצה של צעירים משכילים, פקידי ממשלה ערבים, נודע לו שערבים צעירים בירושלים החליטו לערוך לו קבלת-פנים עם שובו, בעקבות נאמו בציריך, אך נרתעו מכך. רישום הפגישות והשיחות (והן רבות) מעיד, שמאגנס החליט להמשיך בקו הפעולה שהתווה וארבורג: מגעים אינטנסיביים עם ערבים כדי למצוא בסיס לאלטרנטיבה. עד שהגיע לירושלים הדביקתו הידעיה על פטירתו של פליכס וארבורג. היתה זו מכה קשה למחנה הלא-ציוני, שנתר ללא אישיות מרכזית בהנהלת הסוכנות ובציבור היהודי האמריקני.

ג. תכנית חיימסון-ניוקומב

גישושים ופגישות

בין האישים שזימן פליכס וארבורג לדיון על אפשרות המגע עם מנהיגים ערבים היה אלברט חיימסון. השניים נפגשו בלונדון באוגוסט 1937, בעת שהותו הקצרה של וארבורג במטרופולין אחרי כינוס הסוכנות בציריך.⁹⁸ חיימסון היה היסטוריון ועסקן הקהילה היהודית בלונדון. בענייני ארץ-ישראל היה מעורב בתקופות שונות של חיו: כעורך עתון ציוני בשלהי מלחמת העולם הראשונה; כפעיל ב"קרן לחקירת ארץ-ישראל" (Palestine Exploration Fund), ארגון שבצד פעולתו העיקרית, חקר הארץ, סייע למודיעין הבריטי במזרח התיכון, וכפקיד בכיר באדמיניסטרציה של הרברט סמואל (ראש מחלקת ההגירה). ביחסו לציונות עבר תמורה, מתמיכה נלהבת ומסורה בנעוריו ועד התנגדות נמרצת לא פחות ועקבית יותר, בערוב ימיו. כשהוא מעוֹדֵד מן השיחה עם וארבורג, ובִּידְעוֹ שחלק מאישי הקהילה היהודית בלונדון, שווארבורג נפגש עמם, מוכנים להרחיק לכת במאבק עם הציונים – הפעיל חיימסון את קשריו עם ידידי הערבים בבירה. היה בידו המיסמך שנדון בין נורמן בנטוויץ וג'מאל חוסייני. הוא הכיר מקרוב את

97. מאגנס, יומן מדיני, 9.11.1937, השיחות באניה ועם שובו לירושלים, עמ' 1-6.

98. חיימסון אל מאגנס, 1.11.1937, אמתע"י P3/535 (להלן: תיק חיימסון).

הקולונל סטיוארט פ. ניוקומב, מייסדה וגזברה של "לשכת ההסברה הפלשתינית" (מרכז ההסברה הפלשתיני) בלונדון, שייצגה את הוועד הערבי העליון. העובדה ששניים אלה היו מעורים בענייני הקרן לחקירת ארץ-ישראל מוסיפה גוון מיוחד לקשרים ביניהם, בהתחשב בצד המוצנע שבפעילותה של קרן זו.⁹⁹ למגעיו של חיימסון היו תוצאות מרשימות מאוד, בהשוואה לנסיונות אחרים שעשתה סיעת וארבורג בירושלים, בלונדון ובארצות-הברית. לדברי מאגנס, פעל חיימסון בתיאום עם קבוצה חזקה ביהדות בריטניה, ב"ראשות הלורדים סמואל וברסטד". מידע מפורט זה הועבר למחלקת המדינה בווישינגטון, שגילתה בו עניין רב.¹⁰⁰ כך נולדה התכנית שלימים נודעה בשם תוכנית חיימסון-ניוקומב.¹⁰¹

יוזמתו של חיימסון והקשר עם שתי משפחות סמואל הלונדוניות (שייצגו צירוף בין סחר הזהב של האחת וסחר הנפט של השניה) היו גלויים וידועים להנהלת הסוכנות מראשיתם.¹⁰² חיימסון הזכיר קשר זה בדרכים שונות¹⁰³ וכמצופה היקנה הדבר משקל רב לתכנית. הקולונל ניוקומב, ששימש פה לערבים במגעים המוקדמים, אף הוא חיפש קשר לאותו חוג יהודים. בהתייחסו למאמרו של מאגנס ב"ניו-יורק טיימס" מיום 18 ביולי 1937 כתב ניוקומב לחיימסון: "אם סמואל, בנטוויץ ואחרים יקומו בגלוי ויצדדו בהצעות מאגנס, הערבים יקבלו זאת כבסיס. האם נוכל להניע כמה ששונים, מונטיפיורים ואחרים לומר שהם מקבלים את הצעות מאגנס או דומות להן?"¹⁰⁴ מהמשך פעילותו ברור שהתכוון לאצולת הממון היהודית, המרוכזת בעסקי הזהב,

99. עדויות לשימוש בקרן ככיסוי הן רבות, במיוחד לגבי חלקו של ניוקומב. די כאן בציון מקור אחד מרבים: Richard Aldington, *Lawrence of Arabia*, Chicago 1955, pp. 100, 118.

100. United States, Department of State, *The Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers 1938*, Washington 1955, Vol. 2, p. 921 (להלן, *FRUS 1938*). העדות הובאה על-ידי הקונסול האמריקני בירושלים ואדסוורת, מפי מאגנס, בדיווח לראש מחלקת המזרח התיכון בווישינגטון, 9.6.1938.

101. תכנית חיימסון-ניוקומב מתועדת במקורות הסוכנות וההנהלה הציונית, בהרחבה רבה, בספרו של בן-גוריון, פגישות, עמ' 151–211. בהסתמך על מקור זה והמקור הנזכר בהערה הקודמת נכתב מחקר מיוחד על התכנית, על-ידי חוקר יהודי אמריקני. H. Parzen, "A Chapter in Arab-Jewish Relations during the Mandate Era", *Jewish Social Studies*, XXX (1967), pp. 203–233.

102. בן-גוריון, פגישות, עמ' 154.

103. חיימסון אל מאגנס, 1.11.1937, תיק חיימסון. וראה גם התכתבות בין חיימסון להרב רט סמואל, ארכיון סמואל 100/19.

104. ניוקומב אל חיימסון, 7.10.1937, תיק חיימסון.

הבורסה והנפט, אשר לפי הערכתו עצם הזיהוי עם לאומיות יהודית, ובוודאי עם ריבונות יהודית, מזיק לה.

פנייתו של וארבורג אל חיימסון לא היתה מקרית או סתמית. חיימסון היה במובן־מה ה"ערביסט" של הלא־ציונים בלונדון. הוא קיים מגע שוטף עם הקהילה הערבית־פלשתינית בבירה, מתוך כוונה ליצור בסיס להסכם בין שתי הקבוצות בענייני ארץ־ישראל – עוד לפני הכרזת החלוקה.¹⁰⁵ השיחות שנתקיימו בין חיימסון לבין ג'מאל חוסייני ואנשיו באפריל 1937 נתחדשו בחודש יולי, באמצעות הקולונל ניוקומב, עם הכרזת תכנית החלוקה.¹⁰⁶

ממש באותם ימים הופיעה, בהוצאת מרכז ההסברה הפלשתיני בלונדון, חוברת בשם "עתידה של פלשתינה", מאת הקולונל ניוקומב.¹⁰⁷ היא הוגשה כאיגרת מאת המחבר לחברי הפארלמנט הבריטי – אך יש להניח שהעמדות המובעות בה גובשו במשותף עם אנשי המוסד שמטעמו הוצאה לאור. מבחינה בריטית, קבע ניוקומב, "אין לנו כל אינטרס בקידום התכנית" להקים מדינה יהודית. הוא קרא לחברי הבית: "הבה נניח לזאת. בתוך עשר שנים ואולי מעט יותר תיעלם הבעיה, ופלשתינה תהיה מדינה עצמאית כעיראק." הוא הציע להכריז כי הבית הלאומי שהובטח בהצהרת באלפור כבר הוגשם, ולהקפיא את שיעורה הנוכחי של האוכלוסיה היהודית בארץ (30%). הוא התבטא באיבה כלפי יהודים, שקיבלו נתינות בריטית מקרוב, אך שלא כאחיהם הוותיקים, "לא מצאו זמן כדי לאמץ לעצמם ולסגל להלך־רוחם את הרעיונות והאינטרסים הבריטים". היה זה רמז ברור לווייצמן ולתומכיו מקרב היהודים של ערי התעשייה. הללו פעלו, לדעת ניוקומב, בניגוד לאינטרס של רוב יהודי בריטניה.

הלך־הרוח שבא לידי ביטוי בחוברת של הקולונל ניוקומב מובן לאור הביוגרפיה של האיש. היה לו קשר רב־שנים לארץ־ישראל ולענין הערבי, שהיה מעוגן בהתנגדות עקבית לציונות, ולא היה לה גוון אנטישמי או גזעני. הקריירה הצבאית שלו החלה בחיל־ההנדסה. בשנת 1914 ניהל את הסקר של דרום הארץ מטעם הקרן לחקירת ארץ־ישראל. הוא התיידד עם לורנס, ובזמן המלחמה הצטרף אליו כמסע לחג'אז, בוותרו על הסמכות הנובעת מדרגתו הבכירה. ניוקומב נפל בשבי התורכים, ישב בכלא כשנה, והצליח להימלט

105. חיימסון אל סמואל, 22.7.1937, ארכיון סמואל 100/19.

106. חיימסון אל קוסמו פארקינסון, 10.11.1937, P.R.O., C.O. 733/333/7156/33.

107. S.F. Newcombe, *The Future of Palestine*, Published by the Palestine Information Centre, London [1937]. אין ציון תאריך בחוברת, אולם לפי ניתוח

התוכן תאריך ההוצאה־לאור הוא יולי 1937.

בסיועה של נערה יהודיה בת המקום, שנישאה לו לאחר מכן.¹⁰⁸ בלונדון שימש ניוקומב מעין "לובי" לשושלת ההאשמית, יחד עם הגברת ניוטון, מיסיונרית אנגליקנית ידועה מחיפה.

משהוכרזו רשמית על תכנית החלוקה כינסו הפלשתינים בלונדון אספת הסברה, שבה השתתפו אחדים מהידידים הנודעים של הערבים בפארלמנט. המרצים היו ג'מאל חוסייני והקולונל ניוקומב וגם חיימסון נכח בה.¹⁰⁹ ניוקומב הירצה את עיקרי תכניתו, ולאחר האספה התראה חיימסון עם ג'מאל וטנוס לפחות פעם אחת, והם דנו ברעיונותיו של ניוקומב. הם ניסו לגבש אסטרטגיה משותפת למפלגת המופתי והלא־ציונים הבריטים, אולם לא הגיעו לכלל הסכמה. נאומו של הרברט סמואל בבית הלורדים (ב־20 ביולי) ומאמרו של מאגנס ב"ניו־יורק טיימס" (ב־18 ביולי) נתנו לחיימסון הזדמנות להעלות את הנושא מחדש. הוא הודיע לניוקומב¹¹⁰ שהוא מסכים לעיקרי תכניתו, אך אינו יכול לקבלה בהעדר ביטוי לבית הלאומי וערביות למקומות הקדושים. חיימסון הצביע על הקירבה בין תכנית ניוקומב לתכנית סמואל ומאגנס, והציע למזגן. הוא אף שירטט קווים למיזוג התכניות: פסק־זמן של 10-15 שנים עד להכרעה על עתיד הארץ; ריבונות ערבית שתכלול ענייני עלייה וקרקע; מובלעת סביב תל־אביב שתיתן ביטוי להגשמת הלאומיות העברית, וכיוצא באלה. הוא הציע פגישה עם הרברט סמואל והדגיש שבתנאים הנוכחיים, בהעדר פתרון לפי הקווים שהציע, יעדיף חלוקה. הרמז היה ברור: יש מחיר מדיני לגיוס הנוטאבלים היהודים, למאבק נגד החלוקה. התמורה תהיה, לדבריו, הקמת פדרציה ערבית, רנסאנס ל"ערביה פליכס", שתפותח בעזרת הון יהודי.

בינתיים הגיע פליכס וארבורג ללונדון, וחיימסון נתבקש לשלש מאמציו ולהביא את הצדדים לידי פגישה של ממש. מיד לאחר השיחה עם וארבורג התקשר חיימסון עם מאגנס.¹¹¹ ההנהלה הציונית, כך טען, היא סכנה

108. הפרטים הביוגרפיים המובאים כאן – מקורם בתחקיר שנעשה במשרד החוץ, P.R.O., F.O. 371/21885, E4181/38/31, 15.7.1938

109. א. אנקוריון, "בין הערבים למגיניהם", דבר, 23.7.1937. (אנקוריון, או סופר "דבר", נכח באספה בעילום שם, ודיווחו ייזכר להלן בקיצור: א. אנקוריון). ראה גם: ניוקומב אל אילת, 20.7.1937, דיווח על האספה באולם קקסטון, 14.7.1937, ארכיון ההגנה, תיקי בן־צבי א.פ. 9.10: וראה מכתב נוסף מניוקומב לאילת, 17.9.1937, בצירוף תזכיר על השקפותיו, אצ"מ Z4/17423.

110. חיימסון אל ניוקומב, 1.8.1937: העתק בצירוף מכתב מצוי בארכיון סמואל, תיק מס' 19.

111. חיימסון אל מאגנס, 14.9.1937, תיק חיימסון; וכן במכתב אחר, מיום 6.10.1937 עם החזרת התזכיר המבוקש, שם.

לארץ־ישראל וליהדות. אך הקרב אינו אבוד; את האסונות שתביא מדינה לאומית יהודית אפשר למנוע, אם בעוד מועד תוצג אלטרנטיבה על־ידי גוף מאוחד של יהודים וערבים בארץ. מבלי לפרט ביקש ממאגנס תזכיר על תנאי ההסכם שהשיג שנה קודם לכן בשיחותיו עם הערבים. "אינפורמציה זו – כתב – עשויה להיות לעזר." מאגנס נענה ושלח לחיימסון העתק התזכיר על פגישות "קבוצת החמישה", אשר העביר לפרופ' קופלנד בשביל הוועדה המלכותית.¹¹² על יסוד התזכיר עיבד חיימסון הצעת מצע לדיון בין יהודים לערבים. בתוך כך, התקשר עמו טלפונית הקולונל ניוקומב בימים הראשונים של אוקטובר. השניים לא התראו מאז יולי, כאשר נסעו מנהיגי הפלשתינים מלונדון לז'נבה. סמוך לאותו זמן נרצח אנדרוס, המושל הבריטי בצפון הארץ, והוצאו צווי־מאסר והגליה נגד חברי הוועד הערבי העליון. מצבם הפוליטי של הערבים בארץ החמיר. ניוקומב הודיע לחיימסון שקיבל מידע חשוב מידידיו בירושלים, ושהוא רוצה לדון עמו בכך.¹¹³ עוד לפני פגישתם קיבל חיימסון מכתב מהקולונל, ובו עיקרי האסטרטגיה שהציע.¹¹⁴ ניוקומב ציין כי נותרה רק בעיה אחת שנויה במחלוקת – "הריבונות בפלשתינה".

1. לציונים יש שאיפות פוליטיות בקשר לכך והערבים לא יוותרו. לדעתי האישית היא זה רע מאוד לאינטרסים הבריטיים, אם נאלצם לכך. 2. את היהודים הדתיים ניתן לספק על־ידי מרכז דתי או משהו בדומה לוותיקן, שייכון בירושלים. 3. את אלה שמעוניינים בבעיה הפולנית ניתן לספק על־ידי ועדה של נוצרים ויהודים, שיעודה לפתור את הבעיה, חלקה בארצות ערב ובעיקרה במסגרת האימפריה הבריטית (ואולי מחוצה לה) [...] האם נוכל לגייס די יהודים רפרזנטטיביים המעוניינים בסעיפים 2 ו־3, שיפגשו עם ערבים, בתנאי

112. "החמישה" הם מאגנס, סמילנסקי, נובומייסקי, רוטנברג והשופט גד פרומקין, אשר נפגשו ביוזמתם עם אישים ערבים ביוני 1936. תזכיר על הפגישות וסיכומיהן הגיש מאגנס לקופלנד בינואר 1937. ראה אמתע"י P3/498. קטעים מהתזכיר, בתרגום עברי, ראה נמרוד, סיכול, נספח א.

113. כל הפרטים להלן מקורם בתזכיר משוכפל, שהגיש חיימסון לנוויל לאסקי ביום 11.10.1937 (להלן: תזכיר אל לאסקי). התזכיר נשלח למאגנס ב־13.10.1937 וככל הנראה נתקבל על ידיו רק בסוף החודש, עם שובו לירושלים. ראה תיק חיימסון.

114. זהו המכתב שכבר נזכר בפרק זה, ראה הערה 104. חיימסון צירף מכתב זה לתזכיר אל לאסקי.

שהשליטה הציונית תיפסק? אם כן – יש לי סמכות מטעם הערבים לומר, שביכולתנו לפתור את הבעיה.¹¹⁵

בשיחה שקיימו ב-9 באוקטובר סיפר ניוקומב לחיימסון כי פנו אליו באמצעות ג'ורג' אנטוניוס, ונמסר לו כי מנהיגים ערבים יהיו מוכנים להיפגש עם יהודים בעלי-עמדה כדי לדון בפתרון בעיית פלשתינה על בסיס ממשלה לאומית עם משטר דומה למה שהציע מאגנס. אלה היו הוראות כלליות, שבמסגרתן היה לו חופש תמרון ניכר. "ניוקומב הוסיף, שכל בסיס מפורט לדיון אשר יתקבל על דעתו, יתקבל גם על דעת הערבים ששלחו אליו את אנטוניוס. לחיימסון לא היה ספק את מי מייצג אנטוניוס, והוא ציין בתזכירו כי השליח הינו מיועציו החשובים, ואולי אף יועצו הבכיר, של המופתי. הוא אמר לניוקומב, כי לדעתו אין כל סיכוי שהמנהיגות הציונית תקבל משהו הדומה להצעות מאגנס. תשובתו של ניוקומב היתה: הסכמת הציונים לא יתחשב כהכרחית מבחינת הערבים. די להם אם אישים יהודים כלורד ברסטד, לורד סמואל ופליכס וארבורג יעניקו תמיכתם.

כיון שהוסכם בין השניים שניתן לעקוף את ההנהלה הציונית או להדיחה מענייני ארץ-ישראל, הם ניגשו לניסוח הבסיס לדיון בין יהודים וערבים, בנסותם ליצור אנטגוניזם מועט ככל האפשר בדעת-הקהל הערבית, האנגלית והיהודית.¹¹⁶ זכרון-דברים מהשיחה הועלה בתזכיר שנכתב לפי בקשתו של נוויל לאסקי, והופץ על-ידיו בקרב הלא-ציונים באנגליה ובארצות-הברית – ובראשם וארבורג.¹¹⁷ במכתב הלוואי למאגנס התיר חיימסון להראות את התזכיר והצעת המצע להקסטר, והוסיף: "אינני מוצא לראוי, עד כמה שהדבר נוגע לי, להראות לאנשים נוספים בארץ-ישראל."¹¹⁸ ב-25 באוקטובר שלח מאגנס תגובה נלהבת לחיימסון. לדעתו, הצעת הבסיס היא המוצלחת ביותר מכל אלה שראה עד כה. אך מאגנס גם הזכיר נשכחות: הוא עצמו הציע שמונה שנים קודם לכן הצעת בסיס שהתקבלה על דעת ארבעה מנהיגים ערבים

115. המשפט האחרון הוא משפט-מפתח ברקע לכירורים ואי הבנות לאין-ספור בחודשים הבאים, בשאלה אם היתה לניוקומב סמכות, ולמה הוסמך. הוא מובא כאן במקורו האנגלי: "If we can, I have Arab authority for saying that we can solve the problem"

116. חיימסון אל מאגנס, 1.11.1937, תיק חיימסון. נוסח ראשון של ההצעה, אשר צורף לתזכיר אל לאסקי, ראה להלן, נספח ב ("Appendix II"). ימים ספורים לאחר משלוח התזכיר אל לאסקי נתבקשו מקבליו להכניס בו שני תיקונים, אשר נועדו לטשטש את מעמדו של אנטוניוס כשליח.

117. תזכיר אל לאסקי (ראה נספח ב). ספק אם התזכיר הגיע אל וארבורג לפני פטירתו.
118. 13.10.1937, שם.

חשובים, אולם הנהלת הסוכנות לא גילתה כל ענין. "להיפך, חמתם בערה על כך שמישהו מנסה למצוא בסיס להסכם."¹¹⁹

מאגנס לא התחשב בבקשתו המפורשת של חיימסון להימנע מלשתף בידעה אנשים נוספים, מלבד הקסטר, והחל בהתייעצויות על התכנית עם ידידיו הפוליטיים. על-פי עצתו של הקסטר הראה את הצעת הבסיס לאוסישקין, ולאחר מכן ליליוס סימון ופנחס רוטנברג. איש מהם לא ידע על התזכיר ללאסקי, וכל אחד מהם בנפרד רמז על קיומה של ההצעה למשה שרתוק.¹²⁰ מאגנס שקל אפשרות לפעול להשגת הסכם מחוץ למסגרת הסוכנות, אולם בעצתו ובתיווכו של אוסישקין – וכנראה מבלי להודיע על כך לחיימסון, החליט לדווח על ההצעה לראש המחלקה המדינית, משה שרתוק. בו בזמן עשה חיימסון מהלך מקביל בלונדון. הוא ביקש לגייס לענין זה תמיכת הלא-ציונים, ללא שיתוף הסוכנות היהודית. אולם נוויל לאסקי והרבט סמואל הבהירו לו שהעקיפה בלתי-אפשרית, מבחינתם. לאסקי היה חבר במועצת הסוכנות המורחבת ובוועדותיה, ואם כי הסוכנות המורחבת התפוררה והלכה אחרי המשבר בציריך,¹²¹ לא היה מוכן ליטול על עצמו אחריות לחיסולה. לפיכך מסר חיימסון את נוסח ההצעה למשרד הסוכנות בלונדון, ב-5 בנובמבר, לפי המען של יושב-ראש הנהלת הסוכנות. ארתור לוריא, מנהל המשרד, שקיבל את ההצעה, התקשר מיד עם נוויל לאסקי, ולאחר ברור קצר בדבר מקורה¹²² העבירה למשה שרתוק בירושלים. וכך, מבלי שהדבר יתוכנן מראש, יומיים אחרי ששרתוק קיבל את המיסמך

119. 25.10.1937, שם. אחרי כשלוש שנים, בעדותו לפני הוועדה לבירור היחסים עם הערבים (ב-10.4.1940, אצ"מ S25/2993) אמר מאגנס, שכאשר קיבל את התזכיר חשב "שהכלה יפה מדי" ולא האמין שאנשי הוועד הערבי העליון נתנו הסכמתם למיסמך חיימסון-ניוקומב. ביומנו ובמכתביו אין זכר לחוסר-אמון בשלב הזה.
120. מאגנס, יומן מדיני, בתאריכים 11, 13.11.1937. שרת, יומן מדיני, בתאריכים 7, 12, 13.11.1937.
121. ראוי לציין שתולדות הסוכנות המורחבת טרם נכתבו. המסקנה בדבר התפוררות היא שלי, ונסמכת על עיון בחומר ושיחות עם חוקר המתמחה בנושא.
122. לוריא התקשר עם נ. לאסקי ועם חיימסון בטרם שלח את ההצעה – כמתואר בספרו של בן-גוריון, פגישות, עמ' 153. על מכתבו של לוריא מן ה-5.11.5, המצוטט שם, ענה חיימסון ב-7.11.7, והבהיר שהגבלת אחוז היהודים היא לתקופת ההסכם בלבד, ושהערבים אשר לדעתו יסכימו למשא-זמתן הם אנשי הוועד הערבי העליון המפורק. מכתב זה של חיימסון לא היה לנגד עיני בן-גוריון בשעה שערך את ספרו, ואף לא מצאתיו בתיקי הארכיון הציוני. העתקו מצוי במכתב חיימסון אל פארקינסון מיום 10.11.1937, תיק ניוקומב, שצוטט למעלה.

באמצעות לוריא – נרקבל נוסח זהה גם ממאגנס, בירושלים (לפי בן-גוריון, בו ביום).

ברית חשאת בין אוסישקין למאגנס

מכל התגובות על התכנית המוצעת היתה תמיכתו של מנחם אוסישקין, זקן התנועה הציונית, רבת המשמעות. מאגנס ביקר בביתו של אוסישקין בראשית נובמבר, ודן עמו בתוצאות האפשריות של החלוקה ובדרכים לפעול נגד הגשמתה. אוסישקין סיפר למאגנס על שש פגישות שלו עם קבוצות של מתנגדי החלוקה, במטרה לגבש רוב בקונגרס הציוני שימנע את ביצועה. הקבוצות שמנה: חברים בהנהגת הסתדרות העובדים, המזרחי, השומר-הצעיר, ציונים-כלליים א, הפועל-המזרחי וקבוצת בלתי-מפלגתיים שאירגן ד"ר סנטור. "כולם הסכימו יחד [שבמאבק נגד החלוקה] ישמרו על שתיקה בדבר המוטיבציות, אולם בחוגם הפנימי ידגישו את המוטיבציות כאוות נפשם."¹²³

גילוי-הלב יצר רקע מתאים לגילוי סוד גם מצד מאגנס. הוא הציג לפני אוסישקין את הטכסט של חיימסון-ניוקומב (מבלי להזכיר שמות) ואמר לו שערבים מהארץ שיש להם משקל ציבורי ניכר בקרב עמם עומדים מאחורי התכנית. הוא גם סיפר לאוסישקין על שיחות שהוא עצמו מקיים בירושלים עם אישים ערבים שאינם קשורים בקבוצת המופתי ואוסישקין נדלק לתכנית. הוא הסתייג מן ההצעה להקים מדינה לאלתר ומאיזו שהיא התחייבות לקונפדרציה, אולם בירך על הסיכוי להסכם יהודי-ערבי מוגבל בזמן, גם אם הדבר כרוך במעמד של מיעוט בתקופת ההסכם. הסכמתו היתה מסויגת בתנאים הבאים: הסכמת הממשלה, והסדר עם הערבים בדבר עלייה ורכישת קרקעות. אוסישקין הציע ששאלת הריבונות תידחה, עד תום תקופת ההסכם, שתארך בין חמש לחמש-עשרה שנה. הוא לא סבר, כך רשם מאגנס ביומנו, שלאחר עשרים שנה של מאבק דמים אפשר לדון, ללא תקופות צינון, בשאלות הגדולות של עצמאות ופדרציה. מפיו של אוסישקין, ובאישורו, רשם מאגנס תשעה סעיפים כבסיס להסכם, כדי להעבירם באמצעות הקסטר לשוללי החלוקה בארצות-הברית.¹²⁴

תמיכתו של אוסישקין היתה, מבחינת המציעים, הישג ראשון במעלה. מעמדו בתנועה הציונית היה רם ונישא. זה חמש-עשרה שנים עמד בראש

123. מאגנס, יומן מדיני, 11.11.1937, עמ' 8 ואילך.

124. הצעות אוסישקין – ראה נספח ג – זהו קטע מיומן מאגנס ובו שש הצעות כאלטרנטיבה לחלוקה, אשר שלח עם הקסטר. ביניהן הצעות חלוצי אל-חירי ועומר צאלח בערותי.

הקרן-הקיימת, וכנשיא הוועד הפועל הציוני היתה לו זכות דעה מייעצת בהנהלה הציונית ובהנהלת הסוכנות. דעתו נשמעה ביראת-כבוד גם על-ידי מתנגדיו, שלא היו מעטים. שנה קודם לשיחתו עם מאגנס התנגד להסכם זמני עם הערבים, רעיון שהציע וייצמן; עתה היה מוכן לכך. ליחסו החיובי של אוסישקין היה פירוש אחד: הוא ומאגנס, יריבים ותיקים, חברו לחזית משותפת נגד וייצמן – ואף ש"המוטיבציות" שלהם, או מוטב לומר האידיאולוגיות, הוסיפו להיות מנוגדות, הדבר לא פגע בהסכמה האופרטיבית. כבר לאחר נאומו במועצת הסוכנות בציריך חזה מאגנס בינו לבינו אפשרות של התפתחות בכיוון זה, משום שתכנית החלוקה יצרה חזיתות פנימיות חדשות. ברשימותיו הוא מונה מספר "דפורמציות" של החזיתות הישנות (בן-גוריון נגד ברל כצנלסון, סמילנסקי נגד מאגנס עצמו וכו'). על התנגדותו של אוסישקין לחלוקה הוא כתב אז: "אוישקין נגד, כיון שבין שאר הדברים הוא – שהיה רוצה להשליך את הערבים לבור במדבר – ריאליסטי וישר דיו כדי להבחין שהצעת המדינה בצורתה זו ועתה תביא לצרות מיותרות עם הערבים."¹²⁵ הברית שנרקמה בין השניים לא היתה ברית-לכבות בלבד. אוסישקין הסתייע בתרומות כספיות אישיות של מאגנס למערכת התעמולה שניהל נגד החלוקה. כיון שידע בעצמו מהיכן נובע כספו של מאגנס, הפציר בו שישכנע את ידידיו הלא-ציונים באמריקה להעמיד לרשות פעולתו ממון מספיק כדי לקיים מנגנון קבוע לארגון ההסברה נגד החלוקה.¹²⁶

הברית החדשה, שהתכוונה להערים על הציבור על-ידי שתיקה בענין המוטיבציות, היתה גלויה ושקופה לעיניו של וייצמן. במכתב מרחובות הוא כתב לסימון מארקס בלונדון: "עוצמת הקנוניה המתפתחת כאן מצד אוס[ישקין] ומאגנס, הקשור ללא-ספק עם חיימסון – מזיקה כמעט כפעולות הטרוריסטים."¹²⁷ בישיבת הנהלת הסוכנות העלה וייצמן האשמה זאת (בניסוח שונה כמובן) בנוכחות אוסישקין, והתפתח ביניהם דין-ודברים חריף. אוסישקין עמד על זכותו להיאבק נגד החלוקה, אך טען ש"אינו אחראי ואין לו כל קשר למעשי חיימסון."¹²⁸ למעשה, שיחותיו של אוסישקין עם מאגנס והשירותים ההדדיים במאבקם המשותף מקשרים אותו לפעילותו של חיימסון ומטילים עליו חלק באחריות לקידומה. אפשר ללמוד זאת מן המיזכר שהגיש

125. מאגנס, רשימות מציריך, 19.8.1937, אמתע"י P3/1096.

126. אוסישקין אל מאגנס, מכתב מסתיו 1937, שם P3/1098.

127. וייצמן אל מארקס, 5.12.1937, ג"ו. במקור הקיצור אוס. (אוישקין), אך הזיהוי ודאי. וראה גם מכתב באותו יום מווייצמן אל ל. ליפסקי, שם.

128. הפרוטוקולים של הנהלת הסוכנות, 12.12.1937 (ישיבה מס' 18), אצ"מ.

הרב־רט סמואל לאורמסבי־גור באפריל 1938, לאחר ביקור באזור.¹²⁹ סמואל ציין, לחיזוק הצעותיו, ש"מנהיג ציוני ידוע" תומך ב"קבוצת מאגנס", שתכניתה מתישבת עם זו של חיימסון־ניוקומב. לפי התיאור שם אין ספק שהתכוון לאוסישקין.

כעבור שנה, עם התקרב מועד פרסומן של מסקנות ועדת וודהד, עדיין נטל אוסישקין חלק פעיל בנסיונות מאגנס וסמואל להגיע להסכם זמני על יסוד ההסכמה למיעוט יהודי בארץ, בתנאי שהסכמה זו לא תהיה מפורשת. הוא נמנע מקשר ישיר, וביקש מי. א. עבדי – עורך־דין ירושלמי, גיסו של ד"ר דב יוסף – להעביר מסר לסמואל, משום ש"תפקידו הרשמי [...] מונע ממנו את האפשרות לכתוב בעצמו". עבדי הודיע שאוסישקין סבור כי יש להמשיך לפעול למען הסכם עם הערבים (כלומר, אנשי סיעת המופתי), אלא שיש לקבוע מכסות מספריות מוסכמות לעלייה ולא לציין אחוזים, "כיון שאף אחד לא יסכים לסטאטוס מפורש של מיעוט ליהודים" (ההדגשה במקור).¹³⁰ בתשובתו לעבדי ציין סמואל שהמסר מאוסישקין סיעה לו "בכמה פעולות שנקטתי לאחרונה". אופי הפעולות מתבאר מהשבחים הפומביים שחלק סמואל לחאג' אמין אל חוסייני מעל במת בית־הלורדים, שבועות אחדים לאחר חליפת המכתבים עם עבדי.¹³¹ את כוונתן הבהיר סמואל בנאום פחות פומבי, לפני ההנהלה המורחבת של חברת החשמל לארץ־ישראל באוגוסט: ביטול תכנית החלוקה; כפיית שביתת־נשק בארץ לפי קני־ההסדר שהציע מאגנס; ריצוי או כפיית הערבים באמצעות שושלות המלוכה הערביות ורסטורציה של המופתי.¹³²

אוסישקין, שהיה בקי ורגיל ברזי הפוליטיקה, הבין היטב את פשר הברית עם מאגנס וסמואל. אם צידד בתכנית חיימסון־ניוקומב כבסיס לדיון, משמע שעשה זאת לא מהעדר תחושה בדבר הסכנה שיש בבסיס זה ליעדי הציונות – אלא מחשש שהסיכונים הכרוכים בתכנית החלוקה גדולים יותר. במהלך התפתחותה של האסטרטגיה האלטרנטיבית למדיניות החלוקה, על יסוד הסכם עם הערבים, היתה נטייה בציבור היהודי להציגה כקנוניה אנטי־ציונית וכבגידה. נימה זו, לבשה לעיתים צורה היסטורית, בעיקר מצד רביוניסטים

129. מיזכר סמואל, ראה הערה 17.

130. עבדי אל סמואל, 9.10.1938, ארכיון סמואל, תיק מס' 20. ובהמשך לאותו ענין עבדי אל סמואל, 10.10.1938, ותשובת סמואל מיום 18.10, שם.

131. בית הלורדים, 8.12.1938, עמ' 420–431.

132. מיזכר מאגנס לבן כהן (II). ב"אמתע"י P3/1115 מצויים שני מיזכרים שערך מאגנס בשביל בן ו. כהן ביום 1.9.1938; אחד מהם, הודו בהרצאת סמואל, מצוין כאן במספר II.

קנאים. מעורבותו של אוסישקין, שהיה מכמה בחינות קרוב לרביזיוניסטים, מעמידה את הדברים בפרופורציות הנכונות. לא בגידה ולא חסלנות ציונית, אלא אלטרנטיבה מדינית.¹³³ מן הראוי להביא בהקשר זה את דברי אוסישקין עצמו, מקץ שנתיים, כאשר הפרשה כולה החלה לצלול לתהום הנשייה (אוסישקין הופיע כעד בפני הוועדה לבירור היחסים עם הערבים, אשר מונתה על-ידי הקונגרס הציוני הכ"א).

כאשר יצא סמואל בהצעה שלו בבית הלורדים, כאשר כל הציונים עם וייצמן בראש סקלו לעומתו באבנים, הייתי האיש היחיד שתמך בו. כאשר לו היה בא סמואל בהצעה שאנו באים בהסכמה עם הערבים ל-40% לעולם ועד – לא הייתי מסכים. גם אילו היה בא בהסכם על 60%. הוא אמר: במשך עשר שנים נביא את המספר הזה ואחר-כך נדון – לזה אני מסכים. כאשר להביא למספר זה במשך עשר שנים – הוא כלל גם את עבר הירדן – אינני מבין מה השתגעו או כל האנשים. הם היו שיכורים מן המדינה היהודית.¹³⁴

חברי ההנהלה הציונית הבחינו ממבט ראשון בטכסט ששלח חיימסון, שזהו גלגול חדש של תכנית סמואל.¹³⁵ הערכה זו לא היה בה כדי למנוע מתמיכתו של אוסישקין במשא-ומתן, והוא חלק על הדרך שבה התכוונו הציונים שבהנהלת הסוכנות לטפל בהצעה. "אוסישקין אמר – רשם מפיו מ. שרתוק – שלגבי הסיכויים להגיע לשלום הריהו נשאר ספקן כשהיה, אף-על-פי-כן הוא סבור, שאין זה טוב לנו שיגידו כי דחינו כל הצעה של שלום."¹³⁶ אוסישקין המליץ, איפוא, על תכסיס מוכר למדי, אלא שהפעם (אם משווים את דבריו אלה לדברים שאמר בשיחה עם מאגנס) נראה, שהתכסיס היה מכוון נגד שרתוק עצמו. הוא הציע לשרתוק להיכנס למשא-ומתן, אך לדבר על עלייה במספרים מוחלטים ולא באחוזים. ממכתבו של עבדי לסמואל כעבור שנה הוברר מדוע התעקש אוסישקין על "מספרים מוחלטים": הוא עשה זאת כדי להתגבר על התנגדות היהודים.

133. שרתוק דיבר על "תערובת קלאסית של רביזיוניזם עם ברית שלום". בהתייחסו לאחת התומכות המיליטנטיות של מאגנס בכינוס ציריך (דברים במרכז מפא"י, 1937, 28.10, ארכיון מפא"י). הביטוי הושמט מהטקסט ביומן המדיני של שרת.
134. עדות אוסישקין ביום 17.3.1940, עמ' 36-37. אצ"מ S25/3112.
135. ראה דברי בן-גוריון, הרב פישמן ואחרים בישיבת הנהלת הסוכנות מיום 21.11.1937, פרוטוקולים, אצ"מ.
136. מחלוקת אוסישקין והציונים בהנהלה, שם. הציטוט מובא אצל שרת, יומן מדיני, ג, [תל-אביב] תשל"ג, עמ' 413.

ד. חשש ההנהגה הציונית מפני הנזק שבמשא-ומתן.

מאגנס פותח במהלכים

מאגנס פתח בתהליך המשא-ומתן, כדי להביא לפגישה בין הנהלת הסוכנות לבין ההנהגה של המופתי בביירות ודמשק. כשמסר לשרתוק את המיסמך שקיבל מחיימסון כבר היה מצויד בתמיכתם של נציגי הלא-ציונים בהנהלה בארץ (ד"ר הקסטר וד"ר סנטור), של אוסישקין ושל יוליוס סימון, נציג קבוצת המשקיעים הלא-ציונים בארץ-ישראל (Palestine Economic Corporation). כאשר התראה עם הקסטר, שעמד לצאת לארצות-הברית, מסר לו חמישה נוסחים אפשריים כבסיס לדיון, ביניהם אלה של חיימסון-ניוקומב ושל אוסישקין – כדי להראותם ללא-ציונים בניו-יורק ולהבטיח תמיכתם.¹³⁷ היו למאגנס קשרים עם אישים בקהילה הבריטית בירושלים. לפנייהם הביא אתה¹³⁸ תכנית מגובשת להסכם יהודי-ערבי וביקשם לברר אם הממשלה הארצישראלית תתמוך בהתפתחות זו או לפחות לא תעכב בעדה, והשתדלותם הובטחה. אישיות רבת השפעה הובאה בסוד הפעילות: הבישוף האנגליקני גראהם בראון.¹³⁹ על-פי הצעת אוסישקין נפגשו מאגנס ושרתוק. מאגנס שאל "האם ההנהלה תסכים שהוא ימשיך במשא-ומתן. אם לדעתנו אין מקום להסכם על יסוד זה, הוא יסתלק ממנו, כי הוא מעוניין לא בשיחות אלא בתכלית."¹⁴⁰

כאשר נדונה הצעת ההסכם בישיבת ההנהלה ב-21 בנובמבר, לא חלק איש מן החברים הציונים – גם לא אוסישקין שהיה שושבין הדיון – על כך שהתוצאה הוודאית של עצם הכניסה למשא-ומתן תהיה זניחה, או לפחות דחיייתה, של הקמת המדינה היהודית. דווקא לכך התנגדו וייצמן ושרתוק, ולאחר היסוס קל הצטרף אליהם גם בן-גוריון. בפומבי הם ייחסו עמדה זו (הידברות לא לתכלית של הסכם) לערבים בלבד, אך בינם לבין עצמם האשימו בכך גם את אוסישקין ומאגנס, וראו בהם שותפים לקנוניה. ההתייחסות של שרתוק היתה בוטה: יש בין חברי התנועה הציונית "הרואים את הקמת המדינה היהודית בחלקה של ארץ-ישראל כאסון הגדול ביותר, ומוכנים להיאחו בכל דבר העלול להכשיל את תכנית החלוקה. צד זה יחייב

137. מאגנס, יומן מדיני, עמ' 15–17.

138. על הפגישה ותוכנה, שם, עמ' 17.

139. על קשרי מאגנס עם הבישוף עד שיתופו הפעיל בתכנית חיימסון-ניוקומב, אמתע"י P3/1097, מכתבים שונים.

140. דברי שרתוק בישיבת הנהלת הסוכנות, 21.11.1937, פרוטוקולים של ההנהלה, אצ"מ.

אולי משא-ומתן עם הערבים גם אם תוצאתו היחידה תהיה הכשלת התכנית. אולם 'המחייבים' יתנגדו למשא-ומתן שאין בו כדי להביא לשלום, ושפעולתו היחידה תהיה דחייה הקמת המדינה היהודית. הם יראו בעצם התפשטות השמועות על משא-ומתן נזק לתכנית.¹⁴¹ לפיכך: יש לדעתו לקצר בבירור ההצעה, למנוע דליפה, ובעיקר לזרז את המהלכים להקמת המדינה, שהם הגורמים לנכונותם של הערבים להידברות. בנייתוח שעשה שרתוק, יומיים בלבד לאחר שקיבל את המיסמך, היטיב להבין מה שמסתתר מאחוריו, הגם שלא ידע עדיין מי היו שותפיו של חיימסון ולא את פרטי הברית בין אוסישקין למאגנס.

עמדתו של בן-גוריון היתה שונה. הוא צידד בהמשך המשא-ומתן לגופו, אם אמנם עומדים מאחוריו ערבים, אך הביע חשש כי מאחורי התכנית מסתתרת מזימה יהודית-בריטית ולא הסכמה ערבית ("יהודים מסוגו של סמואל ואנגלים ממחנה אויבנו"). הוא הצביע על כך שהצעת חיימסון מנוסחת באופן מחוכם "כדי להפילנו בפח" – ולא לצנו להסכים למדינה ערבית בארץ-ישראל. דעתו היתה שצריך לטפל בענין לא כפי שהציע אוסישקין, אבל הוסיף: "אשלים עם ביטול התכנית של מדינה יהודית (בחלק מארץ-ישראל) אם הביטול יבוא מצד הציונים כאוסישקין, כטבנקין, אבל איני רוצה להיתפס למלכודת מתנגדי המדינה שלא מטעמים ציוניים." הוא הזהיר שאפילו עומדים ערבים מאחורי ההצעה, הם "ידברו בשפה אחרת לגמרי לאחר שתיכשל תכנית המדינה."¹⁴² בן-גוריון נזהר אמנם ממלכודת אחת, אך נכשל במלכודת אחרת (או שלא החשיבה כמו שרתוק), של ההסכמה-שבשתיקה בין בעלי-המוטיבציות המנוגדות. אם באמת היתה כוונתם של המופתי ואנשיו לעודד את יוזמת חיימסון-ניוקומב כדי להכשיל את ייסוד המדינה היהודית בלבד, מה איכפת להם אם הסיוע לכך יבוא מן הציונים?

בעמדת בן-גוריון בהנהלה תמך גם הרב פישמן (לימים מימון), שהיה, בדרך כלל, פסימי לגבי סיכויי ההסדר עם הערבים ואף הטיל ספק מפורש בתועלת שתצמח מכך לתנועה הציונית. הוא צידד בקביעת היחס להצעה על-פי תוצאות הבירור – אם אמנם הוגשה על-ידי ערבים. סיכום זה התקבל על דעת ההנהלה וביצועו הוטל על שרתוק. הסיכום נגד את דעתו של וייצמן, דווקא משום שהיה סבור כי למופתי יש יד בתכנית. הבירור היה מייגע וממושך,

.141 ש.ם.

.142 ש.ם.

והתנהלה התכתבות ענפה בין ירושלים ולונדון בכמה מסלולים.¹⁴³ בתהליך הברור נחשף, קמעה-קמעה, חלק מהמידע שהובא כאן. רק חודש לאחר שקיבל לוריא את המסמך מחיימסון, נודע לו לראשונה ששותפו האנגלי של חיימסון הוא הקולונל ניוקומב.¹⁴⁴

באמצע דצמבר כבר גיבש בן-גוריון את הערכתו על הפרשה; ב-12 בחודש רשם ביומנו:

המופתי פועל - בעזרת יהודים - בעורמה רבה, יוצר רושם של משאומתן ואפשרות של הסכם, מכניס את שם הסוכנות לענין, ועל-ידי כך הוא מגביר ההיסוסים בקרב הממשלה לביצוע תכנית המדינה - ובאותו זמן הוא שומר על שמו: אותו לא מזכירים.¹⁴⁵ כלומר, בן-גוריון הגיע למסקנה שערכים עומדים מאחורי התכנית, אולם כפי שסבר שרתוק מתחילה - אינם מתכוונים להסכם, אלא להכשלה בלבד. לעומתו טען מאגנס, שהוא עצמו הגיע למסקנה הפוכה. באמצע דצמבר הוברר לו, כי הוטעה על-ידי חיימסון, שלא במתכוון, לחשוב שהמופתי יודע על התכנית ומסכים לה, ואילו באשר לכל האחרים שהוזכרו כתומכים - ג'מאל חוסייני, עזת טנוס, מוסא חוסייני ועאדל ארסלאן - אלה באמת תמכו בהסכם, ועודדו את ניוקומב לפעול.¹⁴⁶

כבר עתה ראוי להעיר, שמאגנס טפל על חיימסון "אשמת-שווא": הוא לא הטעה איש "שלא במתכוון". את הנהלת הסוכנות הוא הטעה במתכוון, ביוצרו רושם כאילו ערכים פלשתינים בעלי מעמד ציבורי הסכימו לנוסח ששלח ללוריא. רושם זה היה מוטעה משום שלא היו ערכים כאלה בלונדון באוקטובר 1937, חוץ ממוסא חוסייני. אולם מאגנס, להבדיל מלוריא, קיבל מחיימסון את התזכיר ללאסקי שאינו מותיר מקום לספק שההנהגה הפלשתינית מילאה את ידי אנטוניוס להסמיך את ניוקומב למשאומתן בענין שונה לחלוטין. ניוקומב

143. תהליך הברור מתועד באופן השלם ביותר בספרו של בן-גוריון, פגישות, עמ' 151-211. מן המקורות שהיו בידי בן-גוריון הושמט ביודעין רק מיסמך אחד, דו"ח "עובד" מיום 8.12.1937, שצורף לתזכיר מאגנס להנהלה.

144. בשולי העתק מכתב לוריא לחיימסון מיום 1.12.1937 רשום בכתב-יד: "מהערות אחדות של בנטוויץ ברור לי שהאנגלי אשר נזכר על-ידי מאגנס הוא קולונל ניוקומב", אצ"מ S25/10095. ברשימות היומן של בן-גוריון מיום 12.12.1937 כתוב: "לוריא גילה את שם הערבי - זהו קול. ניוקומב הידוע בהתנגדותו החריפה לציונות". בן-גוריון, זכרונות, ד, עמ' 467.

145. שם. וראה גם דברי בן-גוריון בהנהלה על ה"תרמית", 16.1.1938. אצ"מ.

146. מאגנס בישיבת הוועדה, 18.4.1940, שם S25/2993. דברי מאגנס בעדות זו - אין לקבלם כפשוטם, והם יידונו בנפרד.

הוסמך לדון עם חיימסון, כנציג היהודים הלא-ציונים, על הדחת התנועה הציונית מייצוג היהודים בארץ-ישראל וגיבוש מיעוט יהודי פרמננטי. אלא שחיימסון תימרן את ניוקומב להציע במשותף לשני הצדדים הצעה אחרת, ולהציעה כך שכל צד יאמין שהאחר כבר מסכים. וייצמן קרא לכך "קנוניה" ובן-גוריון – "תרמית", אולם במבט משוחרר מרגשות אפשר לראות בכך טכניקה של שדכנות פוליטית, מקובלת למדי, שהצדדים משבחים אותה – אם היא מנהלת בכשרון.

טענתו של מאגנס, כי הוטעה על-ידי חיימסון, מחזקת את קביעתם של וייצמן ושרתוק, שבעניינים פוליטיים היה מאגנס חובב מסוכן. שרתוק פירט את ספקותיו בקשר למיסמך חיימסון והעומדים מאחוריו במכתב למאגנס מיום ה-6 בדצמבר. הצעתו היתה: "אין דרך אחרת לברר את העובדות לאמיתן ולהגיע לידי משא-ומתן ממשי, במקרה שמשא-ומתן כזה אפשרי, אלא על-ידי סידור פגישה בינינו ובין הערבים המוכנים למשא-ומתן. אם יש בידך להציע פגישה כזאת עם ערבים בעלי מעמד מתאים, הנני להודיעך כי אנו מוכנים לכך. מובן שהפגישה הראשונה תוכל להיות רק פגישת ברור בלתי-רשמית, שבתוצאותיה אפשר יהיה לקבוע אם יש מקום למשא-ומתן או לא."¹⁴⁷ שרתוק הדגיש שכל העניין חייב להישמר בסוד כמוס, ושמירת הסודיות היא מבחן לרצינות הכוונות. מבחינת מעמדה של הסוכנות זו היתה הסתכנות הכרוכה במשא-ומתן על אלטרנטיבה, ולנוכח הדרישה להגשים את המלצות ועדת פיל לאלתר. בזאת הוסמך מאגנס, רשמית, להביא לפגישת הצדדים, על בסיס המיסמך שהגיש. משקיבל מאגנס מכתב זה הבריק מיד לחיימסון, וביקש לדעת "האם, מתי והיכן פגישה כזו אפשרית."¹⁴⁸ מברקו של מאגנס האיץ את פעילותו של חיימסון. רק עתה, לאחר שהיתה בידו הסכמת הסוכנות לפגישה, הוא העביר את המיסמך שנוסח עם ניוקומב לידי המופתי, באמצעות עאדל ארסלאן. בהתייעצות שקדמה לנסיעתו של ארסלאן שותף גם מוסא חוסייני, אשר מסר מיד על תוכנה, באופן מטעה, לאיש ההנהלה הציונית בלונדון, באקשטאנסקי. תשובתו של המופתי נשלחה אל ניוקומב והגיעה לידי חיימסון ב-19 או ב-20 בדצמבר.¹⁴⁹ לדברי טנוס בשיחתו עם מאגנס, תשובת המופתי

147. תיק חיימסון, בארכיון מאגנס. המכתב צורף כנספח לתזכיר (מאגנס) להנהלה.

148. נוסח המיברק מיום 8.12.1937 כלול במכתב מאגנס אל חיימסון מיום 9.12.1937. מועתק ביומן מדיני של מאגנס, עמ' 31.

149. שחזור האירועים הנסקרים כאן נעשה לפי מכתבו של חיימסון למאגנס מיום 19.12.1937, תיק חיימסון; דברי טנוס למאגנס כפי שנרשמו מפיו ביומן המדיני, ביום 11.1.1938; ומיזכר באקשטאנסקי על השיחה עם מוסא חוסייני, אצ"מ S25/10095. האחרון העלים מבן-שיחו את חלקו של ארסלאן ומה שחשוב יותר – שזו הפעם הראשונה שהמיסמך הובא לידיעת המופתי.

לניוקומב העמידה אותו על כך שחרג מן הסמכות שניתנה לו – להביא למשא־ומתן עם היהודים על בסיס התכנית שהגיש לחברי הפארלמנט הבריטי,¹⁵⁰ אותה תכנית שניוקומב הציע לחיימסון בפגישתם בראשית אוקטובר. אז הבהיר לו חיימסון שתכנית זו – אין כל סיכוי שתתקבל. בזו הפעם החליט שהתנגדות המופתי ניתנת לעקיפה, אולי באמצעות ליכוד האפוזיציה לוועד הערבי העליון. כך ניתן להבין את מכתבו של חיימסון ללוריא מיום 20 בדצמבר, שבו הזכיר בין המועמדים לפגישה את מזכיר המפלגה הנשאי־בית, מוע'נס אליאס מוע'נס. ובמכתב הציע חיימסון הצעה מפורטת של נוהל לפגישה הראשונה, הבלתי־רשמית, וציין שהמופתי עצמו לא יוכל להשתתף בה, ויבוא רק נציגו ג'מאל חוסייני.¹⁵¹

הנהלת הסוכנות מיהרה לרסן את חפזונו של חיימסון. לוריא הבהיר לו שאין הצדקה לבטחונו כי ההנהלה מרוצה מתשובותיו לשאלותיה, וכי רב עדיין הערפל. "עדיין נראה שההשקפות שהועברו אלינו מייצגות את עמדת המתווכים ולא את עמדת הצד השני."¹⁵²

בינתיים החלו להתפרסם ידיעות בעיתונות הערבית על משא־ומתן יהודי־ערבי. ה"פלשתין"¹⁵³ אף הקדיש לכך מאמר ראשי, שבו שיבח את מאמצי השלום הנעשים משני הצדדים: "הכל, יהודים וערבים, חייבים לפעול כדי לנצל את התשוקה הנוכחית להסכם, העשויה להציל את הארץ". מחבר המאמר תקף את הסוכנות היהודית, הפוגעת תמיד בסיכויי ההסדר, "במיוחד מאז נעשה משה שרתוק לראש מחלקת המדיניות". בצד ההתקפה החריפה על שרתוק הועתרו שבחים על לורד סמואל וד"ר מאגנס, תוך איזכור שבחי המופתי לסמואל בראיון ל"דיילי טלגרף". מאמר המערכת מסתיים במלים אלה: "אם היהודים מבקשים באמת הסדר שלום, יסלקו נא את שרתוק ודומיו, ויניחו למאגנס, סמואל ואצילים כמותם להתקדם כדי להתחיל במשא־ומתן קונסטרוקטיבי." המידע על משא־ומתן שנמסר ב"פלשתין" היה בליל של פרטים ואירועים ללא קשר ביניהם. הצימוק שבסיפור היה אזכור שיחה שהתקיימה בין וייצמן לנורי סעיד 18 חודשים קודם לכן – כאילו התקיימה זה עתה. אך לא הדיוק שבסיפור העיתונאי חשוב אלא מקורו ומגמת פרסומו. הפרסום ב"פלשתין", וכנראה גם בעיתונים אחרים, קיבל עידוד ישיר

150. מאגנס, יומן מדיני, 11.1.1938.

151. מאגנס, יומן מדיני, עמ' 65. וראה בן־גוריון, פגישות, עמ' 159.

152. לוריא לחיימסון, 21.12.1937, אצ"מ S25/2960a. מכתב זה אינו מופיע בספרו של בן־גוריון, פגישות.

153. פלשתין, 9.12.1937.

מהמופתי. שליח מיוחד מטעמו הגיע לארץ ונפגש עם העורך, יוסוף חנא, "כדי לעודדו להמשיך בקו החדש".¹⁵⁴

הנסיון החוזר להכתוב מי יהיו משתתפי המשא-ומתן מן הצד השני אינו מעיד על כוונה רצינית לקיים משא-ומתן ממש. כך פירשה הנהלת הסוכנות את הפרסום ב"פלשתין". "פעולת פרסום זו – כתב שרתוק למאגנס – עושה רושם שהכוונה שיש כאן מהצד הערבי, ואולי גם מצדדים אחרים, היא לא להגיע למשא-ומתן ממשי שיש ממנו סיכויים לשלום יהודי-ערבי, אלא רק ליצור רושם של אפשרות משא-ומתן כזה, כדי להכשיל את ענין המדינה העברית".¹⁵⁵

פרסומי "פלשתין" זכו להד עולמי כשצוטטו בהרחבה ב"ניו-יורק טיימס", בלוויית פרשנות אוהדת ל"רוח החדשה", עם נימת ביקורת כלפי עקשנות ההנהגה הציונית.¹⁵⁶ הד זה עשה כמובן שירות טוב לסיעת המופתי, אך ביחוד לחיימסון וניוקומב, שאחד היסודות הבלתי-מוצהרים של תכניתם המשותפת היה ערעור מעמדה של ההנהגה הציונית.

ב־15 בדצמבר התקשר אל מאגנס הבישוף האנגליקני, שחזר עתה מאנגליה. הוא תיאר את התרשמותו מד"ר עזת טנוס שהיה בן קהילתו, סיפר על תכניותיו ומעשיו, והדגיש שהוא נותן בו אמון מלא.¹⁵⁷ בשיחה נקבעה פגישת היכרות עם טנוס, למחרת היום, בביתו של הבישוף. מדברי טנוס למאגנס ברור כי הוא הוא שביקש מהבישוף להפגישם. לדבריו, לפני שובו מבירות לירושלים, הירבו ג'מאל חוסייני ומוסא עלמי לדבר בשבחו של מאגנס והוא השתוקק להכירו. השניים הצהירו זה בפני זה, בנוכחות הבישוף, שיש בידם כתבי הסכמה לניהול מגעים שיכשירו פגישה בין הצדדים, לאחד – מטעם הנהלת הסוכנות, ולשני – מטעם הוועד הערבי העליון, לפני שפורק רשמית.

מאגנס הציג לפני טנוס את מיסמך חיימסון-ניוקומב ואמר לו שזה "אושר, כביכול, על-ידי המופתי וג'מאל" (ההדגשה שלי – י.נ.). טנוס הציע שינויים

154. ג'וליאן מלצר אל מאגנס, 11.12.1937, תיק חיימסון. מלצר, ששימש ככתב רוטר בירושלים, היה יוצא ובא בין הערבים, דובר בשפתם, ומקורב למאגנס.

155. שרת אל מאגנס, 13.12.1937, תיק חיימסון. העתק המכתב מופיע בשיבושים אצל בן-גוריון, פגישות, עמ' 166–167. הציטוט כאן הוא לפי הנוסח המקורי וההדגשות מציינות מלים ששובשו בהעתקת בן-גוריון והיקנו למכתב משמעות הפוכה. ביומן שרת, כרך ב, מועתק המכתב בנוסחו המקורי.

156. "ניו יורק טיימס", 12.12.1937. כתב העיתון באזור, יוסף לוי, היה אף הוא מאוהדי מאגנס. עורכי העיתון נטו לקו של הלא-ציונים בניו-יורק.

157. מאגנס, יומן מדיני, 15.12.1937, עמ' 41. תיאור המאורעות להלן – מאותו מקור.

מרחיקי-לכת בטקסט ומאגנס הציע שה"שינויים המילוליים יהיו מעטים ככל האפשר, כיון שהנוסח כבר נתקבל על-ידי הסוכנות. נאמר על-ידי אנשים בלונדון שהנוסח אושר על-ידי המופתי וג'מאל, ולא תהיה כל מחילה על נסיגה מהתחייבות שכבר ניתנה לפגישה. "אולם טנוס הבהיר שההצעה בדבר הסכם זמני לא תתקבל, אם כי הוא עצמו היה, כנראה, נוח להתרצות. לאחר דיון ממושך, שגלש לעיתים להרהורים פילוסופיים על יחסי העמים (וחיזוק את הרגשת השליחות והקירבה ביני השניים), נפרדו השלושה להפסקת צהריים על-מנת להיפגש עוד פעם. בשעת ההפסקה התקשר טנוס בטלפון אל ג'מאל חוסייני בביירות. ג'מאל הורה לו לדחות את נסיעתו המתוכננת ללונדון, מטעם המפלגה החוסיינית, ולבוא מיד לביירות, להתיעצויות. משחזרו ונפגשו אחר-הצהרים בבית הבישוף, סיפר טנוס למאגנס שדחה את נסיעתו ללונדון (כדי להתיצב בראש מרכז ההסברה הפלשתיני) על-פי המלצתו של ג'מאל חוסייני. במהלך השיחה לא נדונה השאלה (או לפחות לא נרשם דבר), האם באמת אושר המיסמך על-ידי ג'מאל והמופתי. מאגנס הקל ראש בשאלה אם האישור ניתן מראש או בדיעבד.¹⁵⁸

ללא ספק אפשר לקבוע שכאשר מאגנס נכנס לדיון על שינויים בטקסט, "ויהיו מעטים ככל האפשר", חרג ביודעין מן הסמכות שניתנה לו בכתב על-ידי משה שרתוק. בכך נעשה שותף לתמרון של חיימסון וניקומב, שביקשו אישורו של כל צד על-סמך הנחתו שהצד השני כבר הסכים. בסיכום הפגישה הוחלט, שטנוס יצא למחרת לביירות ויצגי לפני ההנהגה שם את הערכתו של מאגנס, שההסכם אפשרי רק אם יהיה זמני ושאלת הרוב והמיעוט תידחה עד ליצירת פדרציה ערבית. הניסוח שהציע מאגנס היה: "בשעה שארץ-ישראל דו-לאומית תיכנס לפדרציה הערבית צריך לתת ליהודים שוויון מספרי, ובינתיים לבוא לידי הסכם למספר שנים על אחוז ידוע של יהודים שהוא פחות מ-50% מכלל האוכלוסיה."¹⁵⁹ מאגנס, טנוס והבישוף נפרדו בשעת ערב, לאחר יום עמוס דיונים, בהתרוממות-רוח ובהרגשה שהם מחישים פעמי שלום לארץ דוויה.

158. הנחה זו מתאשרת לפי דברים מפורשים שכתב מאגנס על פתק ללא ציון תאריך. נרשם שם כי אף-על-פי שניקומב חרג, בתום-לב, מסמכותו בעת ניסוח המיסמך, היה סיכוי רב להגיע לידי משא-ומתן על סמך הנוסחה של לונדון. הפתק מצוי עם פתקים אחרים מיום 6.2.1938, ביומן קלנדר (1938), אמתע"י P3/1971.
159. נוסחה זו מופיעה ביומן המדיני של מאגנס למחרת הפגישה עם טנוס. נוסחה העברי (היא נרשמה בעברית גם ביומן, הכתוב בדרך כלל אנגלית) נמסר לקלווריסקי, כדי להעבירה לקבוצת הערבים השניה שמאגנס ניהל עמה משא-ומתן (קבוצת בערותי-חירי).

תחושה זו, המשתקפת מן היומן, קיבלה חיזוק למחרת במכתב אופטימי של טנוס מביירות.¹⁶⁰ הוא ביקש להודיע למאגנס שהדיונים החלו ברוח קונסטרוקטיבית וכי יהיה צורך בזמן ממושך יותר משחשב תחילה. מה שאירע בביירות ידוע מתיאורי טנוס והבישוף עם שובם לירושלים כעבור שבוע. תחילה התכוון טנוס לחזור לירושלים רק לאחר חג המולד, אולם דבר־מה גרם לו לחזור ביום ג', ה־21 בדצמבר. בו בערב התקשר הבישוף אל מאגנס ונקבעה פגישה בין השלושה למחרת בבוקר. בבוקר אותו יום הופיע בן־גוריון במסיבת עיתונאים ומסר הצהרה תקיפה, בהתאם לדרישת וייצמן בהנהלה, שלא יתקיים שום משא־ומתן מטעם גורם יהודי מוסמך על סטטוס של מיעוט תמידי ליהודים בארץ־ישראל.¹⁶¹ לא ברור אם יש קשר בין שובו הבהול של טנוס לירושלים לבין הצהרת בן־גוריון. בשלב מאוחר יותר נטען שהיה קשר כזה, אולם הדבר מצריך בירור. מכל מקום – בפגישה שהתקיימה ביום ד' לא נזכר בשום צורה ענין ההצהרה. טנוס מסר על שיחות ממושכות שהיו לו עם ג'מאל חוסייני והמופתי. השניים טענו שהם רואים את המיסמך שהביא בפעם הראשונה, וקיבלוהו כמיסמך של הנהלת הסוכנות. (הם אמרו שיהיו מוכנים לדון בו רק לאחר שיראו את כתב הסמכות שיש למאגנס, כיון שלדברי ג'מאל, כבר ניסה מאגנס להביא לידי משא־ומתן ואחר־כך הסוכנות התכחשה לו). אם באמת ראו השניים את המיסמך לראשונה כאשר נשלח מירושלים – הרי שהתמרון של חיימסון, שהיתה להם עילה לראות בו יוזמה ציונית, התגלגל לפארודיה. אך כלום דיבר טנוס אמת? עאדל ארסלאן יצא מלונדון לביירות בשבת, ה־11 בדצמבר, ובידיו מיסמך חיימסון־ניוקומב. ב־20 בדצמבר כבר היתה בידי חיימסון תשובת המופתי. אין ספק שבמקרה (ללא תיאום מצד היוזמים) הקדים ארסלאן והביא את המיסמך מלונדון לפני שטנוס הביאו (ב־18.12) מירושלים. אבל מאגנס רושם ביומנו: "היה זה מאוד לא נעים לי כאשר ד"ר טנוס חזר פעמיים על כך שג'מאל חוסייני ואף לא המופתי לא ראו את הטקסט שאני הצגתי כנוסח מאושר." אמנם טנוס אישר שהשניים שירטטו קוי מדיניות עם הקולונל ניוקומב, ובהתאם לכך הפיץ ניוקומב מיסמך מודפס לחברי הפארלמנט, אך הניסוח עם חיימסון היה שונה. יש בו קוי דמיון

160. טנוס אל הבישוף, 17.12.1937 (?), העתק למאגנס בתיק חיימסון. מאגנס שיער שהתאריך הנכון הוא 18.12. כאן מסתיים שחזור יצירת הקשר בין מאגנס לאנגלי ולערבי הנזכרים בתזכיר להנהלה ובעדות מאגנס בוועדה לבירור היחסים מיום 10.4.1940. בנקודות שונות, שפירוטן יצריך סטייה בלתי־מוצדקת משטף ההרצאה, התיאור כאן שונה מזה שבמקורות הללו, ולפי מיטב שיפוטי, השחזור לפי היומן המדיני נאמן יותר למהלך המאורעות הממשי.

161. תוכן ההצהרה הופיע למחרת בכל עיתוני הארץ.

למדיניות שהתוותה, אך הוא סוטה בעניינים עקרוניים. "אולי – אמר טנוס בתגובה לגירסת מאגנס על מהלך הדברים – חשב הקולונל ניוקומב שביודעו את הלך המחשבה של ג'מאל יש לו סמכות להעלות נוסח כפי שהוא נתון עתה."¹⁶²

המסקנה היא, כי בביירות החליטו לנצל את העובדה, שאותו מיסמך הגיע פחות או יותר בז'מנית מלונדון ומירושלים, כדי להציגו כיוזמה ציונית. אילו התנהל באמת משא-ומתן על בסיס זה – משמעותו היתה נוחה בהרבה לערבים מן היוזמה המקורית. אף אחד משלושת המשתתפים בדיון בבית הבישוף לא חשב שיש סיבה כל שהיא למשוך ידו מפעולת התיווך. אדרבא, כדי להביא לידיעת ההנהגה בביירות את תוכן מכתבי שרתוק מן ה'6 וה'13 בדצמבר (ההסמכה), מבלי שמאגנס יראם לאיש (כמתחייב מניסוחם), הוחלט שהבישוף יסע עם טנוס לביירות ויקרא מיומנו למופתי רשימות מקטעי מכתבים שקרא באזניו מאגנס.

שלושת האישים היו נלהבים להמשיך בנסיונם להביא לידי פגישת הצדדים. מאגנס אמר שיהיה זה מצער אם ייאלץ לומר להנהלת הסוכנות שהמיסמך איננו מה שהודיע חיימסון, וכדאי שטנוס וחבריו יאמצו את הנוסח בלי להתחשב במקורו. אולם טנוס הבהיר שהדבר בלתי-אפשרי, כיון שהמנהיגים הגולים בביירות לא ייאותו לפחות מאשר להסכם תמידי. הם חוששים שמא יואשמו על-ידי הציבור הפלשתיני בבגידה. "הוא אמר שהעם, הפלחים, הם המתנגדים לוותרים." מאגנס כפר בהנחה זו על סמך המידע שבידו על הלך-הרוחות בין ערביי הארץ, ומכל מקום (הוא הודה שטנוס בקי ממנו) תפקידם של מנהיגים להנהיג, לתבוע ולהראות דרך. כעבור יומיים (24.12) יצא טנוס לביירות, ובעקבותיו הבישוף. ב'3 בינואר 1938, הודיע הבישוף למאגנס, בטלפון, על שובו מביירות. הוא היה מדוכדך ואמר כי לדעתו לא ייאותו המנהיגים בביירות לפגישה, אם כי לא אפסה כל תקווה. בו ביום ביקר מאגנס בביתו של הבישוף ושמע פרטים על פגישותיו. "התרשמותו הכללית היתה שאנשים אלה, שהיו המנהיגים עשרים שנה, החלו לאבד את מנהיגותם. כשרונם המדיני הגיע לקיצו."¹⁶³ המודיע של הסוכנות, "עובד", ידע על פעילותם האינטנסיבית של הבישוף וטנוס. אולם הוא לא ידע, או לא מסר, על תוכן האמיתי של השיחות ועל החלק שנטל בהן מאגנס.¹⁶⁴

162. מאגנס, יומן מדיני, 22.12.1937, עמ' 59.

163. מאגנס, יומן מדיני, עמ' 70-71.

164. א.ח.כהן, שיחה עם עובד, 17.12.1937, אצ"מ S25/1009.

אינטרמצו אמריקני

בעוד מאגנס עמל לקשור קצוות בין ירושלים וביירות, הופיע בזירה גורם חדש, שניסה כוחו בגיבוש אלטרנטיבה לייסוד המדינה היהודית. הקונסול האמריקני ואדסוורת הזמין את יוליוס סימון לשיחה. הוא ביקש לברר מה כוחם של הלא־ציונים, והאם יוכלו "to bring the Zionists to their senses."¹⁶⁵ לקונסול היתה תכנית, שגיבש זה עתה עם עמיתיו במצרים, עיראק ותורכיה ואשר לא דיווחו על אודותיה לווינגטון. הוא ביקש לדון בה עם סימון "כדי להבהיר לעצמו את המצב." הצעת הפתרון שלהם לבעיית ארץ־ישראל הושתתה על תכנית ה. סמואל: עבדאללה ימלוך על ארץ־ישראל מאוחדת. הדבר יתקבל במיוחד על דעת תורכיה הבוטחת בו. מצרים ועיראק יעדיפוהו על־פני המופתי. בארץ יזכה בתמיכת הנשאיבים. סוריה תיאלץ להסכים בלחץ שכנותיה. אבן סעוד לא יינתן לשכנוע קל אך אפשר לפצותו באזור מען ועקבה. על התנגדות המופתי ניתן יהיה להתגבר על־ידי פיצוי או דיסקרדיטציה. הקושי העיקרי הם הציונים. האם יהיו הלא־ציונים מוכנים לתמוך בפומבי בתכנית סמואל? כיון שהממשלה הבריטית מפולגת בשאלת המדינה היהודית, בעוד הערבים וחבר הלאומים מתנגדים – יכריעו הלא־ציונים, בהתנגדותם הגלויה, את הכף.

סימון צינן את התלהבותו. הוא הסביר את מגבלותיהם של הלא־ציונים מול המצוקה היהודית באירופה. סיכוייהם להשפעה – רק בקואליציה עם מתנגדי החלוקה הציונים. אלה לא יסכימו לתכנית סמואל אלא על בסיס המאנדט הקיים, לתקופת זמן מוגדרת. הקונסול היה מאוכזב. לפי התרשמותו – לא יהיה הסכם אם לא יגובש הרוב הערבי בארץ־ישראל. הסכם זמני יאפשר ליהודים לגבור, והפתח הערבי גדול: "כל יהודי הנכנס לפלשתינה חש כאילו בא לארצו שלו" (ההדגשה במקור). סימון נתן לערביסט הוותיק שיעור קצר בתולדות הרעיון הציוני. הקונסול נסוג, אך הבטיח לעמוד בקשר, ואכן עמד בהתחייבותו לאחר מכן, בשלב קריטי של הפרשה.

האורינטציה הפרו־האשמית (ואנטי־סעודית) של חלק ניכר מסגל מחלקת המדינה במזרח כבר לא שיקפה את יחסי הכוחות בין האורינטציות בווינגטון עצמה. מזכיר המדינה, קורדל האל, וראש מחלקת המזרח הקרוב

165. העתק רשימות סימון מן השיחה עם ואדסוורת, מאגנס, יומן מדיני עמ' 54-56. סימון רצה לשותף את מאגנס בשיחה ב־17.12, אך לא מצאו, ודיווח לו עליה ב־19.12. הקונסול האמריקני (George Wadsworth) היה ערביסט ותיק בשירות החוץ (גויס לשירות בביירות בימי מלחמת העולם הראשונה, שם שימש כמרצה באוניברסיטה האמריקנית).

במשרדו, מורי, נטו בכיוון אחר.¹⁶⁶ אולם הלא-ציונים בניו-יורק היו מיליטנטים יותר מסימון בירושלים. הקסטר הביא להם את הבשורה שמשא-זמתן עם הערבים קורם עור וגידים, וכפי שרשם מאגנס ביומנו, הדליקה בו התכנית "אש דת". הלא-ציונים התכנסו והחליטו שעליהם לפעול ברוחו של וארבורג המנוח, לא רק כאופוזיציה למדינה יהודית אלא כבעלי-אלטרנטיבה. לשם כך יש לטפח, כך קבעו, את הארגון החלש של הלא-ציונים. נקבעה ועדת פעולה שחבריה היו סירוס אדלר, מוריס קרף וסול שטרוק, וזו שלחה הודעה על פעולותיה למאגנס. "אנו זקוקים לעידודך ולתמיכתך" – כתבו לו – "ואנו מניחים שאתה עדיין מאמין, כפי שהאמנת בעת שיחותיך עם מר וארבורג, שיש למנוע בכל מחיר את החלוקה והמדינה היהודית המתוכננת."¹⁶⁷

מה פירוש "בכל מחיר" – אפשר ללמוד ממכתבו של הקסטר, שהגיע ימים ספורים לאחר השיחה בין ואדסוורת לסימון. "תשמח לדעת, כתב הקסטר, שהוועד היהודי האמריקני החליט לארגן את האופוזיציה הלא-ציונית למדינה. איני מתכוון רק לאופוזיציה, אלא לסייע עד כמה שהדבר אפשר, ואפילו לכפות, הסכם עם הערבים."¹⁶⁸ כיצד כופיין? דרך אחת היא התעניינות גוברת של הערביסטים הוותיקים בעמדת הלא-ציונים, ודרך אחרת – שימוש בצינורות המימון. הקסטר כתב שהצליח ליצור שיתוף-פעולה עם הקבוצה של סטיפן וייז ועם ארגון "הדסה", וגם הדיווח על עמדתו של אוסישקין סייע. "המצב הפוליטי ישפיע על גיוס הכספים. מספר אנשים אמרו לי שימשיכו לתרום, אך יתנו ל'הדסה', לאוניברסיטה, או לשניהם". כלומר, המגבית של הסוכנות תדולדל וגם כספי הציונים יועברו לארגונים המתנגדים לחלוקה. ברוח זו, אם כי ביתר מתינות, כתב ליוליוס סימון גם רוברט סולד, המנהיג הציוני הוותיק, שהצטרף למעשה ללא-ציונים. הוא אישר את העמדות שנקט סימון בשיחה עם ואדסוורת: התנגדות למדינה, אבל זו מושתתת על קיום המאנדט, ושיחות עם הערבים לא מאחורי גבה של הסוכנות.¹⁶⁹

"אינכם נותנים סיכוי ללא-ציונים!" (מאגנס לטנום)
המנהיג האיסתקלאלי משכם, עזת דר׳וזה, הוא היחיד בכותבי הזכרונות

166. עמדתי על כך בהרחבה בחיבורי "אנטוניוס וקרין", שהוגש באוניברסיטת תל-אביב, 1970.

167. מכתב מן ה-9.12.1937, בחתימת שלושת חברי ועדת הפעולה, אמתע"י P3/821.

168. 22.12.1937, אמתע"י P3/821.

169. 24.1.1938, אמתע"י P3/1097.

הערבים המתיחס למשא־ומתן בפירוט כלשהו.¹⁷⁰ הוא העתיק תכנית שהוא קורא לה "תכנית ניוקומב",¹⁷¹ שלה רק דמיון מועט למיסמך שהוגש לסוכנות על-ידי חיימסון. לפי גירסת דרנזה, בא ניוקומב לאזור עם תכנית זו "בקייץ 1938" (כלומר, חודשים רבים לאחר האירועים שתוארו כאן) ותכניתו שימשה נושא למשא־ומתן בין הוועד הערבי העליון ואישים מעיראק. בעת ביקורו הוכנסו תיקונים אחדים לתכנית; אחר־כך חזר ללונדון. לסיפור זה אין כל המשך, וללא קשר אליו מסופר על "תכנית קרובה" שהציעו הבישוף האנגליקני ועזת טנוס בתמיכת "ד"ר מאגנס, היהודי המתנגד לציונות ולמדינה היהודית".¹⁷² דרנזה לא פירט תכנית זו, כפי שלא פירט תכניות שלום אחרות שמנה בספרו. נראה שהוא ציינן כך, כדי להוכיח לקורא שהפעולות האלימות של המרי הערבי הביאו גורמים שונים – אנגלים, יהודים וערבים – למחשבות על אלטרנטיבה לחלוקה. אולם מאחורי תיאור בלתי־אישי ובלתי־מדויק זה של הצעות אלטרנטיביות, עומד האיש שתרם תרומה מכרעת להכשלתן של הצעות אלה.

על פעילותו של דרנזה יודעים לספר מקורות מודיעיניים של היהודים והבריטים. באוקטובר 1938 עמדה להתכנס במצרים ועידה ערבית בין־פרלמנטרית לדיון בשאלת ארץ־ישראל, לקראת פרסום דו"ח ועדת החלוקה (ועדת וודהד). נסיב אל־בכרי, נשיא הגוש הלאומי בדמשק, כינס את הצירים הסורים לקביעת עמדתם. בכל שלוש ההתיעצויות שהתקיימו השתתף עזת דרנזה, והציג את עמדת ערביי ארץ־ישראל. בהתיעצות השלישית הביא לידיעת המשתתפים פרטים על השיחות בין יהודים וערבים שהתנהלו בשנים 1937–1938 ואף חילק בין המשתתפים מיסמכים הנוגעים לכך.¹⁷³ על התיעצויות אלה מצוי דיון־חשבון מפורט ממקור אלמוני.¹⁷⁴ המקור, שהוא כנראה מנכבדי דמשק, עתיר נכסים וידיד סמוי של הציונות. הוא סייע רבות למחלקה המדינית בקשריה עם הגוש הלאומי, בנסיון ליצור הבנה יהודית־ערבית על בסיס המדינה וסיכול תכניות המופתי.¹⁷⁵ לפי מקור זה הזהיר דרנזה מפני מגמות ההתפשטות של המדינה היהודית העתידה, שתסכן את כל

170. מוחמד עזת דרוזה, אל קצ'יה אל פלשתיניה פי מחתלף מראחלא [הבעיה הפלשתינית בשלביה השונים], ביירות 1959, עמ' 226–228.

171. נמרוד, סיכול, נספח ד.

172. דרוזה, אל קצ'יה אל פלשתיניה, עמ' 226–228.

173. א. ששון אל שרתוק, 2.10.1938, אצ"מ S25/3100.

174. מסמך דרנזה, 3.10.1938, אצ"מ S25/9900.

175. על מגעים אלה דיווח שרתוק בישיבת ההנהלה, ראה להלן. על הגוש הלאומי ואישו ראה אילת, שיבת־ציון וערב, עמ' 285.

שכנותיה. פלשתין, אמר, שרויה בשלב ביניים. האינטרס הערבי הוא להאריך שלב זה ככל האפשר, כדי שהיהודים והבריטים יתעייפו ומצבם הפוליטי יתערער. יש להצטער על הסכם צ'מברלין במינכן ועל שלא פרצה מלחמה עולמית. מצב מלחמה היה מקל על המאבק המזוין נגד הבריטים, וההסכם במינכן יחייב את הגרמנים להפחית תמיכתם החומרית בערבים. אם המדינות הערביות לא יגבירו תמיכתן – אבודים הפלשתינים.

דרנזה תיאר את ההתפתחות הפוליטית בחברה היהודית כתוצאה מהחלטת החלוקה: רבים החלו לחפש דרכים להבנה יהודית-ערבית כדי להוכיח שתיתכן אלטרנטיבה. "ד"ר שהבנדאר, נורי אל סעיד, ד"ר טנוס ומנהיגים ערבים אחרים הקדישו מאמצים בשנה שעברה לערעור ההנחה [של ועדת פיל, כאילו אין אלטרנטיבה לחלוקה], ונועדו [עם יהודים] בלונדון ובונבה, כדי לסכל את התכנית לייסוד המדינה היהודית." דרנזה הוסיף שהיהודים "כנראה עמדו על משמעותו של תמרון זה ולא נענו להצעות שהוגשו על-ידי המתווכים הללו." המנהיגים הערבים שנוכרו "לא איבדו את עשתונותיהם" ובאו בקשרים עם מנהיגי הקהילות היהודיות בלונדון, פאריס וניו-יורק, שהיו מוכנים למשא-ומתן על בסיס דחיית רעיון המדינה היהודית והקמת מדינה פלשתינית עצמאית, שבה יובטח הרוב הערבי. "המופתי בירך על הישג זה והורה למתווכים להמשיך במאמציהם. אולם הללו חרגו מן הסמכות שניתנה להם והגישו תכניות מסוימות, אשר ערביי פלשתין לא יכלו לקבל בשום פנים, בייחוד בשאלת העלייה. אחדים מהם הרחיקו לכת עד כדי הסכמה שהיהודים יגיעו ל-49% מכלל האוכלוסיה, בזמן שייקבע מראש."

כך תם אותו חלק בדברי דרנזה המתיחס לתכנית חיימסון-ניוקומב. דבריו כמו "תפורים" במתכונת שביקשה הסוכנות לשמוע, ולכאורה, יש להתייחס למקור בהסתייגות. אולם בדיקה משווה בין תיאורי דרנזה בספרו אל הדברים המיוחסים לו בדו"ח מצביעה על אי-דיוקים אקראיים זהים, מבחינת התיאור הכרונולוגי, וזה מלמד על האותנטיות של המיסמך, כמקור ערבי. דרנזה הציג בהרצאתו ובספרו את התמרון כפי שהמליץ עליו: הסכמת המופתי ליוזמות התיווך כדי ליצור מראית-עין של פשרה והידברות.¹⁷⁶ אולם המופתי היה חייב לתמרון בין סיעות ויועצים שונים במחנהו שלו. אנטוניוס, למשל, היה מסויג כלפי התמרון – אם כי בבואו לאנגליה באוקטובר מילא שליחות, והוא שנתן לניוקומב את האישור לבוא בדברים עם חיימסון. לדעת פרופ' קופלנד היה

176. וראה גם מברק ד. יוסף אל שרתוק, 22.8.1937, על ציתות לשיחת טלפון של דרנזה,

אנטוניוס ממצדדי החלוקה – אמנם לא לפי הגבולות של ועדת פיל¹⁷⁷ – ונראה שהיה יחיד בדעתו בחוגי המופתי.

בין שתי עמדות קוטביות אלו ניצב ג'מאל חוסייני, שניסח עם בנטוויץ הצעת פשרה מרחיקת לכת יותר מזו של חיימסון-ניוקומב. לדעת מאגנס, שקיים יחסי שכנות טובה עם ג'מאל בתקופת מגוריו בכרם אל מופתי בירושלים, היה זה המשכיל והנכון מבין מנהיגי הערבים.¹⁷⁸ היכרות זו מילאה תפקיד בהערכתו של מאגנס, שהוא מבין כהלכה את כוונת הערבים, ושבגללה דחה את חשדותיהם של וייצמן ושרתוק, אשר טענו שעצם ההסכמה נועדה להטעות. המידע שבידי הלשכה הערבית של הסוכנות ובידי משרד-המושבות מאשר, שאמנם היו חילוקי-דעות בוועד הערבי העליון. בתקופה שבין יולי 1937 למאוס 1938 באו חילוקי-דעות אלה לביטוי מובהק בניגוד שבין העיתונים שראו אור ביפו, "פלשתיין" ו"אל-דפאע". המפנה ב"פלשתיין", שחל ב-6 ביולי, מעמדה פרז-נשאשיבית התוקפת את סיעת המופתי אל תמיכה בסיעה זו, היה חד ומהיר, וכרוך בהסדר כספי.¹⁷⁹ יתכן שההסדר נעשה על-ידי ג'מאל חוסייני עצמו – והיה החלק שלא נמסר לפרסום משיחת נציג העיתון עם ג'מאל, שנתפרסמה ב-20 באוגוסט 1937.

יותר משבאה המחלוקת לביטוי בעתונות, השתקפה בדיווחי מודיעים ערביים, לפי מקורות אלה, הצביע ג'מאל באוגוסט על אלטרנטיבה: הגברת המרד או ועידת שולחן עגול עם היהודים. לפי חלק מן המקורות הוחלט להגיע למשא-ומתן כדי להשפיע "על דעת-הקהל העולמית."¹⁸⁰

התנגדות סיעת המופתי להגברת הטרור במאי, ערב פרסום המלצות פיל כבר נזכרה. התנגדות זו שבה ועלתה מיד לאחר שיצא עאדל ארסלאן מלונדון עם מיסמך חיימסון-ניוקומב לביירות (11.12.1937). תכנית למתקפה גדולה של הכנופיות נמנעה על-ידי שליח מיוחד של הוועד הערבי העליון, עז אל דין

177. קופלנד מצייין שלושה פלשתינים בעלי-מעמד, שאמרו לו כי הם מצדדים בחלוקה, מחוסר מוצא אחר. אחד מהם היה אנטוניוס. ראה רישום במשרד-המושבות, ביום 10.9.1937. דברי קופלנד בתחקיר על הדליפה שהיתה מפגישתו עם וייצמן בנהלל. P.R.O., C.O. 733/336/75206. וראה גם מאמרו של ג'מאל חוסייני ב"אל ליווא, 26.8.1937.

178. מיכאל אסף, זכרון אישי משיחה עם מאגנס ב-1940, ראיון עם אסף.

179. א.ח. כהן, ידיעה מ-28.4.1938: מהמופתי נשלח תשלום חודשי ליוסף חנא מה"פלשתיין". אברהים א-שאנטי עורך "אל-דפאע", ניסה אף הוא להתקשר עם המופתי על בסיס זה ולא הצליח. ידיעות הלשכה הערבית, אצ"מ S25/10098.

180. ידיעות הלשכה הערבית, אצ"מ S25/10097. בעיקר דיווחי עובד, מן הימים 12 ו-22 באוגוסט 1937.

אל שווא, שהגיע מדמשק. ההוראה שבידו היתה לא לפתוח בהתקפה לפי שמתנהל משאומתן בין הממשלות הערביות לממשלת בריטניה, אשר תוצאותיו יהיו לטובת הערבים.¹⁸¹ באחד מימי דצמבר ביקר עאדל ארסלאן בדמשק, ונפגש תחילה עם דרנזה ומועין אל מאדי. השניים הסבירו לו מה רבים הקשיים בגיוס מתנדבים חדשים, עקב פעולות הדיכוי הנמרצות של הממשלה נגד הטרור. עאדל הצדיק את מעשי הממשלה וכפר בתועלת שבנסיונם לסלק את השלטון הבריטי. הוא המשיך להם משל שלקחו היה: אתם נופלים מן הפח אל הפחת, כאשר אתם נעזרים באיטלקים. לדעתו – זה הזמן להסכם עם היהודים. דרנזה חלק עליו ונקבעה פגישה נוספת בפורום רחב יותר. הפעם השתתפו, מלבד דרנזה ומאדי, גם אכרם זועיתר, רשאד אל שווא ואחרים. עאדל קרא להם להכיר בעובדות ולנצל הזדמנות נוחה לפשרה (מן הסתם התכוון להצעת הפשרה שהביא עמו מלונדון). לדבריו, חצי מיליון יהודים בארץ ישראל מסוגלים להקים צבא "שיביס שמונים מיליון ערבים." חלק מהנוכחים היה תמים־דעים עם הערכתו.¹⁸² העובדה שעאדל יכול לדבר באופן כה בוטה מעידה על מעמדו וסמכותו בקרב הפלשתינים בדמשק. למעשה, הם שפנו אליו וביקשו עזרתו כדי ליישר את ההדורים ביחסיהם עם ראש ממשלת סוריה, ג'מיל מרדם. בבירות היה ג'מאל חוסייני קרוב בדעתו לעאדל ונראה ששניים אלה, יחד עם טנוס, אשר ניהלו שיחות עם ניוקומב וחימסון עד יולי – היוו מעין סיעה בפריפריה של המופתי.

אדם רביעי שהיה קשור עימם בעת שהותם בלונדון, לפחות מבחינה טכנית, היה מוסא חוסייני, שתרם רבות לסיבוך הפרשה. לדעת מוסא עלמי הוא היה צעיר בלתי־מנוסה, כמין הדיוט קופץ־בראש, שחשיבותו נובעת רק מהשם חוסייני. "ניוקומב רצה", אמר עלמי, "שעאדל ארסלאן יבוא מפאריס לדון במיסמך [באוקטובר], אך הוא לא רצה, או לא יכול. היחיד שנשאר בלונדון היה מוסא חוסייני והוא בוודאי הסכים."¹⁸³

181. א.ח. כהן, "ידיעות פוליטיות על הנעשה בקרב הערבים" (חוברת), 13.12.1937, ידיעות הלשכה הערבית.

182. מכתב מהקונסול הבריטי בדמשק, קולונל מק־קרת, 30.12.1937. Mackereth to Rendel, P.R.O., F.O. 371/21872 143 E 10/31/1938. בנימוק זה נגד החלוקה לא היה עאדל בדעת יחיד. עוני עבד אל האדי הסביר את התנגדותו לפשרה על יסוד הקמת מדינה יהודית כך: אם יעלה בידי היהודים לקבל את הטריטוריה הכי קטנה שעליה יוכלו לארגן את הצבא שלהם, יתפשטו ויכבשו את עבר־הירדן ואת החלקים הכי פוריים של סוריה, כי הלחץ מבחוץ הוא חזק מאד ומיליונים יהודים מאירופה ירמו לארץ־ישראל. מצוטט במכתב נ. וילנסקי אל שרתוק, 21.11.1937, אצ"מ S25/10097.

183. עלמי למאגנס, 6.2.1938, שיחה רשומה בביירות, יומן קלנדר. על פעילות מוסא חוסייני, ראה נמרוד, סיכול.

כל ארבעת הערבים שקיימו שיחות עם ניוקומב וחיימסון בלונדון צידדו איפוא בקיום השיחות, אם כי לא באותו מובן מטעה, שעליו הודיע חיימסון באוקטובר. לכולם היה צידוק, פורמלי לפחות, לטעון שלא ראו את המיסוך לפני דצמבר. גם מוסא עלמי, בשיחה עם מאגנס בבירות (ב־6 בפברואר 1938), אמר שהוא מצדד בשיחות על בסיס מיסוך חיימסון-ניוקומב, בלי להתחשב בכך שניוקומב חרג מסמכותו. לדעתו הסוכנות והוועד הערבי העליון לא יסכימו וצריך לארגן קבוצות-לחץ של יהודים וערבים כדי לקדם משא-ומתן. כאשר הגיע הבישוף לביירות בעקבות טנוס, ב־28 בדצמבר, כדי לערוב, כמוסכם, לכשרותו של מאגנס כשליח הסוכנות, מצא כי המופתי נוקשה בסירובו להסכם. ג'מאל חוסייני, "שהיה ההגיוני ביותר, לקח את מיסוך חיימסון ועמל קשות כדי לתקנו. הוא הסכים לכל הנקודות לבד משתיים שכללו מספרים, כלומר אחוז העולים ומספר שנות ההסכם." הבישוף הציע להשאיר שתי נקודות אלו למשא ומתן עצמו. לדעתו, נטה ג'מאל להסכים "אך המופתי ניגש לספה שג'מאל ישב עליה, והניאו מכך."¹⁸⁴ אחרי שנואש הבישוף מנסינו לשנות את עמדת המופתי חזר לירושלים, והסביר למאגנס שאינו רואה סיכוי להסדר, כיון שחבורת המנהיגים הערבים אינה מתפקדת כראוי. לאחר שיחותיו עם מאגנס (שנזכרו למעלה) הוא הוסיף במכתב: "אני חושש שמא לא הובנתי כראוי. אמרתי שהמופתי אינו רוצה, בשום נסיבות, לקיים שיחות מקדימות סודיות."¹⁸⁵

האם די בראיות שהובאו עד כה, כדי לקבוע שההנהגה הערבית הפלשתינית לא היתה מונוליטית, עד כי אפשר היה לכוחות חיצוניים לתמרן בתוכה? אם התשובה שלילית, הרי עמדת דרנזה היא המשקפת נאמנה את המדיניות הערבית – וכל המהלך, מצד הערבים ומצד ניוקומב (אולי למעט חיימסון),

184. מאגנס, יומן מדיני, עמ' 67. כעבור חודשיים, ב־4.2.1938, חזר טנוס באוני מאגנס על תיאור דומה. הרשימות של מאגנס משיחה זו הן הערות חטופות על דף בודד ונועדו לעיבוד מאוחר יותר, שלא נעשה. מה שאפשר להציל מהשירבוטים, באנגלית, הם רק קטעי-דברים. מובאים כאן משפטים מדברי טנוס המתחיסים לג'מאל: ג'מאל בעד משא-ומתן; תחילה, עבד טנוס על המיסוך עם ג'מאל שרצה להתחיל במשא-ומתן מיד, והחל לעשות סימנים בעפרון; Tannous (or Bishop) tried to point out the word permanent. But that made but little difference even with Jamal; and they then began to dot the i's and cross the t's in that document (קבוצת הפתקים ביומן קלנדרי).

185. גרהאם בראון אל מאגנס, 6.1.1938, תיק חיימסון. מכתב זה נשלח בתגובה למכתב מאגנס מאותו יום, בקשר להמשך ההכנות למשא-ומתן, ענין שהבישוף לא ראה בו עוד טעם.

היה בבחינת תרמית מחושבת. היה זה מהלך שנועד לגייס יהודים לחבלה בחלוקת ארץ-ישראל, ללא כל תמורה פוליטית. בשלב מסוים טען זאת מאגנס, ללא כחל ושרק. הדבר משתקף בדבריו לטנוס, בפגישתם ב־11 בינואר 1938: "הבעתי את אכזבתי הרבה מגישתו הבלתי־מתפשרת של המופתי [...] אינכם נותנים ללא־ציונים סיכוי להשמיע קולם. על בסיס של 40% במשך 10 שנים יש אפשרות להפעיל השפעה גדולה על העולם היהודי. מה ההבדל בשביל הערבים בין 35% ל־40%? בשביל היהודים ההבדל הוא ניכר, הן מבחינת מספר היהודים האינדיבידואלי והן מבחינת המשמעות הסימבולית."¹⁸⁶

אם התשובה חיובית, כלומר, אם היתה מחלוקת של ממש בוועד הערבי העליון – חשיבותה של השאלה ובירורה גדולים שבעתיים. המחלוקת היתה עשויה ללבוש שתי צורות: בין מחייבי החלוקה לשולליה¹⁸⁷ (אם אנטוניוס אמנם היה מן המצדדים בחלוקה, הוא הסתיר זאת היטב, ולא נאבק על כך מבפנים); או בין שוללי החלוקה לבין עצמם. אם האפשרות השניה שרירה, פירושה שהיתה מחלוקת בין השוללים, על התמורה שראוי לתת כדי להעמיק את הקרע בין היהודים ולסייע לסילוק הנהגתם הפוליטית, כפי שהתכוונו ניוקומב וחיימסון מלכתחילה. קיום השיחות היה מערער את עמדת וייצמן וממוטט עד מהרה את תכנית המדינה היהודית על ידי פשרה לפי הצעות סמואל ומאגנס. אפשר היה לצפות שאישים מרכזיים בתנועה הציונית – אוסישקין בוודאי ויתכן שגם בן־גוריון, לפי התבטאויותיו בפרשת ההסכם – היו משכנעים את הרוב היהודי לוותר על מדינה מקוצצת למען הגדלת מכסות העלייה ולמען שביתת־נשק.

דברים אלה נאמרים בנסיון לאתר את השיקולים האפשריים במחנה הערבי (שכבר מצאנו להם סימוכין חזקים למעלה) ולא כשעשוע בתסריט של "אילו". אחדים מן המנהיגים הערבים, אולי בעצת כמה מתומכיהם הזרים, סברו שאפשר להשיג את כל היתרונות (ביטול החלוקה, הדחת וייצמן) ללא ויתור כל שהוא. על כן, אם אכן היתה מחלוקת, ואם ניתן לתמרן בין הערבים, משמע שמאגנס היה מדינאי בעל שיעור־קומה ואפילו כשלונן היה הירואי. אבל אם התשובה היא שלילית הרי שהיה, כהגדרת שרתוק, בבחינת "פתי מאמין לכל דבר".

186. מאגנס, יומן מדיני, עמ' 79.

187. מידיעות הלשכה הערבית, בחודשים יולי־אוקטובר 1937, אנו למדים על מערכת טרור שהתפתחה נגד מצדדים בחלוקה, בעיקר משכם וח'יפה. על מצדדי החלוקה בהנהגה הערבית של חיפה ראה מכתבי דוד הכהן אל דב יוסף ואל שרתוק מ־18.8.1937 ומ־27.10.1937, אצ"מ S25/10097, S25/3052 בהתאמה.

מקטעי המידע על העמדה הערבית אשר לוקטו כאן מסתמנת תשובה חיובית לשאלה שהוצגה. בסיכום מצטיירת העמדה באופן סכמטי כך: מחשש החלוקה וייסוד מדינה יהודית, מתגברת בוועד הערבי העליון עמדה המצדדת במשא־ומתן והסכם. חלק מהאישים מצדד במשא־ומתן כן, שיהא בו כדי למשוך חלק ניכר מהציבור היהודי, וחלק אחר מתכוון להטעיה – כלומר, מראית־עין של הידברות, ללא תמורה מדינית. המופתי אינו מתחייב לשום צד, אך נותן גיבוי למהלך ההידברות הן בדבריו הפומביים (הראיון ל"דיילי טלגרף") והן בפעולות מוצנעות. בהתאם לסיכומים שהתקבלו בדיוני הוועד הערבי בקיץ 1937, נערכים מגעים עם יהודים ביוזמת אישים וקבוצות, וכתוצאה ממגעים אלה מסתמנת אפשרות לפילוג הסוכנות היהודית. בעוד המגעים מתפתחים (בניו־יורק, בלונדון, בז'נבה, בירושלים), מחריפות פעולות הטרור בארץ, אפשר שלא תמיד ביוזמת המופתי. פעולות אלו מגיעות לשיאן ברצח ל. אנדרוס, מושל מחוז הגליל. צוי־מעצר והגליה מופעלים בחלקם, נגד חברי הוועד הערבי העליון, הנאשמים באחריות מוסרית לרצח, שהם מתנערים ממנו ומגנים אותו.¹⁸⁸

במקביל למהלכים אלה מצליחים בידי מתנגדי ההידברות שני מהלכים, המיועדים להכביד על ביצועה: א. בקונגרס בין־ערבי בבלודאן מנוסחות החלטות קיצוניות נגד המפעל הציוני, והן מוגשות כתזכיר לחבר הלאומים ולוועדת המאנדטים.¹⁸⁹ ב. עם התגברות החשש ממאסר והגליה מתכנסים חברי הוועד הערבי (ב־8 בספטמבר 1937) לישיבת מליאה, שהיתה האחרונה למעשה. הם נשבעים בחגיגות וטכסיות להימנע מכל שינוי בהחלטות בלודאן ללא כינוס בין־ערבי בעל סמכות מקבילה.¹⁹⁰ שני מהלכים אלה מהווים

188. תזכיר ג'מאל חוסייני לנשיא ועדת המאנדטים של חבר הלאומים, מיום 7.6.1938. העתק התזכיר נמסר לידי שקבורו בז'נבה. חברי ועדת וודהד גילו ענין בתזכיר. הסתייגות מהטלת האשמה על הוועד הערבי מצויה גם במכתב ג'מאל למקדונאלד, שר־המושבות, מיום 27.5.1938, שלא זכה לתשובה. כל הפרטים האלה מקורם בתיק ג'מאל חוסייני במשרד־המושבות, P.R.O., C.O 733/639/75156/67.
189. ההחלטות מצוטטות במלואן בתזכיר הבישוף. ראה ההערה הבאה.
190. לשבועה לא ניתן פרסום. ראה זכרונות אמין אל חוסייני, אחר אל יום, 15.10.1957; וכן מוסא עלמי, בשיחה עם מאגנס בבירות (6.2.1938). הבישוף האנגליקני ייחס לשבועה תפקיד מרכזי בהכשלת ההידברות. ראה: "Notes on discussions toward an agreement between Arab and Jew". מיסמך בתיק חיימסון, ללא ציון מחבר ותאריך. לפי ניתוח התוכן, חובר המיסמך על־ידי הבישוף בסוף חודש ינואר 1938. המיסמך (להלן: תזכיר הבישוף), מצוטט בדו"ח מאגנס להנהלה (21.2.1938), סעיף 15, כ"פרוטוקול של האנגלי".

מכשול יעיל בפני אלה מחברי הוועד הערבי ובעלי-בריתם, החוששים שבהעדר הסכם צפויים הערבים הפלשתינים לשואה. ההתמודדות בין בעלי-התפיסות המנוגדות נמשכה בכל שלבי ההכנות למשא-ומתן, אשר בסופו של דבר לא יצא לפועל.

"מיסמך ביירות" נוסח בירושלים

יש לשים לב לסדר הרצוף של האירועים, עם שובו של הבישוף לירושלים, לאחר שבילה את ימי ראשית השנה החדשה בביירות. חלפו שמונה ימים מאז שובו ועד הפגישה המחודשת של מאגנס וטנוס בביתו. היו אלה ימים של מתיחות, ציפיה לטלפון, ותחושה שהקרקע נשמטת מתחת רגליהם.¹⁹¹ לבסוף, התקיימה הפגישה, ב-11 בינואר 1938, ונמשכה, בהפסקות, למעלה משלוש שעות. טנוס הביא עמו הצעה בת שמונה סעיפים. לפי רישומה ביומנו של מאגנס (עמ' 79) זהה הצעה זו מלה במלה להצעה המובאת בספרו של דרנזה, שם הוא מציג אותה כהצעה, שהביא ניוקומב לעיון הוועד הערבי העליון בקיץ 1938, ומקורה בחוגים בריטיים ויהודיים, ותמכו בה כביכול גם ציונים. מאגנס העמיד את הצעת טנוס מול הטקסט של חיימסון-ניוקומב. וערך השוואה מדויקת ביניהם, ואלה תוצאותיה:

סעיף ראשון של הצעת טנוס הינו החלק הראשון בלבד של הסעיף הראשון בתכנית המקורית. החלק של תפקיד חבר הלאומים – הושמט. סעיף שני – בהצעת טנוס הושמטה המלה לאומיות, הנמצאת בתכנית המקורית.

סעיף שלישי זהה.

סעיף רביעי – המשפט הראשון זהה. המשפט השני בתכנית המקורית, על הגשמת הבית הלאומי היהודי – הושמט.

סעיף חמישי זהה.

סעיף שישי במקור קובע שאחוז היהודים ייקבע בהסכם, אך לא יעלה על 50% בארץ-ישראל ועבר-הירדן. הנוסח שהציע טנוס קובע רק זאת: "המקסימום של האוכלוסיה היהודית צריך להיות [בגודל] האוכלוסיה הנוכחית."

191. הדברים משתקפים מן הרישומים ביומן המדיני של מאגנס בימים 3-6 בינואר. אחר-כך נפסק הרישום, והוא חודש רק ב-22 בינואר, כשמאגנס משחזר את ההתרחשויות מיום 11 בינואר, היום שבו חזר טנוס לירושלים. לאירועים הללו יש מקור נוסף, הנבדל לעיתים מן היומן: תזכיר הבישוף. השחזור בעמודים הבאים נעשה לפי שני מקורות אלו.

סעיף שביעי זהה, אלא שבהצעת טנוס יש פחות בתפקיד בריטניה, על־ידי החלפת הביטוי "watched over ב־guaranteed".
 סעיף שמיני נוסח מחדש: יישמרו האינטרסים הלגיטימיים של בריטניה. (הושמט אזכור מיוחד של חיפה).
 סעיף תשיעי, הקובע בתכנית המקורית את זמניותו של ההסכם – הושמט כליל.

גלוי לעין שההצעה של טנוס היתה שונה בעקרונותיה החשובים ביותר, מבחינה יהודית־ציונית, מזו שהוגשה על־ידי מאגנס וחיימסון להנהלת הסוכנות. טנוס לא הגיש את הצעתו בכתב. הוא אמר שאלה ואלה הם התיקונים שמציעים המופתי וחבריו לנוסח שהובא לפניו. אולם הנוסח שתוקן על־ידם "צריך להיחשב רשמית כנוסח שהוכן והוצע על־ידי גורם נייטרלי שלישי". מאגנס הבהיר שהנהלת הסוכנות לא תוכל לקבל הצעה זו כבסיס לדיון, והענין כולו חסר תוחלת. התפתח ויכוח על הסעיפים השונים, שבו עמד מאגנס בעיקר על החזרת הסעיף השישי (אחוז היהודים) והתשיעי (זמניות ההסכם) למתכונתם המקורית. במהלך ויכוח זה התפרץ מאגנס בטענה כנגד טנוס, שהערבים אינם נותנים ללא־ציונים הזדמנות. הפגישה הופסקה לשעות מספר, עקב הלווייתו של הארכיאולוג סטרקי. מותר להניח כי גם הפעם קיים טנוס התיעצות טלפונית עם שולחיו בביירות. משחזרו השלושה והתכנסו אחר־הצהרים היה טנוס מוכן לויתורים, בהתאם לדרישותיו של מאגנס, בשני סעיפים. הסעיף השביעי הוחזר למתכונתו המקורית. הסעיף השישי נוסח כדלהלן: "המספר המכסימלי של התושבים היהודים בארץ־ישראל יהיה כמספרם היום. כל יהודי היושב בארץ־ישראל ביום 1 בינואר [...] יהיה רשאי לבקש ולקבל את האזרחות הארץ־ישראלית. בתקופה שבינתיים לא קיבלו המנהיגים הערבים יפוי־כוח מאת קונגרס או מאת מלכי ערב להסכים לעלייה יהודית נוספת או למכירת קרקע נוספת."¹⁹²
 מאגנס לא היה שבע־רצון. הוויתור הערבי היה כזית, ומשמעותו של הנוסח החדש היתה: הערבים הפלשתינים כבולים בהחלטות בלודאן, ורק קונגרס

192. התרגום הוא של מאגנס, וזהו הנוסח המופיע בתזכיר להנהלה כ"נוסח המתוקן" או "נוסח ביירות". חיימסון אף הוא הביא נוסח זה כ"נוסח ביירות" כנספח במכתבו לפארקינסון שצוטט לעיל. ניוקומב, לעומתו, הביא לידיעת משרדי המושבות והחוק נוסח הצעה ערבית – זה שמופיע אצל דרוזו כ"מסמך ניוקומב" וכינויו: "Arab Draft Scheme for Palestine, December, 1937" (ראה ניוקומב אל מקדונאלד, 21.9.1938, P.R.O., C.O.733/369/75156/33). ברור מכאן, שהנוסח שהובא על־ידי טנוס בעל־פה מביירות ב־11.1.1938 הוא הנוסח ששלח המופתי לניוקומב, לאחר ביקור אדאל ארסלאן במחצית דצמבר 1937.

מקביל יוכל להתיר שינויים. טנוס אמר שהמופתי יהיה מוכן להיכנע ללחץ של מלכי ערב, אך לא ייסוג בלי לחץ כזה. הוא הציע שמאגנס יברר עם שרתוק, אם יש טעם בהמשך המגעים. מאגנס הבטיח לעשות זאת, ואף להמליץ שלא תוחמץ אפשרות הפגישה – אך הביע ספק רב אם הסוכנות תקבל המלצתו. עתה נטל הבישוף את מכוונת הכתיבה ותיקתק לראשונה את הנוסח המתוקן של "הנוסח המתוקן" שהשמיע טנוס. מאגנס חזר ואמר שיביא את הנוסח לידיעת ההנהלה, אך אין ספק שיידחה, וגם המלצתו, להיפגש תוך הודעה מפורשת שאין מסכימים לתוכן המסמך – תידחה. את האחריות לכשלון הוא הטיל ישירות על המופתי. גם הפעם טען טנוס, כמו בפגישה בדצמבר, שהמופתי חושש מפני זעמם של הפלחים, טיעון שמאגנס חזר ופיקפק באמיתותו.

למחרת, ב־12 בינואר, ביקר שרתוק בביתו של מאגנס וקיבל מפיו (בעל־פה) את "נוסח ביירות", תוך כדי הבהרת מקורו האמיתי של נוסח חיימסון־ניוקומב. שרתוק בירר נקודות שונות, הודיע בהחלטיות שהסוכנות לא תיכנס למשא־ומתן על בסיס הנוסח החדש, והבטיח להתייעץ עם בן־גוריון לפני שישב על השאלה אם תסכים הסוכנות להיפגש ללא איזושהו מסמך תשתית. למחרת הגיעה תשובתו המוסמכת של שרתוק, בכתב. הוא העלה על נייר את דברי מאגנס על ההטעיה של מסמך חיימסון־ניוקומב; סעיף־סעיף הוא ניתח את ההבדלים בין המסמך לנוסח שהוצג כ"תיקון", והראה בעליל שאין כאן תיקון כלל ועיקר ושלל כל אפשרות לדיון על "נוסח ביירות". לבסוף נענה שרתוק להמלצתו של מאגנס בדבר פגישה, בהדגישו שאלה הן הצעות הערבים. "הסוכנות היהודית – דוחה את הנוסח של הצד שכנגד כבסיס למשא־ומתן ומודיעה שהיא לא תיכנס בשום דיון עליו. אם הצד שכנגד ירצה בפגישה עם הסוכנות לאחר שיהא ידוע לו שכזוהי עמדתה, הרי הסוכנות מוכנה לפגישה. ביחס לפגישה זו עומדים בתוקפם כל התנאים שהתנית במכתבי אליך מיום 6 בדצמבר 1937".¹⁹³

עוד באותו ערב נועדה השלישיה פעם נוספת, ומאגנס תירגם לאנגלית קטעים ממכתבו של שרתוק. טנוס אמר שאינו רואה אפשרות לפגישת הצדדים, אם לא על סמך הנוסח שהציע. מאגנס רשם ביומנו: "המשא ומתן" הגיע בזאת לקיצו. אני הועמדתי במצב קצת לא נעים מפני שמר חיימסון נתן לי כנראה אינפורמציה מטעה." הוא ניסח הודעה לשרתוק על סירוב הערבים להיפגש ואולי ביטא את נמיכות־רוחו בכך שנטל את המכתב בעצמו ונשא אל משרדי הסוכנות כשהוא פוסע ברגל. במכתבו הוא הוסיף: "לפי דעתי, כדאי

היה לדון על האפשרות של תשובה נוספת מצדכם, במובן זה שמחזירים [צ"ל כנראה 'חוזרים'] על נכונות הסוכנות לפגישה על בסיס הנוסח מלונדון, וכך.¹⁹⁴

מכתב זה העלה את חמתו של שרתוק, והוא נתן לכך ביטוי בתשובתו, שנשלחה אחד־עשר יום לאחר קבלתו. כלומר, שרתוק לא הזדרז כלל להשיב, בוודאי כדי לצנן את להטו של מאגנס. במכתבו הארוך (שלושה עמודים במכונת־כתיבה) מנמק שרתוק את הסתלקותה של הסוכנות מכל בירור נוסף, על יסוד הנוסח שהתקבל מביירות. לאור הנוסח הזה, קבע שרתוק, "הנני רואה את הענין שנדון בינינו במשך השבועות האחרונים בדבר אפשרות משא־ומתן בינינו ובין הערבים כמחוסל." הוא ציין שבשיחתם האחרונה (12.1.1938) הבהיר מאגנס, שהנוסח הראשון איננו מה שאמור היה להיות – נוסח מוסכם על הערבים. משום כך "חדל מיסמך זה בכלל לעניין אותנו. הצעה שחברה על־ידי שני אנשים פרטיים בלונדון, גם אם אחד מהם יהודי והשני אנגלי, ואשר נתמכה על־ידי איש פרטי בירושלים, גם אם הוא יהודי מכובד, אינה מהווה בשום פנים מיסמך אשר נציגות רשמית של העם היהודי חייבת להתחשב בו או אפילו לרשום לפניה את קיומו. מהרגע שנתברר כי מאחורי מיסמך זה אין עומדים ערבים הוא חדל להתקיים בשבילנו מבחינה פוליטית." אולם שרתוק לא ראה את הענין כמחוסל מבחינת הבירור הפנימי. בהתאם להחלטות ההנהלה, שדנה בפרשה כולה בישיבתה מיום 16.1.1938,¹⁹⁵ הודיע שרתוק למאגנס כי הסוכנות דורשת בירור מפורט מי סיבך אותה בענין רע ומזיק זה, ויש בבירור לקח לעתיד: אם היה זה מעשה רמיה של הערבים, והם נסוגו מהסכמה שניתנה מלכתחילה ל"מיסמך לונדון" (כלומר, נוסח חיימסון־ניוקומב), הרי אין לבוא עוד במגע עם ערבים אלה, ומה טעם מציע מאגנס הצעות חדשות מצידם? ואם לא הערבים הם אלה שרימו והטעו בזדון, מי עשה זאת? ושרתוק מסיים:

אני מקוה כי תסכים שיש להנהלת הסוכנות הרשות המלאה להציג לך ולמר חיימסון שאלות אלו. אם אנשים פרטיים פונים למוסד כהנהלת הסוכנות היהודית ותובעים את תשומת ליבו להצעות ולתכניות בעניינים העומדים ברום עולמו, צריך שיהא ברור להם

194. מכתב זה ותשובתו של שרתוק מיום 25.1.1938, שם.

195. פרוטוקולים מישיבות הנהלת הסוכנות ליום 16.1.1938, אצ"מ. תביעת הבירור היתה מצד היו"ר ד. בן־גוריון: "עלינו להוקיע את התרמית של 'רודפי השלום' בהצעה שהוגשה לנו בראשית המשא־ומתן. [...] יש לדרוש ביאורים ממאגנס ומחיימסון איך הגיע לידם המיסמך שהם מסרו לנו כתעודה שבאה מצד ערבים."

למפרע כי מוסד זה לא יוכל לעבור על הענין לסדרה-היום אם יתברר לו כי לא היה לאנשים אלה כל יסוד להטרידו בהצעותיהם, משום שהדברים שמסרו לא התאימו לעובדות, אלא היו פרי התרשמות מוטעה, או שמועות קלוטות מן האויר, או סילופים שנעשו במזיד. הנהלת הסוכנות הבחינה בהתרופפות גוברת של העמדה הבריטית הנחרצת בזכות הקמתה של מדינה יהודית, והכירה בכך שאין להתעלם מן השמועות המתעצמות על נכונות לפתרונות אלטרנטיביים.¹⁹⁶ וזה ההסבר לנימה הפסקנית החריפה של שרתוק במכתבו למאגנס אשר צוטט לעיל:

להיפגש עם ערבים אלה לאחר הודעתם הברורה והנשנית כי הם מוכנים לפגישה רק על בסיס המכוון לשים קץ לגידולו של הישוב היהודי, הרי זה לתת להם יסוד להכריז בפומבי, או להודיע לממשלה הבריטית, כי הסוכנות היהודית אינה שוללת למפרע ולחלוטין בסיס כזה למשא-ומתן. שום סייגים והודעות-לוואי, שבהם היינו מקיפים את הבעת נכונותנו להיפגש עם ערבים אלה, לא היו מונעים בעדם להפיץ את הדיבה המסוכנת הזאת ביחס לעמדתנו.

זהירותה של הנהלת הסוכנות עומדת במבחן קריטריונים מקצועיים של הדיפלומטיה. מבחינה זו – אין זה משנה אם קובעים בסקירה לאחור, כפי שנעשה כאן, שלא היתה תרמית מצד הערבים, באותו מובן שמפניו חששה הסוכנות, אלא שינוי ביחסי הכוחות בין המצדדים בהידברות לשולליה. הודעתו של המופתי, באמצעות הבישוף, כי הוא עצמו לא ייפגש עם יהודים – ניתנת לפירוש, בדוחק, כקביעת דרג נמוך לפגישות הפרלימינריות שדרשה הסוכנות. אולם הדרישה לראות ב"נוסח ביירות", כפי שהוגש על ידי טנוס, הצעה של צד שלישי – לזאת לא הסכימו אפילו הבישוף ומאגנס. המופתי כתב לניוקומב:

לפני כל עיון בהצעות עלינו להיות מובטחים שהן אושרו על-ידי הסוכנות היהודית, כדי שיהיה להן ערך פוליטי כלשהו. ברם, לצערי עלי לציין שעד כה לא קיבלנו שום בטחונות. להיפך, האקסקוטיבה הציונית בירושלים פירסמה הכרזה המכחישה בהחלטיות אפשרות שגוף יהודי כלשהו יסכים למיעוט יהודי בפלשתיין. כיון שההסתדרות הציונית על שתי זרועותיה – הסוכנות היהודית והאקסקוטיבה הציונית – הן הזרועות, שלהן הפסיקה הסופית לגבי ממשלת בריטניה, הצעה

196. ראה מכתב מלצ'ט אל וייצמן מיום 20.12.1937, ג'ו, על בידודו הגובר של אורמסבי-גור. במכתב נרמז שלחיימסון יש חלק בבידוד זה. המאבק בקאבינט על רקע האלטרנטיבות נידון בהרחבה אצל נמרוד, סיכול.

כזו תהיה חסרת-ערך עד שתאושר ותוסכם על-ידי זרועות אלו. הנקודות החשובות ביותר (בהצעה) הן כידוע לך: א. הקמת ממשלה ריבונית ועצמאית בפלשתיין. ב. מיעוט יהודי קבוע.¹⁹⁷ הודעתו של המופתי, המציגה את הצעותיו שלו, כאילו הוגשו מטעם צד שלישי, והמתנה את הסכמתו לעיין בהן באישורן המוקדם על-ידי הצד שכנגד – היתה, מכל בחינה, קץ היוזמה של חיימסון-ניוקומב. די היה בכך כדי להעמיד יוזמה זו באורה הנכון: פארכה פוליטית. ואמנם, הבישוף החל לפקפק בכשרונם המדיני של המופתי וחבריו, ומאגנס הסכים עמו כאשר הודיע לטנוס שאין עוד טעם בהמשך התיווך, ורשם ביומנו את התיבה "משא-ומתן" במרכאות.

מן היומן המדיני של מאגנס משתקפת תחושת כשלון עמוקה. בנוכחות טנוס והבישוף הוא ניסח סיכום מפורט של מהלך התיווך, שבו נקבע במפורש שהנהלת הסוכנות הסכימה להידברות, אם כי לא על-פי תכתיב, ואילו ההנהגה הערבית סירבה להיפגש, שלא על יסוד הסכמה מראש לכל תנאיה.¹⁹⁸ על-פי עדותו של מאגנס, תחושת הכשלון והאכזבה היתה גם מנת חלקו של ד"ר טנוס שהציע למאגנס שימשיכו לשוחח ביניהם גם בעתיד. למחרת (21.1.1938) גילה מאגנס לראשונה, ברשותו של הבישוף, את שמות שותפיו לנסיון התיווך לד"ר סנטור. "אמרתי לד"ר סנטור שהענין הוא לידיעתו בלבד. אך הייתי זקוק לומר זאת למישהו, כדי שיהיה מישהו שיִדע שמאמצי לא היו רק מאמצי-סרק. סנטור אמר שאיש לא חש כך. אולם כאשר שרתוק דיווח על מצב העניינים היתה פליאה כללית: מה גרם להתקשחות העמדה הערבית? אנשי הסוכנות חשבו שיתכן כי הערבים גילו סימני רצון לגמישות כדי למשוך את הסוכנות. אמרתי שלפי מיטב ידיעתי לא היה כאן טריק. ניוקומב עבר בבירור על הסמכות שניתנה לו."

איך קרה שאחרי וידויים חד-משמעיים אלה לפני עצמו ולפני ד"ר סנטור אור מאגנס עוז כעבור חודש אחד בלבד לצאת בהתקפה פוליטית חזיתית נגד הסוכנות היהודית ולהאשימה, ובעיקר את משה שרתוק, בהכשלת ההידברות? בתשובה על המכתב של שרתוק מיום 25.1.1938 כתב מאגנס בטון נעלב: כל מי שמתבונן בדרכי הפוליטיקאים יודע, כי הם מוכנים לעיתים קרובות להתכחש למתווכים ועושי שלום. כשגישושים ראשוניים נתקלים במכשול, נהוגה מקדמת דנא "נסיגה אסטרטגית" ורמאות

197. קטע זה ממכתב המופתי מצוטט על-ידי חיימסון במכתב אל מאגנס מיום 3.3.1938. אמתע"י P3/535.

198. מאגנס, יומן מדיני, 20.1.1938, עמ' 88.

לשם תכסיס ויתרון פוליטי. אולם קשה מאוד להאמין שבשעה קשה זו הננו "ככל הגויים" ונותנים למטרה לקדש את כל האמצעים הנראים בעינינו ראויים לשימוש. אינני רוצה לבקר את מר שרתוק יותר מדי [...] אולם עלי להודות שאין אני מבין את עמדתו [...] בטוחני כי נמצאים אנשים זולתי, כאן ובחוץ-לארץ, שהיו נבוכים כמוני לו היו יודעים את העמדה הזו [...].

דברי מאגנס הובאו בדין-וחשבון להנהלת הסוכנות. הד"ר ו'ח שוכפל באנגלית ובעברית והופץ בחוג רחב של ידידיו הפוליטיים של מאגנס בשלוש יבשות, ביניהם רבים שלא היו קשורים בסוכנות כלל.¹⁹⁹ על מה יצא הקצף, עד כדי האשמה ברמאות? ראשית, על ששרתוק העמידו על דיוקם של דברים וקבע שלא הוסמך להודיע, כי הסוכנות מסכימה עקרונית לתכנית חיימסון-ניוקומב, אלא רק להביא לידי פגישת בירור מוקדמת עם הערבים, כדי להבהיר אם אכן הוגשה על ידיהם. בדו"ח להנהלה מתכחש מאגנס לבסיס מצומצם זה, אך יומנו מעיד שכך הבין את תפקידו. זאת ועוד, לאחר התשובה השלילית החד-משמעית של המופתי, הציע מאגנס להנהלה להמשיך בנסיונות ההידברות עימו "מתוך רצון טוב" ולא מתוך כוונה להשיג "נצחון תכסיסי". הנהלת הסוכנות מצאה שהטפת-מוסר זו היתה חסרת יסוד.²⁰⁰ נראה היה לה שהערבים הם שהעמידו פנים לשם "נצחון תכסיסי", ומכל מקום, גם לדעת מאגנס היו הם אלה שהקשיחו את עמדתם.²⁰¹ ובכל זאת המשיך מאגנס להסתייע בנימוקים של מוסר יהודי (ה"ככל הגויים" אנו?) כשהוא חותר למטרה קונקרטיה – ביטול המלצות ועדת פיל. לקבל את דרישתו ולהמשיך להציע הצעות חדשות ברוח המיסמך הכוזב, פירושו היה לשנות מן הקו הדומיננטי בסוכנות. על כן קשה היה לאנשי הסוכנות המצדדים בייסוד המדינה, ובייחוד לווייצמן, שראה במאגנס יריב מסוכן מחמת מעמדו ביהדות אמריקה,²⁰² שלא לייחס לפעולתו של מאגנס אותה משמעות שייחס מאגנס לפעולת הסוכנות: תכססנות פוליטית במסווה של צדקנות מוסרית. בעשר

199. בתיק אמתע"י P3/582 מצויה רשימה של 28 אישים שקיבלו את התזכיר להנהלה. הרשימה מאשרת את טענת בן-גוריון במכתבו למאגנס לאחר הגשת הדו"ח בענין זה.
200. ראה מכתב ההגנה של בן-גוריון על עמדת שרתוק, בן-גוריון אל מאגנס, 3.3.1938, תיק חיימסון. מכתבו הוא ניתוח מפורט של דו"ח מאגנס להנהלה.
201. נמנעתי מלנתח בהרצאה זו את כל התירוצים הערביים. עיון חלקי ראה נמרוד, סיכול.
202. הערכתו של וייצמן על מקור כוחו והשראתו של מאגנס כבר ידועה מפרקים קודמים. את המאבק הפומבי ניהל וייצמן נגד מאגנס על מישור המאבק עם "ברית שלום": הוא הציגו כאיש רוח מתנשא ותלוש. ראה למשל הרצאתו לפני הוועד הלאומי בינואר 1938. הארץ, 26.1.1938.

השנים הבאות חזרו מאגנס ותומכיו והזכירו פרשה זו כדוגמא מובהקת לא־רצונה של ההנהגה הציונית בהסכם עם "הערבים"²⁰³. כיצד אירע מפנה זה בהלך־רוחו של מאגנס, מייאוש קודר המשתקף מרישומי היומן ב־22.1.1938 לאופנסיבה נמרצת בדו"ח להנהלה מיום 21.2.1938? בדו"ח אין הוא חוזר על פסיקתו ההחלטית שניוקומב חרג מסמכותו, ושהוא עצמו הוטעה. עובדה זו מוסברת אולי בתצהיר שקיבל מניוקומב²⁰⁴ שבו הוא טוען כי קיבל הנחיות כלליות ולא אישור. בענין זה ניכרת בדו"ח להנהלה כוונת הטעייה. מאגנס טוען שלא היה פסול בתשובת חיימסון לסוכנות, כאילו היו "ערבים בעלי־השפעה", שראו את התכנית והסכימו לה בטרם הוגשה לצד היהודי, והוא מסתמך על התצהיר של ניוקומב. "קולונל ניוקומב מוסיף כי הוא שלח את ההצעה הזאת למופתי לאחר שהתייעץ עם שני ערבים "בעלי השפעה" שהוא מזכירם בשמותיהם."²⁰⁵ השניים היו עאדל ארסלאן ומוסא חוסייני, שהשפעתם, בלשון המעטה, שנויה במחלוקת, ומכל מקום, לא היו חברי הוועד הערבי העליון, ומאגנס התעלם מהרושם המוטעה שנוצר. יתירה מזאת: מאגנס כבר ידע, בעת ניסוח הדו"ח, שהשניים טענו שראו את המיסמך רק לאחר שהוגש לצד היהודי. בכך מתמוטט הבנין שבנה מאגנס בדו"ח. יתר על כן, בחלק מן הפרוטוקול של הבישוף, שהוא אינו מצטט, אמר המופתי לבישוף, במפורש, שנאום בן־גוריון השמיט את הקרקע מן המשא־ומתן על "תכניות שישאירו את היהודים מיעוט תמידי". לכך בדיוק התכוונו חברי ההנהלה הציונית ואמרו גם שהמופתי לא הסכים לפני נאום בן־גוריון למשא־ומתן אחר.

במיתקפתו, שהיתה מכוונת בעיקר נגד שרתוק, חיפה מאגנס ללא סייג על מעשי חיימסון, אם כי הוא עצמו לא נתן בו עוד אמון. קולגיאליות זו היתה מעוגנת לא כל כך במוסר יהודי כמו בכורח פוליטי, והיא פחתה משנעלם כורח זה,²⁰⁶ שנבע מהדאגה לשמירת האחדות במחנה מתנגדי המדינה היהודית,

203. החשש מפני יצירת אגדה ניכר כבר במכתבו של שרתוק אל ברוצקי מיום 25.11.1937, אצ"מ S25/2960a.

204. ניוקומב אל מאגנס, 4.2.1938, תיק חיימסון. התצהיר מובא בחלקו, וללא שמות, בתזכיר להנהלה, סעיף 18.

205. תזכיר להנהלה, סעיף 18.

206. בעדות מאגנס בוועדה לבירור היחסים (10.4.1940) הוא סיפר שמלכתחילה לא נתן אמון בדיווח של חיימסון. מבחינת חליפת המכתבים בין השניים המצויה בתיק חיימסון, אי־אמון זה מופיע רק לאחר אירועי ינואר 1938. מאגנס השיב למכתבי חיימסון בקרירות. ובשולי מכתביו הוא רשם מדי פעם "חסר ממשות". הקשר בין השניים דעך מקץ שנה.

נוכח אפיקים חדשים למאמצי ההידברות שנפתחו בפברואר 1938. שרתוק צפה התפתחות זו משהגיעו הידיעות הראשונות על מעורבות חדשה של נורי סעיד בסכסוך על ארץ-ישראל. "כיון שאנו רחוקים עדיין מרחק רב מקצה היער של קנוניות ומזימות – כך חתם את הדו"ח לברודצקי על פרשת חיימסון – חובה עלינו לעשות הכל כדי לחשוף מקרה זה עד שורשיו."²⁰⁷ לעומתו, ראה מאגנס במעורבות נורי סעיד אור חדש. כתוצאה מיוזמה בלתי-רשמית של אישים אמריקנים רשמיים התראה עם נורי סעיד בבירות. בנימה מאוששת ורבת תקווה הוא הודיע על שיחתו להנהלה, וצירף את הערכתו, שנוסח הבסיס אשר הציג נורי סעיד "יש בו נסיון רציני מצד גורם חשוב אחד להצמיד את הוויכוח צעד אחד קדימה."²⁰⁸

המאבק, אם כן, לא תם – הוא רק החל. שתי הקואליציות בין יהודים וערבים נערכו להתמודדות מכרעת.

207. שרתוק אל ברודצקי, 28.1.1938, אצ"מ S25/2690b.

208. תזכיר להנהלה, סעיף 39.

סיכום דברים בין ג'מאל אל חוסייני לבין נורמן בנטוויץ ב-14 ביולי 1937
(נרשם על-ידי בנטוויץ)

אמתע"י P3/1096

SUGGESTED BASIS FOR NEGOTIATIONS BETWEEN JEWISH
AND ARAB REPRESENTATIVES WITH A VIEW TO FINDING
AN ALTERNATIVE SETTLEMENT TO PARTITION
IN PALESTINE.

(1) Both the Arab and Jewish communities are in Palestine as of right.

(2) Both communities are opposed to any partition of their common home.

(3) Great Britain should conclude a treaty with the united people of Palestine providing for the establishment of an autonomous Government in which Jews and Arabs should be equally represented on a cantonal basis and providing for the termination of the Mandate after five years, if the peoples of Palestine have, in the opinion of the Council of the League, at that time shown their fitness to govern themselves and live in peace with each other.

The powers of the British advisers in Palestine during the period of five years would be similar to those now exercised by the British Advisers in Trans-Jordan.

(4) The Arabs recognise the historical and moral right of the Jews to a home in Palestine, and consequently the rights of Jews from other countries to immigrate into Palestine, it being understood that:

(a) Jewish immigration would for a period of years, until the relations of the two communities have been adjusted, be limited by some relation to the existing population and the difference between the natural increase of the Arabs over the natural increase of the Jews.

(b) The Jews in Palestine do not claim special political privileges, but full civil and political rights of citizens.

(5) Palestine should be combined with Trans-Jordan in a single

autonomous state, and Jews should have the same rights of immigration and settlement in Trans-Jordan as they have in Palestine west of the Jordan.

(6) British authority in Palestine after the period of five years should be restricted to special rights of Defence in accordance with a Treaty of Alliance; and the government of the Holy Cities of Jerusalem, Bethlehem, and Nazareth and the supervision of the Holy places, until such time as the Council of the League of Nations agreed that special control was unnecessary.

נספח ב

תזכיר מאת אלברט מ. חיימסון אל נוויל לאסקי על מקור יוזמתו של קולונל ניוקומב, 11 באוקטובר 1937¹

אמחצ"י P3/535

CONFIDENTIAL MEMORANDUM
THE PALESTINE PROBLEM

1. There have for some months past been conversations between Colonel Stewart Newcombe and myself on the subject of a possible agreement between Jews and Arabs in Palestine whereby the real interests of both communities would be secured, and opportunities given for working together for the welfare of the country as a whole. We met merely as friends, in no respect claiming to represent any body of either Arabs or Jews. Colonel Newcombe has however served for many years in the Arab countries, has many Arab friends, sympathises with the Arab cause, is trusted by the Arabs of Palestine and was one of the founders and later the Treasurer of the Palestine Information Bureau which was, until its voluntary dissolution or suspension on the recent suppression of the Arab Higher Committee

1 במכתב מיום 7.11.1937 ביקש חיימסון ממאגנס להכניס שני תיקונים בנוסח המקורי של התזכיר: (א) במשפט השני בסעיף 3, להחליף את המלים approached through במלים המובאות להלן בסוגריים מרובעים. (ב) בסעיף 4, להשמיט את המשפט השלישי והמשפט הרביעי, מן המלים "On the other hand..." עד למלים "...is not abandoned".

in Jerusalem, the accredited representative in London of the Committee.

2. I had not seen Colonel Newcombe since the end of July, but a few days ago he telephoned me to the effect that he had had an important communication from his friends in Jerusalem, which he would like to discuss with me. A letter dated 7th October 1937, of which a copy is attached, followed.

3. I saw Colonel Newcombe on the 9th October. He told me that he had been approached through [discussing the Palestine situation with] Mr. George Antonius who is now in England. (Mr. Antonius is a Lebanese Arab who, after a brilliant career at Cambridge, served for a time with the British Government – I believe in Egypt – and then entered the service of the Government of Palestine, where he was first in the Education Department and later in the Secretariat. He resigned some years ago, disappointed at the obvious impossibility for an Arab to secure any career in the service of the Mandatory Government. He was then appointed representative in the Near East of an organisation for the study of local problems formed and controlled by Mr. Charles Richard Crane of New York, American Commissioner on Mandates in Turkey in 1919, American Minister to China, etc. Residing in Jerusalem, Mr. Antonius has been closely in touch with the Mufti of Jerusalem, and is generally believed to be his principal or one of his principal advisers. By those of his former colleagues in the Government of Palestine who were in a position to judge, he was considered one of the keenest intellects in the Government service. Mr. Antonius is at present in England.) The communication made to him was that the Arab leaders were prepared to meet responsible Jews to discuss a settlement of the Palestine trouble on the basis of a National Government supplemented by a system more or less of the nature of that sketched by Dr. J.L. Magnes in his telegram to the *New York Times* of the 18th June 1937.

Colonel Newcombe said that those were his general instructions, that within them he had considerable discretion. He thought that any more detailed basis for a discussion that he could accept would be

accepted also by the Arab leaders. I pointed out that it was improbable that the Zionist leaders would accept anything of the nature of Dr. Magnes' proposals, but he replied that an agreement, even if it did not obtain the assent of the Zionist Executive, would, he thought, be sufficient if it had the backing of well-known Jews such as Lord Samuel, Lord Bearsted, Mr. Felix Warburg and others. He said the British Government could not ignore such an expression of Jewish opinion. He also told me, and I may say that quite independently I had arrived at the same conclusion as have, I know, other men with special and reliable sources of information, such as Mr. Philip Graves, the Middle East Editor of the *Times*, that the British Government is by no means enamoured of the policy of partition and would almost certainly adopt in place of it an alternative solution which had substantial Arab and Jewish support. In the absence of such an alternative, it seems that partition must go through.

4. We then began to draft the details of a possible basis of discussion for a meeting of representative Jews and Arabs, and the attached skeleton scheme was the result. Clause (c) means in effect the continuation of the Mandate, with some modifications, for a limited period, but in view of Arab dislike of the Mandate, the term is not used. On the other hand, the reference to a Jewish National Home in Clause (d) was inserted at Colonel Newcombe's request. He said that British public opinion would have to be satisfied that the idea of a Jewish National Home is not abandoned. It may be mentioned that Clause (d), with or without the addition of Clause (e), would give all that was envisaged by the Zionist Organisation at the time of the Balfour Declaration and of the Churchill White Paper of 1922, and even by Dr. Weizmann in his advocacy of a bi-national state up to a very few years ago. With regard to Clause (g), I suggested either the League of Nations or the British Government should be the protector of the communities, but Colonel Newcombe remarked that the Arabs would prefer the British Government. Out of consideration for susceptibilities the term 'communities' is used instead of 'minorities'. The meaning in

this connection is the same.

5. It should be mentioned as a matter of practical consequence that an increase of the Jewish population to forty per cent of the total population of Palestine and Transjordan (from talks with members of the Arab Delegation who were in London in July, I came to the conclusion that a forty per cent proportion would be accepted without difficulty) without taking into consideration the opportunities for Jewish settlement in other Arab countries which would follow in the wake of the relief of the present tension between Arab and Jew in Palestine, would almost certainly provide opportunities for a larger immigration than is possible in the tiny and already thickly populated Jewish state envisaged by the Royal Commission.

6. Colonel Newcombe has for long held the view that the provision of an outlet for the Jews of Central Europe and the settlement of the Palestine question are two entirely distinct matters. He, of course, does not stand alone in that opinion. He holds that the British Government or British people, in view of the events of the past twenty years, has some moral responsibility for relieving, if it can, the position of the Jews of Central Europe and has more than once expressed in public the views he holds on this subject. He now proposes that Jewish and non-Jewish public men should co-operate in finding if possible some means of relieving the pressure. Without knowing of a similar proposal that I made some months ago, he makes a somewhat similar one. It is certain that such a proposal will obtain approval and support in influential quarters in England.

11th October, 1937.

(Signed) ALBERT M. HYAMSON.

APPENDIX I.

LETTER FROM COLONEL S.F. NEWCOMBE, D.S.O.

My Dear Hyamson,

There is only one point in dispute, sovereignty of Palestine.

(1) Zionists have political ambitions for it. Arabs will not give it up: and my personal view has always been that it would be very bad for British interests if we force the Arabs to do so.

(2) Religious Jews can be met by a religious centre or something akin to the Vatican in Jerusalem.

(3) Those interested in the Polish problem can be met by a Committee of Christians and Jews, pledged to solve the problem, partly in Arab countries but mainly inside (or perhaps outside) the British Empire.

Can we get enough representative Jews interested in items 2 and 3 who will meet Arabs, provided Zionist control is abandoned? If we can, I have Arab authority for saying that we can solve the problem. I feel that non-Zionist Jews do not like coming forward as Jewish politicians. They are British with a Jewish religion. If we only find a few, I think it would be enough to start building the bridge. If Samuel, Bentwich and others will come forward and accept Dr. Magnes' proposals, Arabs will accept that as a basis. Could we get some Sassoons, Montefiore, and others to say they accept Dr. Magnes' or similar proposals?

7th October, 1937.

Yours sincerely,
(Signed) S. F. NEWCOMBE.

APPENDIX II.

SUGGESTED BASIS FOR DISCUSSION BETWEEN JEWISH AND ARAB REPRESENTATIVES

(a) A sovereign independent Palestinian state to be created on 1st January, 19.., provided that the League of Nations certifies that the population of Palestine is then fit for self government.

(b) Every Palestinian, independent of race, religion and nationality, shall have equal and complete political and civil rights.

(c) In the meanwhile Great Britain shall continue to be responsible for the government of the country, the Palestine Government giving members of the population, Arab and Jewish, an ever increasing share in the administration.

(d) Complete autonomy shall be granted to all communities in communal matters in the widest sense as soon as possible, provided that no community has jurisdiction over members of another community in those matters. A Jewish National Home but not a Jewish state would thereby be provided.

(e) Complete municipal autonomy should be granted as soon as possible to all-Jewish and all-Arab towns, villages and districts.

(f) The maximum Jewish population of Palestine, and later of Trans-Jordan, shall not exceed an agreed figure, which shall be less than fifty per cent of the total population.

(g) The interests of the different communities in Palestine after the creation of the independent state, shall be watched over by the British Government.

(h) Great Britain shall retain special rights at Haifa.

(i) This agreement shall hold for a term of years from and shall be renewable.

9th October, 1937.

הצעת מנחם אוסישקין להסכם עם סיעת המזופתי, מיום 11 בנובמבר 1937
(רישום ביומן המדיני של י. ל. מאננס, 17.11.1937)

אמתע"י P3/970

III Ussishkin, Nov. 11 1937. 1. Agreement limited period – 5, 10, 15 years. 2. Signed by genuine Arab representatives. 3. Not opposed by Gov[ernmen]t. 4. During period of agreement Jew[ish] minority status remains. (Subsequently Uss[ishkin] proposed cancelling this because implied in 5). 5. Satisfactory agreement between Arabs and Jews on immigration schedule for duration of that period. 6. Satisfactory agreement on land sales and employment. 7. T[rans] J[ordan] open for Jewish settlement on same conditions as above. 8. Jews and Arabs to have increasingly greater share in Gov[ernmen]t. 9. Questions as to future of Palestine, as to Arab Confederation etc., to be left for discussion after agreement is in effect.